והיו עיניך ראות את מוריך
גדולי רבני תימן

מאת

אהרן בר' חיים דוד קאפח

ספרית החוקר
יוסף מאיר ז"ל

תרומת המשפחה

משרד החינוך והתרבות / החינוך הדתי והאגף לשילוב מורשת יהדות המזרח
ירושלם התשמ"ט

ספריית המורה הדתי – הסידרה: תולדות ישראל

ועדת המערכת – ד"ר **יעקב הדני** (יו"ר), ד"ר **נתן גרינבוים**, הרב **עזריאל דביר**, **מתי דגן**, **אשר וסרטיל**, **מנחם לאבל**, **מזל משאט־פניני**, **מלכה שטיין**

העורכת: **מלכה שטיין**
עריכה: **אשר וסרטיל**
ייעוץ והערות: **יצחק יצחקי**
עיצוב עטיפה: **רויטל תורן**
סדר מחשב: **שולמית ירושלמי**
הוצאה לאור: **מחלקת הפרסומים, משרד החינוך והתרבות**

תודת המחבר נתונה לפרופ' יהודה רצהבי על הרשות להדפיס צילומים מספריו.

©
נדפס במדינת ישראל, התשמ"ט
Printed in Israel, 1989

תוכן העניינים

	עמוד
עם החוברת/ד"ר יעקב הדני	5
גדולי רבני תימן	
הקדמה	7
רבי שלמה עדני	9
רבי שלם שבזי	17
רבי דוד משרקי	33
רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ)	45
רבי חיים קרח	61
רבי יחיא קאפח	71

עם החוברת

החוברת שלפנינו היא הרביעית בסידרה זו שנועדה להאיר דמותם של גדולי תורה מכל קהילות ישראל.

זכתה קהילת יהודי תימן למה שלא זכו קהילות מארצות האיסלאם האחרות בראשית דרכן בארץ, שגילו בה עניין מיוחד. ובשונה מעדות אחרות שההתוודעות אליהן מתחילה בפולקלור, בלבוש ובמאכל, ופחות בייחודיות התרבותית־רוחנית, דומה שדעת הקהל של החברה הישראלית מכירה בכך, שיהודי תימן הם "עם הספר" במובהק, ואחדים מגדוליהם ידועים גם בציבורים אחרים, כגון רבי שלום שבזי, המהרי"ץ ורבי יחיא קאפח. ואולם, אף את המוכרים אין מכירים עדיין היכרות של ממש, ועל אחת כמה וכמה שאין יודעים דבר על גדולים נוספים.

כמובן שחלל זה לא יתמלא על־ידי חוברת זו המאירה שש דמויות בלבד, אולם הלימוד יגרה את הקורא להרחיב את העיון ולהוסיף דעת על תרומתם העצומה של חכמים מיהדות תימן לכל ענפי התורה שבכתב ושבעל־פה, הלכה ואגדה. וראוי להדגיש במיוחד ולהאיר את המידות הטובות המאפיינות את תלמידי־החכמים של שבט זה, את לימוד התורה ואת ההיצמדות לספרי הקודש שלהם.

יבוא על הברכה ר' אהרן קאפח שטרח בהכנת החיבור שבפנינו, יברך ה' חילו לאורייתא.

כמו כן נתונה הברכה והתודה למרכז שילוב מורשת יהדות המזרח, שותפנו בסידרה זו, למר יצחק יצחקי, המפקח הארצי, למערכת ולעורכים, ירצה ה' פועל ידיהם.

ב"ה, ירושלם, טבת התשמ"ט

ד"ר יעקב הדני
מנהל החינוך הדתי

נפש

לזקני אבי אבא, איש הענוה והיראה מוקיר רבנו ותלמידיהון
ר' דוד בר' שלום אלקאפח זצ"ל
קרית אלקאבל התרמ"ט, צנעא כ"ז טבת התש"ו.

ולזקני אבי אמא, ראב"ד לכל מקהלות תימן במשך שלושה עשורים
מרן הגאון כמוהר"ר יחיא בר' משה יצחק הלוי זצ"ל
צנעא התרכ"ח, שם י"א סיון התרצ"ב.

ולבר אורין ובר אבהון מסגני כהונה המלומד ביסורין
כה"ר פנחס בר' אהרון הכהן זצ"ל
עמראן התר"ע, קרית בנימין י' טבת התשמ"ג.

ולזקנתי אם אבא, אשת חיל עטרת בעלה, אשה יראת ה' היא תהלל
מרתא חמאמה בת המורה והמחנך ר' רפאל אלחג'בי נע"ג
מנאכה התרנ"ח, רמת־גן כ"ב טבת התשל"ח.

ולזקנתי אם אמא, אשת חבר הרי היא כחבר
מרתא רומיה בת הגביר ואיש החסד ר' סלימאן חבשוש נע"ג
צנעא התרמ"ב, בני־ברק ט"ז טבת התשל"ח.

זכרה אלהי לעבדיך אשר התהלכו לפניך באמת ובתמים.

הקדמה

זכה דורנו לקיבוץ עם ישראל על קהילותיו וחטיבותיו למקום אשר אליו התפללו אבותינו וייחלו משך אלפי שנים. ואולם עם קיבוץ גלויות זה ניכר שהרבה מהנהגות ואורחות־חיים של קהילות מסוימות הולכים ונכחדים, והרבה סיבות לכך, אם מחמת חוסר מודעות המוצא לו משכן בתוך ההמון, ואם מתוך השפעת האווירה והלך־הרוחות הסובבים אותנו.

לכן יפה הדבר ונאה הרעיון אשר הגו אנשי משרד החינוך והתרבות, בגשתם אל המלאכה הכבירה הזאת בהציעם לעלות על הכתב תולדות חייהם והנהגותיהם של חכמי ישראל בגלויות השונות, כדי שנוכל להכיר את פעלם בחיים הרוחניים והמדיניים. במיוחד ייזכר לטוב ידידי ר' יצחק יצחקי יצ"ו, מפקח ארצי בחינוך הדתי, אשר ביקשני לקרב אל המלאכה ולהעלות אי־אלה קנצי מלין מדרכם ופעולתם של כמה מן הבולטים שבחכמי תימן. יישר חילו לאורייתא.

חיבור זה יש בו כדי מטעמת בלבד מתולדותיהם ואורחות־חייהם של חכמים אלה, ובוודאי שלא יכולנו במסגרת אכסניה זו להיכנס לפרטי פרטים ולדון ולהקיף בנושאים שונים, כיוון שאין זו המטרה, ועוד חזון למועד. ועוד, בהרבה מקרים מעטים מאוד הפרטים הידועים לנו על חייהם הפרטיים של חכמי תימן, כיון שלא הועלו והוחקו על ספר, ונאמנים עלינו דבריו של הגאון מהר"ש קרח זצ"ל בהקדמתו לספרו "אגרת בוכים": "ומאחר שאין נהוג אצלנו לחקוק זכרונות הצדיקים על ספר, אם כן כל המתחיל להעלות על ספר תולדות גאון דורו הרי זה מן המתמיהים, ושינוי גדול הוא זה אצל קלי הדעת...".

אמנם בדורות האחרונים זכינו לאי אלה ספרים שעסקו בתחום זה, אך המה מעטים ולעתים הסתום בהם מרובה על הגלוי, ולנו, אנו בני הדורות האלה והדורות העתידים, חשוב לנו מאוד להכיר את תולדותם, שיטתם והנהגותיהם של רבותינו ואבותינו חכמי תימן נוחי נפש כדי שנתפוס, ולוא מעט, משרידיה הרוחניים ואף הגשמיים של יהדות מפוארת וקדושה זו, וכמו שכתב רבנו רמב"ם בפיהמ"ש אבות (פ"א מט"ז): "וכן שבח החכמים וספור חשיבות מעלותיהם כדי לחבב הנהגותיהם בעיני בני אדם וילכו באורחותם".

אף אנו תפסנו במקצת המלצתו של רמב"ם והלכנו בדרך אשר היתוה לנו. ונסיים, שהקב"ה יזכנו לחזור למנהגי אבותינו ולחיזוקם ויערה עלינו רוח טהרה ממרום.

היום עש"ק כ' הרחמים התשמ"ח לב"ע ברצ"ט לשטרות, יום פטירת הגאון מהר"ח קרח זצ"ל.

כ"ד ק"ו אהרן בר' חיים דוד
קאפח יצ"ו.

רבי שלמה עדני

אחד המפרשים המופלאים למשנה היה, ללא ספק, רבי שלמה בר' ישועה עדני. הוא נולד בעיר צנעא, בירת תימן, בשנת השכ"ז (1567). אביו, רבי ישועה, היה מגדולי חכמי העיר צנעא, ובשנת השל"א (1571) עזבו הוא ומשפחתו את ארץ גלותם ועלו לארץ־ישראל ונתיישבו בעיר צפת, שם ישבו כשש שנים. בשנת השל"ז (1577) בערך עלה עם אביו לירושלם. בשנת השמ"ב (1582) נתייתם רבי שלמה מאביו, וכפי שהוא כותב בהקדמת פירושו למשנה, נותר לבדו ללא סומך וסועד, והוא כבן חמש־עשרה שנה. את צרותיו וסבלותיו הוא מתנה בהקדמה זו, בזה הלשון: "...ונותרתי אני לבדי נער קטן בן ט"ו שנים במדרגה התחתונה השפלה בלא משען וללא סומך, לא עוזר ולא תומך. בלא עצה לא ללמוד ולא למזונות ופרנסה. שכמו שתי שנים ומחצה הייתי נע ונד כציפור נודדת מן קנה. שכמה לילות מהם באשפות היתה התנומה והשינה. וכמה וכמה שבתות. בצאת ישראל מבית הכנסת, הייתי הולך להטמן מחוץ לעיר על פני השדות מפני הבושה, שלא אזדמן לפני שום בעל־בית ופני ארצה, כי ידי ריקניות ופני חולניות...".

אולם עם כל זאת נכנס בשנת השמ"ב (1582), היא שנת מות אביו, ללמוד בישיבת מורו ורבו המקובל רבי חיים ויטאל. שלוש שנים לאחר מכן, בשנת השמ"ה (1585), לקחו תחת חסותו רבי משה בר' יעקב אלחאמי שהיה מעולי מצרים, ותמך בו מבחינה חומרית כל ימיו. מורו ורבו השני שלפניו למד הלכה, היה רבי בצלאל אשכנזי, מחברה של ה"שיטה מקובצת" על מסכתות הש"ס, שעלה לירושלם בערך בשנת השמ"ח (1588). בסביבות שנת הש"נ (1590) החל רבי שלמה לכתוב על גליון המשנה שהיה מצוי בידו, הערות וביאורים לזכרון, אך משום צפיפות כתב־ידו התקשה בעצמו להבין את אשר כתב. בעצתו ובתמיכתו של אחד מבעלי שאר הרוח שבעיר חברון, הלא הוא רבי דוד אמארילו, אשר העלה לפניו את הרעיון להפוך אותן ההערות וההגהות פירוש על המשנה וסיפק לו נייר וצרכי כתיבה, החל רבי שלמה לסדרן בספר בפני עצמו. היה זה בערך בשנת השנ"ב (1592). כאן בעיר חברון הוא התפרנס בדוחק גדול כמלמד תינוקות, וגדולה מזאת, צרותיו גברו עד למעלה מראש במות עליו אחד־עשר ילדיו במגיפות שהיו במקום זה. ועם כל זאת, ועל אף שברון רוחו, השלים רבי שלמה את חיבוריו השונים, ובהם הגהת נוסח המקרא והגהת המשנה ופירושיה, שהם החיבורים המובחרים בסוגם.

בפירושו למשנה הנקרא "מלאכת שלמה" היתה מטרתו לרכז במקום אחד את דברי התלמוד הבבלי והירושלמי והמפרשים שהיו עד לתקופתו, ואף את פסק ההלכה, לתועלת המעיין, כדי שיהא הכול ערוך לפניו לעיון, בלא טורח מרובה.

חשיבות גדולה נודעת לה לעבודה זו הכוללת בירור הנוסח המדוייק של המשנה על־פי כתבי־יד רבים וריכוז דבריהם של חכמי הראשונים שהיו בארץ־ישראל, כפי שהם

הבינוה. החכם העיקרי שבנוסח משנתו הוא נעזר, הוא רבי יהוסף אשכנזי, והמקורות החשובים שהיו בידו, הם פירושי רבי שלמה סיריליו ורבי אלעזר אזכרי לתלמוד הירושלמי, גליוני המשנה של רבי סולימאן אוחנא ורבי מנחם די לונזאנו.

את המובאות לפירושו על המשנה בדק ממקור ראשון, ואם לא הביאם ממקור זה, ציין לנו ממי העתיק, ואף ציין אם העתיק מובאה זו או פירוש זה בשלימות או בקיצור. בפירושו הוא שם דגש בבירור נוסח המשנה והוא מעיר אף על שינויים בניקוד. במסגרת בירורים אלה הוא חוקר מסורות־קריאה בעל־פה, כדבריו, מ"שוני המשניות". משנה חשיבות נודע עד היום לפירושו בהבנת המשנה, ובמיוחד לחוקרי הלשון. מהדורתו האחרונה של חיבור זה נכתבה על ידיו בשנים השפ"א־ד (1621–1624), שנה לפני פטירתו, והיא הגיעה לידינו בשלימות (חלקים ממהדורתו הראשונה נמצאים כיום בכתב־יד), וראתה אור לראשונה במשניות ווילנא, התרס"ה (1905).

כתב־היד של הפירוש למשנה מכיל כשמונה מאות דפי פוליו בכתב רש"י ספרדי, והוא היה ברשותו של הרב חיד"א (–רבי חיים יוסף דוד אזולאי) שכתב עליו בספרו "שם הגדולים"[1] דברים אלה: "מהר"ר (–מורנו הרב רבי) שלמה עדני חד מרבנן קשישאי בעה"ק (–בעיר הקודש) חברון תלמיד מהר"ר בצלאל אשכנזי והרב מהרח"ו (–מורנו הרב רבי חיים ויטאל) זצ"ל... חבר חיבור גדול על המשניות יקרא מלאכת שלמה... ורבו ענייניו אשר שמענו ונדעם מחסידותו ושקידתו בתורה מעוני. והגיע לידי ספר כ"י (–כתב־יד) שחיבר הרב ז"ל בהגהת המקרא כלו ע"ד (–על דרך) אור תורה למהר"מ (–למורנו הרב רבי מנחם) די לונזאנו, וגם הוא הגיה מספרי כ"י וממה שקיבל מרבותיו".

בהקדמתו לחיבורו מביא לנו רבי שלמה שמונה־עשרה תועלות (–כללים) להבנת סגנון החיבור, לתועלת המעיין בו. במסגרת מאמר זה נביא כללים מספר בלבד כדי להראות תמונת־רקע של מה שהביא את המחבר רבי שלמה והוליכה בעיני רוחו אל מה שקבע סופית בפירושו למשנה.

> "ראשונה שלשון המשנה של הדפוס הראשון מפי' (–מפירוש) ר"ע (–רבנו עובדיה) ז"ל אגיהנה מפי סופרים וגם מפי ספרים... גם איזו הגהה ממשנת החכם ה"ר (–הרב רבי) יהוסף אשכנזי ז"ל ... ובכלל תועלת זו פירושים שפי' (–שפירש) הר"ר יהוסף הנזכר"[2]. ואגב נציין שרבי יהוסף זה נפטר לפני שנת השמ"ב (1582), כלומר שמונה שנים בערך לפני שהתחיל רבי שלמה לכתוב את הערותיו למשנה.

---

1 אות ש סימן כז.

2 וראה שם ביאוריו השונים לשם "משנה" (העורך).

"שנית להגיה ביאור ר"ע (-רבנו עובדיה) ז"ל וחסרונות שחסר ממנו בקצת מקומות או קושיות שיש על דבריו צפונות". כלומר, בפירושו משתדל רבי שלמה לסלק כל קושיה שיש למפרשים אחרים על דברי רבנו עובדיה, ובכך להאיר ולהבהיר דבריו כדי שיהיו פשוטים לכל לומד.

"שלישית לכתוב בפרטות קשור כל מסכתא ומסכתא בראשיתה כפי מה שפי' (-שפירש) הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לס' (-לסדר) זרעים בכללותא. גם כל פי' (-פירוש) של הרמב"ם ז"ל שלא הביאו ר"ע (-רבנו עובדיה) ז"ל אביאנו וכמו נגיד אקרבנו".

"ששית שנזדמן לי ספר החכם השלם הר"ר שלמה שירילי"ן ז"ל ביאור על ירושלמי שחבר על סדר זרעים ומס' (-ומסכת) עדויות... גם קצת מקומות משם החכם הר"ר אלעזר אזכרי ז"ל, והחכם הר"ר אפרים אשכנזי ז"ל חתנו של רש"ל ז"ל... גם דבר החכם השלם הר"ר סולימאן אוחנא ז"ל... גם פי' (-פירוש) רבנו שמשון ז"ל על פרק אנדרוגינוס... גם הא-להים אנה לידי ביאור מס' עדויות לרב המאירי ז"ל...".

"אחד עשר, אם יש איזו משנה שהשיגה ידי לראות שפי' (-שפירש) בה הרמב"ם ז"ל ביד הפך ממה שפי' במשנה, ארמזנה". וכאן המקום להעיר שלא כל אימת שפסק הלכה שלא כפירושו למשנה חזר בו רמב"ם מדעתו, כגון בפירושו למשנה מס' גיטין (פרק ה משנה ח) בעניין דברים הנעשים משום דרכי שלום - כהן קורא ראשון, ואחריו לוי וכו' - כשהוא יוצא בחריפות נגד מנהג זה "שאין לו שורש בתורה כלל, ולא נזכר זה בש"ס, ולא היא זאת הכוונה הנרמזת אליה בזאת ההלכה", ואלו ב"משנה תורה" (הל' תפילה וברכת כהנים פרק יב הלכה יח) כתב: "ומנהג פשוט הוא היום שאפילו כהן עם הארץ קודם לקרות לפני חכם גדול ישראל". מסתבר שפסק כן על-פי מה שראה נוהגין בימיו, והסכים לכך משום דרכי שלום ולא משום שכך צריך להיות, ואין כאן משום חזרה ממה שכתב בפירושו למשנה.

"ארבעה עשר, להביא בקיצור מילתא דברי הירושלמי הנוגע למתנייתא", כלומר להראות את ההבדלים במסקנות להלכה או במשא ומתן בין ירושלמי ובבלי.

"חמשה עשר, להביא מורה מקום על כל משנה שהובאה בירושלמי בין שהוא מן המסכתא שלה בין שהוא ממסכתא אחרת, כנ"ל במורה מקום של התלמוד בבלי".

"ששה עשר, להביא מורה מקום על איזו משנה בתוספות או בפסקי הרא"ש

(–רבנו אשר) ז"ל או בתשובותיו...", וברור שמדובר כאן בתוספות הרא"ש ולא בבעלי התוספות שישבו בצרפת.

"שבעה עשר, לתועלת פסק הלכה מורה מקום על כל הלכה והלכה ממשנה תורה שחבר הרמב"ם ז"ל באיזו הלכות ובאיזו פרק ובכמה סימנים מאותו פרק, בין בכללות בין בפרטיות...".

"שמונה עשר, גם הוא לתועלת פסק הלכה, להדר המלאכה, להביא מורה מקום על משנה שהובאה באחד מארבעה טורים באיזה סימן ממנו או בבית יוסף, משם גם כן הייתי מקבץ ומאסף, ומזה תדע ותשכיל...".

וכאן מביא רבי שלמה רשימה ארוכה של ספרים נוספים שהשתמש בהם בפירושו, אף כי לא בעקביות:

"ספרי הפוסקים ומפרשים גאוני עולם ה"ה מס' (–מספר) פרדס לרש"י ז"ל, ומס' יריאים ומתשובות להרמב"ן ז"ל ומסמ"ג (–ומספר מצוות גדול) ומסמ"ק (–ומספר מצוות קטן) ומס' אדם וחוה, ומישרים, ומהרוקח, ומשבלי הלקט, ומכל בו, ומאברהם, ומס' האגור ומס' החנוך ומתשובות לאיסורלן (כוונתו לרמ"א, רבי משה איסרליש, פורס ה"מפה" ל"שולחן ערוך"), גם מביאוריו שעל פירש"י (פירוש רש"י) שעל החומש, ומס' הרב אלי' מזרחי ז"ל ומס' שארית יוסף, ומתשובות ה"ר מנחם עזריה נר"ו (–נרו יאיר ויזהיר, לומר לך שהשתמש בספרו של ר' מנחם זה עוד בחיים חיותו) ומס' קרבן אהרן, גם חלוק הקדמת ה"ר יהודה אלבוטייני ז"ל לס' (–לסדר) טהרות ואצ"ל (–ואין צריך לומר) שיש בה הרבה מהרי"ף (–רבי יצחק אלפאסי) ז"ל ומה"ר יונה ז"ל ומהר"ן (–רבנו נסים) ונמוקי יוסף ז"ל. גם משאר מפרשים אשר על הרי"ף ז"ל כגון ה"ר יהונתן הכהן ז"ל שבמס' עירובין, והרא"ש ז"ל שעל הלק"ט (–הלכות קטנות, והן: תפילין, ציצית, מזוזה וספר תורה). בהרי"ף ז"ל... וביד ובטור בפרט יותר מכל הפוסקים בחרתי... השגת הראב"ד (–רבי אברהם בן דוד) והרמ"ק (–רבי מאיר כהן) ז"ל ומגיד משנה וכסף משנה".

הנה כי כן ראינו, כיצד רבי שלמה מביא בהקדמתו את כלליו־תועליותיו ומסביר את דרכו בפירושו למשנה. הוא יודע שאי־אפשר לבר בלא תבן, ובוודאי ימצאו בעבודה כה גדולה אי אלו שגיאות ואי־דיוקים שהמחבר לא שת לבו להם. לפיכך הוא מקדים תרופה למכה – כאשר יביא המבקר את ספרו ויאמר, "מדוע היתה בכמה מקומות ובכמה עניינים פגומה מלאכתיך", יצטדק המחבר ויתרץ, "כי עלי היה מוטל עול לימוד תינוקות בהיותי מתעסק בה", כלומר במלאכת הפירוש.

כשבסופו של דבר סיים רבי שלמה את חיבורו זה, הגיע לידו חיבורו של רבי יום טוב

ליפמאן העליר, מחבר "תוספות יום טוב", פירוש על המשנה שמתכונתו כמעט כמתכונת אותו הבניין שבנה בעל "מלאכה שלמה". מחברנו הופתע, וכך הוא מבטא את הפתעתו – "וישתומם שלמה על המראה ויחד לבבו לאמור איך בדור אחד איתרמי מילתא (–אירע דבר) שאחד יושב יחידי מוקרן בקרן זוית בעיר חברון תוב"ב (–תבנה ותכונן במהרה בימינו), ואחד עם חבירים בארץ מרחקים בערי אשכנז הסכימו יחד לעסוק ולעמול בעמלה של תורה ולהגיה המשנה לבארה כמעט בסגנון אחד". בהמשך דבריו מעריף רבי שלמה דברי שבח והערכה על חיבורו של בעל "תוספות יום טוב", וגדולה מזאת, במקומות מספר הגיה בספרו והוסיף הערות בעל "תוספות יום טוב" בשמו.

אבל לא בכול נתמלא רצונו של רבי שלמה, כי המדפיסים השמיטו משום מה את הדברים שהביא המחבר מ"תוספות יום טוב", וכן השמיטו "הדברים אשר אף שלא הביאם בשם תוספות יום טוב אבל כוונת דעתו לדעת התוספות יום טוב"[3]. ועוד עשו המדפיסים שהפרידו את מראי־המקומות מגוף הביאור ועשו להם מדור בפני עצמו, והוסיפו עליהם ציונים מ"עין משפט" ו"נר מצוה", דברים שהמחבר עצמו לא הביאם, וייתכן שלא עלו על לבו.

נדגיש עוד שבסדר זרעים הוא מרבה להביא את התלמוד הירושלמי ומפרשיו, בייחוד את פירושו של רבי שלמה שיריליו, ופעמים רבות נשמר בו נוסח נכון ומדויק יותר ממה שיש לפנינו היום בתלמוד הירושלמי. ריבוי המובאות מדברי הירושלמי לסדר זרעים הוא מפני שלסדר זה אין תלמוד בבלי ערוך ומסודר על כל משנה ומשנה כבשאר הסדרים, ודברי האמוראים באים בו בלי סדר ובמקוטעין ובמפוזר בכל מסכתות התלמוד, ולא על כל סדר זרעים.

עוד נאמר, שרשימת הספרים שבהם השתמש רבי שלמה בחיבורו תעיד, מה גדולות היו ספריות בתי־המדרשות בזמנו במרכזי התורה שהיו בארץ־ישראל.

שיטת החיבור

דרך מיוחדת היתה לו בפירושו. בכל מקום שהיה מביא דברים מכלי שני, כלומר דברי חכם מסוים המופיעים בתוך דברי חכם אחר שכבר דן בהם, או שהביאם כלשונם, ולאחר מכן נזדמן לו לראות את הדברים במקורם, לא נמנע מלהביאם פעם נוספת, במקורם. לדוגמא, בברכות (פרק ט משנה ב) הביא את לשונו של ה"בית יוסף" בשם תשובות הרא"ש, וכשהגיעו לידו תשובות הרא"ש במקורם כספר בפני עצמו, הוסיף הגהה בזה הלשון: "הילך תשובת הרא"ש מועתקת כולה ממקומה", ובסוף ההגהה הוא מדקדק ומסביר לשון התשובה כפי שהבינה להלכה.

---

3 ראה הערת המו"ל בסוף הקטע האחרון של ההקדמה (העורך).

ועוד נקודה הראויה לציון – המחבר מקפיד לציין, אם העתיק ציטוט כלשהו במלואו או בלשון קיצור. למשל בשביעית (פרק ז משנה ז): "אבל הר"ש שירילו ז"ל כתב וזה העתק כל טופס לשונו". ובמעשרות (פרק א משנה ה): "ומצאתי כתוב בשם רבינו יצחק מסימפונט ז"ל... ע"כ אלא שתקנתי והגהתי הלשון כפי עניות דעתי". ובפאה (פרק ז משנה ה): "וקיצור דבריו דמהרי"ק ז"ל... ע"כ בקיצור מופלג...".

כדרכו של הרב כן דרכו של התלמיד, רבי שלמה הולך בעקבותיו של רבו רבי בצלאל אשכנזי, ו"מלאכת שלמה" הוא כעין "שיטה מקובצת" למשנה. אנו רואים שיש משניות, שבהן הוא מסתפק בהבאת הערה לתיבה, לקטע, או אף לאות במשנה, ויש שהוא נושא ונותן באריכות בפירושה של משנה ומביא דבריהם של חכמים שונים ונושא ונותן בהם. למשל במסכת פאה (פרק ח משנה ג) הביא באחת המהדורות את פירושיהם של רבי עובדיה מברטנורא, רא"ש, רמב"ם ורבי אלעזר אזכרי, ובתוך דבריו גם דברי ראב"ד, ור"ש שירילו. ויש שהוא משוה מקורות זה לזה בשיטה בלשנית מובהקת, וקובע את היחס שביניהם. לדוגמא, בשביעית (פרק ב משנה ה) הביא דברי ר"ש שירילו ולאחר מכן כתב "... וכן פי' ה"ר שמשון ז"ל קצת מזה... אמר המלקט כמעט שהכל מבואר בפי' ה"ר שמשון ז"ל זולת הגירסא עצמה שמצא הרב ז"ל (ר' שלמה שירילו) בספר ישן".

דומה שהרב פרופ' עזרא ציון מלמד הטיב להכיר את שיטתו של ר"ש עדני בפירושו למשנה, ובדבריו הוא כותב: "ר"ש עדני תלמיד חכם צנוע ובקי בכל חדרי תורה זכה לישב בארץ הקודש ולהסתופף בצלם של גדולי חכמי ישראל בארץ באותה תקופה, והיה קרוב גם לאוצרות הספרים וכתבי יד, שישיבות ארץ הקדש היו מבורכות בהם. ה' חנן אותו גם בטוב טעם וחוש לשוני דק ובהסתכלות חדה. הוא מדקדק בנוסח המשנה דקדוק למופת: בלשונה, במלותיה ובאותיותיה. הוא מעיר על הוספות המדפיסים, שלא היו בכתבי היד שלפני החכמים בדורו ובדורות שלפניו ואינן גם בכתבי היד שלפנינו. ביחוד נעזר הרבה בהגהותיו של אותו חכם מופלא ר' יהוסף אשכנזי ז"ל. הוא מעיר על ברייתות שנוספו בסופי מסכתות. ר"ש העדני מלמדנו גם קריאתן הנכונה של מלים נדירות ואף שכיחות במשנה. ואם יש כמה אפשרויות של קריאה באותה תיבה הוא מבררן ומעמיד אותנו על הקריאה הנכונה. הוא מברר סדרן של משניות וכן נותן טעם לסדר של פרטים במשנה. הוא מוציא לאור צורות נדירות ושמות לא שגורים, שהמעתיקים – ואחריהם המדפיסים – שינום או שיבשום...

ר"ש עדני מגיה הרבה את לשונם של מפרשי המשנה הקלאסיים (רמב"ם, ר"ש ורע"ב). חבל שהמדפיסים עשו בו "תיקונים" וקיצוצים. כבר המחבר מנע מאתנו טובה רבה כי לא הגיש לנו את כל הטוב שבאוצר ידיעותיו וספריו. הרבה דברים גנז מפני הקיצור. חבל! ...מיעט להביא תרגומי שמות צמחים בערבית, כנראה משום שסמך על קודמיו הרמב"ם ורע"ב. ועל הכל מרחפת רוח ענווה של תלמיד חכם גדול וצנוע. ובסוף יאמר בלי כחל ושרק: "מלאכת שלמה" הוא אוצר בלום, שכל העוסק בספר

המשנה, תלמיד חכם או חוקר, בלשן או סופר, ימצא בו פנינים ומרגליות ואף פילולוגים מובהקים יכולים ללמוד ממנו דייקנות וצניעות וענוות חן. זכר צדיק יהי לברכה"[4].

חיבורו השני הנקרא "דברי אמת" הכיל הגהות למקרא, על דרך ספר "אור תורה" לרבי מנחם די־לונזאנו, אבד ולא נמצא אתנו כיום. בכתב־היד של חיבור זה השתמש הרב חיד"א בפירושו למקרא "חומת אנך", ומן הקטעים המובאים על ידיו אנו למדים על ערכו הרב של החיבור שכלל פירושים, הערות דקדוקיות ולשוניות ובדיקת נוסח המסורה.

רבי עמרם קרח כותב על רבי שלמה: "מחבר ספר "מלאכת שלמה", פירוש על המשניות, המפורסם ומודפס ברוב ספרי המשנה. בהקדמתו לפירוש זה כתב שעלה לא"י בהיותו בן ארבע שנים עם אביו שהיה רב בעיר צנעא, וכל בני המשפחה. את צנעא מכנה "אוזל" כפי מה שמכנים אותה כל חכמי תימן, ועוד כתב פרטי קורות נסיעתם וישובם בא"י...".

על מסכת חייו של רבי שלמה ידוע לנו אך מעט, וכל הידוע באופן ברור הוא מן הדברים שכתב בהקדמתו לפירושו למשנה. שתי מהדורות הוא כתב לפירושו זה. ממהדורתו הראשונה נשארו לנו שרידים בלבד שנמצאים עדיין בכתב־יד. מהדורתו השניה נכתבה בשנים השפ"א־השפ"ד (1621–1624), כלומר בערך שנה לפני פטירתו, כפי שכתבנו בתחילת דברינו.

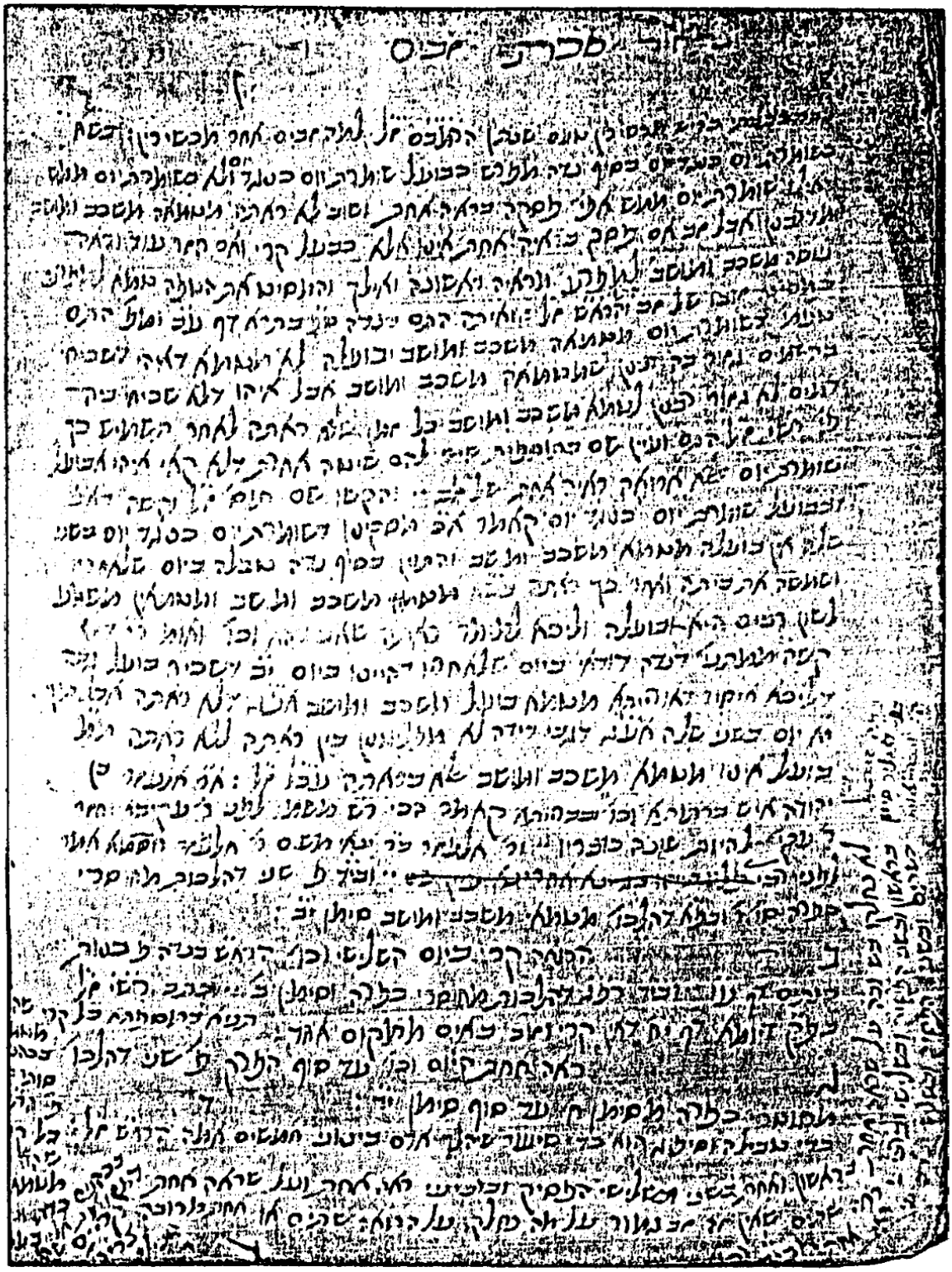
כפי שידוע היום, נפטר רבי שלמה בעיר צפת בשנת השפ"ה (1625) בערך, בהיותו כבן חמישים־ושמונה שנה[5].

ביבליוגרפיה נבחרת

רבי חיים יוסף דוד אזולאי, "שם הגדולים"
ד"ר עזרא ציון מלמד, "מלאכת שלמה לר' שלמה העדני", בתוך "סיני" תשרי־אדר ב' תשי"ט
רבי שלמה עדני, "מלאכת שלמה"
רבי עמרם קרח, "סערת תימן", ירושלם תשי"ד

4 הרב פרופ' עזרא ציון מלמד, "מלאכת שלמה לר' שלמה עדני", בתוך "סיני", תשרי־אדר ב' תשי"ט, עמ' שסב־שסג.

5 "סערת תימן", ירושלם תשי"ד, עמ' קעב.

מלאכת שלמה לרבי שלמה עדני (אוטוגרף מן המאה ה־טז)

רבי שלם שבזי

"משורר הגאולה", כך הגדירו אחד מגדולי התורה והחכמה בימינו, ואכן משקף תואר זה בצורה מדויקת את משוררה הנערץ והדגול של יהדות תימן, הלא הוא רבי שלם ברבי יוסף שבזי, וראוי הוא לכך יותר מכל משורריה של יהדות תימן אשר קמו לה במשך הדורות, כי עלה ביצירתו האדירה על כולם.

רבי שלם נולד בכפר נגד אלוליד, במחוז שרעב אשר בדרום־תימן, בשנת השע"ט (1619), שכן כתב בספרו "חמדת־ימים" בפרשת בלק: "...וכן היה בשנת השע"ט ליצירה... אמרו לנו אבותינו ז"ל שעלו שני כוכבים מן המזרח בעלי זנבות כמקלות אחד שהה ט"ו יום ואחד שהה מ' יום והיו אומרים שהן כוכבי המשיח... ומצאתי שכתב הרב ישראל ספרא ב"ר יוסף זלה"ה (זכרונו לחיי העולם הבא) שנולדתי באותה שנה אני צעיר המחברים שלם בא"מ (בן אבא מרי) יוסף משתא ומכונה על שם עירי אלשבזי..."[1].

רבי שלם היה בן למשפחה מפורסמת, היא משפחת משתא, ממנה יצאו משוררים וסופרים ידועים, שהרבה משיריהם והעתקות בכתב־ידם מצויים עד היום, והם מפארים את יצירתה הרוחנית של יהדות תימן. אחד מבעלי ההעתקות לדיואן התימני כתב לו הקדמה, ואותה הוא פותח בלשון זה: "דע אחי המתעסק בדברי רבי שלום שבזי והוריו ובניו הבאים אחריו, כי הם חברו חבור לדעת הקדושים, לכל קהלות מצוה מקדשים, ולכל טעמי תורה דורשים, גם בפלפולים וחדושים, מקבצים דברי תורה ומכנשים"[2].

משלח ידו

מצבו הכלכלי של רבי שלם לא שפר עליו, וכל ימיו חי חיי עוני ומחסור. ביטוי לכך אפשר למצוא בשיריו הרבים שבהם הוא מרמז על המצוקה שבה הוא נמצא. כרובם של בני מחוזו עסק רבי שלם גם הוא במלאכת האריגה. אסמכתא לדבר יכולים אנו למצוא באחד מבתי שיריו, שבו הוא מוכיח ומייסר את נפשו על כך, שהוא נאלץ לארוג לבני העם אשר הוא יושב בקרבו, ואלה דבריו: "מה לך יחידה תחני בין אויבים/כמעט לכלהם תהי אורגת".

אפשר אולי להבין את מצוקת נפשו ואת הרגשת ההשפלה כביכול, שחש רבי שלם על שהוא נאלץ למלא את חסרונם של המוסלמים אדוני הארץ, והוא בן לעם הנבחר

---

1 שם, עמ' תמז.

2 ב"ז באכר, "שירי תימן", חלק עברי, עמ' 51.

ומכיר את אמרת חכמיו: "ישראל בני מלכים הם", והוא צריך לשרת את "בני השפחה".

יש שירים שבהם רבי שלם מתלונן על עוניו ועל ערך כספו שירד, ויש שירים שבהם הוא נושא עיניו ומבקש מא־לוהי מרום שימלא חסרונו ויזמן לו פרנסתו בכבוד. בשיר המתחיל "אהבת צבי חן" קובל רבי שלם על מצוקתו ועל שאין לו דירת אבנים מרווחת, והוא נושא תפילה שירווח לו כדי שיוכל לשבת ולהתמסר לשירתו ביישוב הדעת, והוא אומר: "דודי בחי האהבה תרחיב מקומי לישבה/ישמח לבבי אכתבה ותזוננני".

נדודיו

בצעירותו הירבה רבי שלם לנדוד ברחבי תימן, ותוך כדי נסיעותיו הכיר אישים מכל המעמדות ובא במגע עם חכמי דורו היהודים ועם משוררים ומלומדים ועם שליטים ערבים.

בכמה משיריו מתנה רבי שלם את מר גורלו כפליט וזר שאין לו ידיד ומודע, ויסורי פירוד ונדודים הם מנת חלקו, ומתוך הרגשת הצער ושברון הלב הוא נושא תפילה ומקוה לישועת ה'. דומה שהוא מוצא את הביטוי הנכון לכל מצב שבו הוא נמצא, ומעלה על הכתב את הגיגי לבו ותחושות נפשו. באחד השירים הוא נושא תפילה לא־ל שיחלצו מחוליו, ובמקום אחר הוא קובל על הזמן שהכביד ידו עליו, על דאגה ומצוקה ועל תקוה שלא נתגשמה.

ועם כל זאת יודע רבי שלם שאין אדם נוקף אצבע מלמטה אלא אם כן הכריזו עליו מלמעלה, ומקבל עליו דין שמים באהבה, כראוי לכל אדם השלם באמונתו.

גזירת העטרות

בשנת התכ"ז (1667) לערך, בימי מלכותו של אימאם אסמעיל בנו של האימאם אלקאסם מחמד, נגזרה על היהודים היושבים בתימן גזירה משפילה שהורידה עד עפר את מעט כבודם אשר נשאר להם – נאסר עליהם ללכת במלבושי כבוד, וכן הוכרחו להסיר את המצנפות המפוארות שהיו חובשים לראשם, ולחבוש במקומן כובע קטן ופשוט המוכר עד היום. תיאור אופן קיומה של גזירה זו וכיצד נתגלגלה מביא רבי עמרם קרח, וזה לשונו[3]: "עד לאחר גירוש התרכים היו מלבושי היהודים בגדי כבוד קרובים בתבניתם למלבושי המסלמים, בתי ידים רחבים ומפותחים ועטרותיהם בראשיהם, ורק היו חגורים אבנט למעלה מהחלוק העליון הנקרא בערבית זנאר, לסימן יהדותם, כי כן נגזר על היהודים והנצרים כפי חקי דתם. ולא היו מגדלים

3 "סערת תימן", עמ' ז־ח.

פאות בראש, אולי שהיו מניחים בפאות שיעור קטן ומלקטים אותו במספרים והשאר מגלחים בתער...".

תיאור גזרה זו כמו שהוא מפורסם, וגם יש לו עיקר בספרי התאריך (ההיסטוריה) הערביים, בתחלה גזרו עליהם להסיר עטרותיהם מעל ראשיהם ולילך פרועי ראש, חרפה ומצוקה גדולה היתה להם בהיותם עוברים ושבים בראש מגולה. לא הספיקה גזרה זו עד שגזרו עליהם לגדל פיאות ראשיהם למען יהיה להם סימן קבוע בגופם, נגלה וניכר לעין כל ראיהם. כשגדלו שערות הפאות היו בושים אפילו על עצמם והיו רואים אותם כאילו הם שני נחשים על לחייהם[4] כי הניחו מה שלצד האזניים, ושאר הפאות לצד הפדחת גלחוהו עם שאר שיער הראש.

היהודים קראו אותם סימן או סימנים, והגויים קוראים להם זנאר או זנאניר, כפי הרגלם הקדום על שם האבנט אף־על־פי שאין עוד אבנט.

אחרי תחנות ורצויים התירו להם להניח כובע קטן על ראשיהם מבלי להתעטף בשמלה המכסה את הסימנים, ואם יהלך יהודי מעוטף הראש יקראוהו "מקופע", וכל הרואה אותו מקופע פוגע בו תחלה להכותו ולהלקותו ואחר כן מסיר עטיפתו...

בספרי דברי ימי מלכי תימן נאמרו דברי אשמה על היהודים אשר בעבורה הענישום בגזרות אלו ושם כתוב כי בשנת 1077 למנין אלהגרה (התכ"ו–1666) בימי המלך אלמתוכל עלי אללה אסמעיל ן' (בן) אלאמאם אלקאסם ן' מחמד הכריזו היהודים מרד ובשרו בבוא משיחם ונקבצו אנשים בראשות נגידם ולבשו בגדיהם החמודות ועלו למבצר צנעא, הנקרא אלקצר, ותבעו מהחיילים ושריהם לצאת מן המבצר שכבר נשלמה מלכותם וכו', וסיום הדברים אחרי קללות וחרופים הוא: "ופי הד'ה אלסנה רפעת עמאימהם ען אלרווס ותכלדת עלמאיהם פי אלחבוס" (ובשנה זו הוסרו עטרותיהם מהראשים ונשארו חכמיהם בבתי הכלא)".

בהמשכם של הדברים מביא רבי עמרם קרח את הסיבות שלדעת ההיסטוריונים המוסלמים הביאו לגזירה זו והדומות לה – האשמה במרד במלכות – וידוע שהם חיפשו לפעמים דברים שאין בהם ממש כדי להתאנות ליהודים.

רבי שלם שהיה אז בשנת ה–48 לימי חייו, ראה בעוני עמו ובצרתם והקדיש בכמה משיריו רמזים שיש בהם ללמד על העניין שלפנינו. בשיר המתחיל "איומה בהר המור/עלי לך ובשרי... וצמח ארי גבור מהודר בשערי" כתב: "מהתל עלי דתי/ובוזה לתורתי/והסיר עטרתי". בפיוט אחר אמר: "וצרתו פי אלימן האים (ונהייתי בתימן דואג)/בלי עוז ועטרת". ושוב במקום אחר הוא כותב במפורש: "בהתכ"ז גזרו על העטרות בני אמה לבזות את זקיני".

---

4 בשולי הגליון מעיר כאן רבי עמרם קרח "דורות אחרונים, שנעלם מהם כי לשמצה נקבעו בצדעי אבותיהם חשבום לעדי כבוד, סורקים ומושחים אותם בשמן ועושים כמו חוליות שקורין "לולאב", מתהללים בארכן וסלסולן, והמוני עם נשבעים לקיים כל דבר בנקיטתן".

רבי עמרם קרח מעיר שבספרותם של חכמי היהודים מן התקופה ההיא לא ידוע כמעט כלום על גזירות אלה, והיחיד שרמז עליהן הוא רבי שלם, ורבי עמרם מנסה להסביר בדבריו את המניעים לכך: "הגזרות שנתחדשו אחר גלות התרכים לא נדע פרטן כי אם מה שמצאנו ברמז לגזרה היותר קשה בפיוטי הר"ש שבזי... במקום שהיה ראוי לו לחבר פיוט שלם על גזרה זו שנתחדשה בימיו ולבאר פרטי ענפיה, אולי מיראה ופחד שמר לפיו מחסום, שהרי חכמי דורו אחזתם חלחלה ויראו לרשום זכרה, ולולי הערת הר"ש שבזי במלים קצרים אלו היתה נשכחת מספרי היהודים"[5].

איש האשכולות

מתוך אוסף שיריו העצום ומתוך התבוננות בתוכנם של הדברים ניכר באופן ברור שרבי שלם הירבה לעסוק בכל סוגי הספרות התורנית, ובידיעותיו השתמש בכתיבת פיוטיו, ושיריו יעידו שהירבה לעסוק בתלמוד, בפוסקים, בקבלה, בספרי מוסר ומחשבה.

הוא מזכיר את המשנה בשיר המתחיל "ביעלת חן יחידתי דבוקה", ואומר: "סדרים חילקה מגדל הדרה/ונפשי לקחה/מהם חלוקה//פתחים עשתה ששים במנין/בכל פתח/הלכה בו פסוקה//שושבינה גור אריה יהודה...", ובמשפט האחרון כוונתו, כמובן, לרבי יהודה הנשיא, מסדר המשנה.

כמו כן הוא מזכיר את התלמוד – באחד משירי התהילה שלו לכבוד "נשיא הדור בעירו" הוא מציין ברמז את המקור התלמודי שעוסק בעניין וכותב: "סוף גמר סוטה מאמרו", והכוונה למסכת סוטה מח ע"ב. וכן מזכיר הוא את ספר הזוהר – בשיר אחד הוא כותב: "ודע היסוד דבר רשב"י (רבי שמעון בר־יוחאי) בספרו", ובמקום אחר, "תנה לי התשובה האמיתית/דבר זוהר ראיותיו ברורות". עוד הוא מזכיר את "החיבור", הוא ספר הי"ד החזקה לרמב"ם ואת רבנו בחיי בן אשר בפירושו על התורה, בדרך הפשט, הדרש והקבלה.

ויש שבשיריו הוא נוקט דרך שאלות ותשובות ושואל את חכמי דורו, ושאלותיו מעידות שלא היה בגדר שאינו יודע, אלא תלמיד חכמים העומד בדרגה אחת עם הנשאל, ויש שבשיריו הוא מצביע על מקור התשובה.

לא רק בחכמת התורה ידיו רב לו. הוא ידע את חכמת העיבור ומחזור השנים, אסטרונומיה ואסטרולוגיה, וגם עסק בספרי סגולות ורפואה שונים שבהם עזר לרפאות תחלואיהם של בני עמו ומילא משאלותיהם.

השכלתו הרחבה כללה את ידיעת הלשון הערבית על דקדוקיה, היא אחת משלוש

---

5 שם, עמ' ז־ח.

לשונות יצירתו (עברית־ארמית־ערבית) ואת הספרות המוסלמית. בשיריו מצויים מונחים איסלאמיים מובהקים, כגון "אלפאתחה", "אללוח אלמחפוץ", "סכאל מסתקם".

בשיר שחיבר לכבוד אחמד בן אלאחסן שיצא למלחמה על העיר עדן, הוא משתמש ברמזי אותיות המופיעות בקוראן, ויש שירים ערביים שבהם הוא מזכיר תאריכים מוסלמיים.

רבי שלם וחכמי צנעא

כפי שכתבנו בתחילת דברינו, יצר רבי שלם קשר עם חכמי דורו, וזאת מתוך הערכתו ואהבתו העזה לתורה. הוא מהלל את לומדיה "חברת בני תורה", ומתוך חיבתו לחברתם של אנשי הבינה והדעת הוא רואה את עצמו שוכן בקרבם, ומוסיף להרבות בשבחם של לומדי התורה: "מה טובו אהלי בני חכמה/מעלתם מעלה מאד רמה".

רבי שלם הרחיק בנדודיו עד העיר צנעא כדי לפגוש את חכמיה. בשיר המתחיל "אהבת דוד עזי" הוא כותב: "שמעתי חוכמת בני אוזל/ואני בין אויביו נגזל/יקר כספי חזק ונתפרזל".

באוזל, היא העיר צנעא[6], ביקר רבי שלם ולמד תורה בישיבת חכמיה, ואת השיר "אקוה חסדך שוכן מעונים" הוא מקדיש לה, ואת חכמיה הוא מכנה בשם "גאונים", תוך שהוא מציין את משאם ומתנם בתורה באהבת ריעים. כבכל הדורות היתה צנעא גם בימיו עיר של תורה וחכמים – "אוזל חמד קריה אהל לתושיה".

לכל אשר נפשו חשקה בתורה המליץ רבי שלם לעלות לרגל לעיר צנעא: "יא משתאק ללעלם ואלחכמה, זור צנעא חית' פאצ'ת אלנעמה, פיהם אחבאר תפתיכ בכל כלמה", כלומר "הוי המשתוקק למדע ולחכמה, בקר בצנעא כי שם שפע האושר, יש בה חכמים היכולים להורותך בכל עניין". ובשיר אחר כתב: "זאת הישיבה/המה באוזל מטיבה/שוהם ספיר ואחלמה".

נראה שלאחר ביקורו בעיר צנעא לא חזר עוד לכפר נגד אלוליד, מקום הולדתו, אלא התגורר בעיר תעז עד יומו האחרון.

---

6 על־פי הכתוב "ואת־הדורם ואת־אוזל ואת־דקלה" (בראשית י, כז), שם מתרגם רבי סעדיה גאון לפי נוסחים אחדים "וד'מאר וצנעא וצעדה". ברם, בתאג' (כתר) בכתב־יד הנמצא בידי תרגומו הוא "וד'אמר ויזאל ונג'ראן", שכן לפי מקורות מוסלמיים עתיקים נקראת צנעא "יזאל".

גלות "מוזע"

לא הספיקו יהודי תימן לנוח מן הגזירות המשפילות והמכאיבות של שנת התכ"ז (1667), וכבר ניחתה על ראשם הגזירה האיומה והאכזרית בכל תולדותיה של יהדות תימן, היא גלות מוזע שנגזרה על יהודי צנעא וכל מרכז תימן.

בשנת התל"ט (1679) גזר האימאם אלמהדי אחמד בן חסן אלקאסם, שמד על יהודי תימן, ונגיד קהילת צנעא, רבי שלמה אלגמל, הוצא להורג בעריפת ראש משסירב ועמד בגאון נגד דרישה זו, בטענה – היאך אפשר להחליף מטבע זהב בנחושת? לאחר תחינות וריצויים הוחלפה גזירת ההמרה לגירוש, ובאותה השנה יצאו יהודי מרכז תימן לגלות במדבר מוזע, מהלך אחד־עשר יום דרומה־מערבה מצנעא, שנמשכה כשנתיים ימים, אך רק כשליש מן הגולים זכו לחזור לבתיהם, והשאר ניספו בגלותם ברעב ובצמא, בחוליים ובמגפות. חלק גדול מחיבוריהם בהלכה הועלה אז באש על־ידי גוי ידידותי כביכול שאצלו הופקדו למשמרת עד לשובם מגלותם. כתוצאה מזה נשתכח הרבה מתקנות יהודי תימן ומנהגיהם והחלה תקופה חדשה[7].

תיאור תמציתי מביא רבי עמרם קרח: "בשנת אתתק"צ לשטרות (התל"ט–1679) הוכפלו בה הצרות, כלליות ופרטיות. את עיניהם החשיכה גזרת חרבן בתי כנסיות בצנעא וכל ערי תימן שלא יכלו להתפלל בכנופיא, עד שהיה כל אחד מתפלל בהסתר יחידי בתוך ביתו.

בשנת אתתקצ"א (הת"מ–1680) יצא הקצף, וגזר המלך אלמהדי אחמד ן' (בן) אלחסן ן' אלאמאם אלקאסם לגרשם ממדינת צנעא ומכל נפת תימן ולהגלותם הם ובניהם נשיהם וטפם אל ארץ משכלת, מוזע, הרחוקה מצנעא מהלך י"א יום הידועה באווירה המשחית, מקום גדודי חיות ולסטים, נחשים ועקרבים להיות מושלכים שם ברעב ובצמא עד יתמו ושם ימותו.

יד צר גברה למהר להוציאם מכל מקומות מושבותיהם עד שנאנסו לעזוב כל יקר מספרי זכרונות המאורעות, אשר נרשמו על ידי חכמי הדורות מראש, וספרי יחוסיהם אשר היו בקבלה מדור דור, ולא יכלו להציל שכיות חמדותיהם מחבורי קדמוניהם, והיו לשלל ביד צורריהם"[8].

רבי שלם היה עד־ראייה לגלות נוראה זו והוא היה בין אלה שנטלו את מקל־הנדודים בידם ויצא לגולה עם בני עמו. כגדול המשוררים באותה התקופה קונן על שבר עמו. שלוש קינות הקדיש לה, אחת בעברית – "מהמון קמי שחתי", ושתיים בערבית – "וצלנא האתף אלאלחאן" ו"אב שמעון יקול יא מרסלי", והוא מרמז לה תכופות

---

7 וראה להלן בפרק על רבי דוד משרקי (העורך).

8 "סערת תימן", עמ' ט.

בשירים שונים. בשיר "וצלנא האתף אלאלחאן" הוא מעורר את רחמיה של רחל אמנו על בניה הגולים, והוא אומר: "בכי רחל בעירנו/לבנים נודדים//והעירי אבותינו/יקומון עומדים//להזכיר את בריתנו/בחן מתיחדים//וחסד אל ילוינו/בצלו חומדים".

משורר אחר בן תקופתו של רבי שלם אשר גם הוא חווה את גלות "מוזע", היה רבי שלום עאשרי. הוא חיבר שיר־קינה המתחיל "אזיל דמעותי כמטר יזלו/על כל בני חמדה בגלות הלכו/נשו לטובתם וגם נדלדלו/נסעו בחפזון/בציה הלכו//יום גלתה אוזל וצרות סבלו/שמש וירח בצאתם נדעכו/שפעת בני אמה עליהם משלו/חמה וגם קנאה עליהם שפכו/לכלל יקר הדרת כבודם נחלו/ומעון כבוד האל להחריב נמלכו//מדרש וגם תלמוד ותורה בטלו/שוטר וגם זקן ידיהם משכו/עיש וגם כימה וסהר אפלו/גם כל מאורי אור מאורם חשכו/את כל נאות ביתם וכספם שללו/כל צר וכל מושל לקשתם דרכו...". ומסיים ר"ש עאשרי במילות נחמה, תוך שהוא מתפלל ומבקש מאדון עולם להחזיר את לימוד התורה וקיום המצוות כימי קדם, ובצפיה לגאולה.

ללא הערות ורמזים אלה שבדברי רבי שלם ורבי שלום עאשרי, ובעוד כמה מקורות מחכמי תימן, ספק אם היינו יודעים על תקופה זו של הגלות, כי בספרי דברי־הימים של חוקרי תימן המוסלמים לא הועלו ידיעות על כך.

ריעיו

בשיריו של רבי שלם מובאים משמותיהם של ידידיו אשר בהם היה קשור בעבותות אהבה, אך אין לאל ידנו להציל משירים אלה פרטים על חייהם ומעשיהם. ואלה השמות:

- רבי אברהם, עליו קונן רבי שלם את קינתו "יא טאיר אלבאן". תלמיד־חכמים מופלג בנגלה ובנסתר, עניו ונדיב, שפרנס עניים בשובע וברעב
- רבי יחיא בן אביגד, תלמיד־חכמים מופלג שהיה בקי גם בחכמת החשבון, אסטרונומיה, אסטרולוגיה ופילוסופיה
- רבי ישראל בן יוסף הסופר, כנראה בנו של המשורר רבי יוסף בן ישראל. ידוע שירו "מי נשקני ואני עומדת". רבי שלם קונן עליו ועל רבי יחיא בן אביגד, ומכנה אותו "נשיא וסופר הזמן"
- רבי משולם, תלמיד־חכמים הבקי בכל החכמות ועונה על כל שאלה
- רבי שלימאן שלכבודו חיבר רבי שלם שלושה שירים, בהם ניכרת אהבתו לידידו זה
- רבי סעיד. מתוך השירים המרובים שכתב רבי שלם בהערכתו ניתן להבין, שזה היה ידידו הקרוב ביותר, וכי היה ידען גדול בהרבה חכמות, שכן רבי שלם פונה אליו בשאלות בנושאים שונים, אסטרונומיה, פילוסופיה, קבלה ועוד.

מן השירים ניכרת ענוותו ושפלותו בעיני עצמו, וברבים מהם מתכנה רבי שלם

בכינויים כגון "הקטן הקל", "שמי שלום", "עפר רגלי חכמים", "עבד כ'אדם" (-עבד משרת), "שמש סופרים".

משורר פורה

כבר בצעירותו החלה רוח השירה לפעמו, והוא כותב באחד משיריו הערביים (מתורגם לעברית): "חיברתי מנגינתי ושירי בנעוריי בעוד הלב חושק". הוא היה משורר פורה וברוך כשרון, ודומה ששיריו התמלטו בקלות ובזריזות מתחת לקולמוסו. לפי האגדה המהלכת בין יהודי תימן וחוקריה חיבר רבי שלם חמישה-עשר-אלף שירים, כמניין "הוד", והם מתחלקים כך: ה' אלפים "נשוד", ו' אלפים "שירות", וד' אלפים "זפאת"[9]. לפיכך נוכל להבין מה שהוא כותב באחד משיריו: "מרובין שאלות שלום ידידך/ושיריו לא יכילון הנירות". ואולם לעת עתה ידועים לנו כ-700 שירים מפרי עטו בלבד, כשמדי פעם מתגלים שירים נוספים.

בשירי הגאולה שלו יודע רבי שלם תמיד למצוא את המלים הקולעות לצפייתו לגאולת ישראל. שירים אלה שימשו גם כביטוי לאהבת חתן וכלה ביום חופתם ובשבעת ימי המשתה שלהם, כמו למשל השיר המושר בבתי חתונות אצל יהודי תימן: "אהבת הדסה על לבבי נקשרה/ואני בתוך גולה/פעמי צוללים//לו יש רשות לי אעלה אתחברה/תוך שערי ציון אשר הם נהללים... בינו עדת קדש בשירה חוברה/חתן והכלה בחופה נכללים//בנעים זמירות מנדוד אתעוררה/ואני ורעיתי בחשק נבהלים//זה יום שמחות לאיומה יקרה/כי היא ודודה חן וחסד גומלים//יחדיו עלי שולחן וכוס דודי קרא/זמן שרידינו וכל הנסגלים... שלום כנהר לעדתי ינהרה/זקן וגם בחור וכל העוללים".

שירי החתונה שלכאורה היו צריכים להיות שירי חול, המתארים את יופיה של הכלה ואת מעלותיו של החתן, נעשו בשירתו של רבי שלם לפיוטי קודש שבעיקר מדובר בהם בשבחי הקב"ה, התורה ועם ישראל. ואולם גם חדרו בהם סממנים המבטאים ישיבת ריעים במסיבות של יין ותענוגותיו - בשיר "אם ננעלו דלתי נדיבים" כתב: "זהו מקום שלום ואחוה/חתן וכלה ישמחו//רנה וקול ששון וחדוה/ לבני שבטים זרחו//מבת יפיפיה ונאוה/לי כוס ישועות שלחו//ואשמחה בין המסובים/מה טוב ונעים נקהלו//צירי תעודה ישרו/על סוד ומשרה חברו//לאל ולי מה יקרו/רעים אהובים הם וטובים/סודות נכוחים מללו//תורה נביאים עם כתובים/מזה אלי זה ישאלו".

ביתר שאת וביתר הדגשה חוזר רבי שלם על המוטיב הדתי בשיריו העוסקים בבתי משתאות: "נעימת שיר חדש בבית חתן זכרו/והיין מוגש שתי דודים שכרו/והעמידו שמש יפה עין ביחרו/ואז יצא הסוד שאלות ותשובות".

---

9 "נשוד" ו"זפאת" הם סוגי שירה בערבית.

פעמים רבות פותח המשורר את שיריו בבקשת רשות, בשבח והודאה לבורא על חסדו וטובו אשר גמלנו. והרי דוגמאות:

"אדון הכל מחיה כל נשמה/יצו חסדו לבת נדיב חכמה..."
"שבח אזכיר במזמור שיר ידידות/בנועם שיר ליוצר העתידות..."
"שבח אל חי אשר ברא לכל חי/ומלכותו עדי נצח נצחים...".

ויש שירים שבהם הסיום מבטא בקשה מאת הא־ל יתברך, שיגאל את עמו ישראל מבור השביה כמו: "צורי פדה עם קדשך הנודדים/ובקול מבשר לי בחן ישמיעו", או "צורי שלח ינון בקרוב/וסלח לכל עון וחוב/יבוא יקבץ עם עלובים/יעלו לארצם רוהבי".

בעקבות בעלי המדרש ובעקבות פייטנים שקדמוהו, מרבה רבי שלם להשתמש בכינויים לנושאים שונים. הנה לדוגמא הכינויים המקובלים אצלו לכנסת ישראל: "איומה", "בת", "בת גלים", "בת נדיב", "חבצלת", "חבצלת שרונים", "יחידה", "כלה", "צבית חן", "רעיה".

הוא שר על כל מארג מסכת החיים, וברוח בינתו הוא מבטא במשל ונמשל את האדם על כל רצונותיו ותאוותיו. למשל, בשיר "עין ולב יחד מריבים" יש ויכוח בין העין ללב. העין מטיחה האשמות בלב שהוא מלא עוונות וחטאים, ולעומת זאת הלב משיב לה, כי היא עצמה גורמת לכך, מפני שהיא רואה – והלב חומד. חוזרת העין ומשיבה ללב שעיקר האשמה תלויה בו, מפני שהוא מלכתחילה מלא מחשבות פסולות, וזה מביא את האדם לתור אחרי מראה עיניו. עוד הם נושאים ונותנים בדבר, מתערב המשורר ומטיל דופי בשניהם על שהם רודפים אחרי העבירה, ובעולם הבא יתנו את הדין.

בשיר אחר מתואר ויכוח בין הנפש והשכל, שכל אחד מהם מונה את מעלותיו, וטוען שהוא גדול מחברו. ומצויים אצלו עוד שירי־ויכוח – בין הבחור והנשוי, הקפה והטבק, ה"קאת" והקהוה ובין הערים תעז וצנעא.

בשיריו המחשבתיים־פילוסופיים כמו בשיריו הקבליים ניכרת עמקות מפליאה בעוצמתה.

הבאנו כאן רק דוגמאות מועטות מסגנון שירתו של רבי שלם שיש בהן משום מטעמת בלבד, ואין ספק שניתוח שירתו מכל הצדדים יעלה פרטים היסטוריים נוספים על חייו, תקופתו וסביבתו.

איש האגדה

אגדות רבות נרקמו אצל יהודי תימן על מעשי נסים שפעל רבי שלם להגנת עמו ולהצלת חולים אנושים אשר אפסה כל תקוה לחייהם. מי לא נעזר על ידיו – בחורים שרצו לשאת נשים, עקרות שלא נפקדו במשך שנים רבות, והוא, בכוח תפילותיו, בבחינת "צדיק גוזר והקב"ה מקיים", התפלל להצלחתם ולרפאותם, ועלתה בידו ברובם של מקרים.

וידוע שלקברו של רבי שלם בעיר תעז במחוז הולדתו בדרום־תימן, היו באים חולים נדכים ושבורים ובעלי נדרים למיניהם מכל רחבי תימן לבקש מזור על קברו, על אף תנאי התעבורה הקשים והדרכים המשובשות, וזה היה נקרא "זיארה" (–ביקור). רגילים היו לומר "יצירו יזורו מרי סאלם" (–הולכים לבקר את רבי שלם). ושמעתי מזקנים מספרים שלאחר התפילה היו עומדים ליד המעיין העובר בקרבת הקבר, והיו רואים רפואה כלשהי יוצאת מן המים. ועוד מספרים על ה"סיף" אחמד חמיד אדין, בנו של האימאם יחיא חמיד אדין שמלך בתימן בתקופה שלפני עליית היהודים משם, שבעט בקברו של רבי שלם בחמת זעם ומתוך זלזול, ונתייבשה רגלו ולא היה יכול להזיזה עד אשר ביקש מחילתו של הרב המנוח, תוך שהוא מבטיח שלא ישוב לעשות כן, ושב ורפא לו.

חיבוריו

מלבד קובץ שיריו שדיברנו בו עד כה, והנקרא "דיואן", שנקבץ ונערך עוד בחייו של המשורר, כפי שיעיד כתב־היד של ה"דיואן" משנת התל"ח (1678), הרי רבי שלם כתב חיבורים נוספים והם:

- "צרב אלרמל" (ספר החול) – ספר העוסק בגורלות. החיבור עדיין בכתב־יד.
- "כתאב אלזיג" – ספר העוסק בחכמת התכונה. מעתיק הספר כתב בהקדמתו הערבית (מתורגם לעברית): "בשם רחמן מלא רחמים אתחיל לכתוב שערי חשבון המעלות, פירושן והשפעתן, שחיבר החכם הגדול איש אלקים קדוש הוא בנן של קדושים איש אור שבעת הימים רבן של כל בני הגולה כמהר"ר שלום בן יוסף משתאי זצוק"ל מן הגולה אשר בארץ תימן זיע"א (–זכותו יגן עלינו אמן). חשבונות אלו מתוכנים יפה ונתחברו ע"י החכם הנזכר מספר חכמת התכונה שחיברו חכמי יוון ארסטו וחבריו בחיבורם הנקרא תורת חכמת מערכות הכוכבים והמזלות. ונקרא ספר זה כתאב אלזיג' והוא יורה חשבון המעלות ופירושן וחשבון הגלגלים והכוכבים והתכונות והטבעים כפי שתחזינה עיניך באותו חיבור"[10].
- "חמדת ימים", מדרש על התורה בדרך הפשט, הדרש והקבלה. רבי שלם חיברו בשנת הת"ו (1646), בהיותו בן 27 שנים, ואת מהדורתו האחרונה סיים בשנת הת"כ (1660), תוך שהוא מוסיף הערות וחידושים בשם "ת"ט" (–תוספת טעם). הוא מרבה

10 יהודה רצהבי, "ספרות יהודי תימן", תשי"ב־תשי"ג, עמ' 400.

לצטט בו מדבריהם של חכמי ישראל בכל הדורות, לרבות מספרים שאינם מצויים בידינו כיום. הספר ראה אור בדפוס לראשונה בשנת התרמ"ג (1883), תחת עינו הפקוחה של רבי יעקב ספיר, שליח קהילת הפרושים בירושלם שביקר בתימן ותייר בה בשנת התרי"ט (1859)[11].

סידור תפילה "תכלאל" הכתוב בכתב־ידם של רבי שלם ורבי ישראל בן יוסף שבזי משתא נכתב בשנת התט"ו (1655), כולל תפילות כל השנה, יצא לאור במהדורת צילום על־ידי רבי בנימין עודד, בשנת התשמ"ו.

בניו

ידוע לנו על שני בנים ושתי בנות. הראשון, רבי שמעון, שנחשב ליורשו הרוחני של אביו, היה תלמיד־חכמים ושימש כדיין בעירו. גם הוא, כאביו, כתב שירים. עוד חיבר ספר הנקרא "מרגלית" – תפילות, בקשות, יחודים וסגולות בדרך הקבלה, והוא עדיין כתב־יד. על שנת הולדתו ופטירתו של רבי שמעון לא ידוע לנו.

השני, רבי יהודה, רק ידוע שנסתלק עוד בחיי אביו, כפי שכתב רבי שלם בקינה לזכרו. הבת שמעה נתפרסמה בצדקותה ובמעשה נסים שאירעו על ידה. לפי האגדה נפטרה ביום חתונתה, כשרצה השליט המוסלמי המקומי לחוטפה.

על הבת מרים לא ידוע לנו כלום.

רבי שלם בעיני חכמי ישראל

ההערכה הראשונה של ה"דיואן" יצאה דווקא מעטו של לא־תימני. בשנת התע"ט (1719) הגיע ספר שירים זה לידו של ר' יחיאל יהודה מטלון, והוא נתנו לאדם אחר תמורת תפוחי זהב. רבי יחיאל מטלון כתב בשער הספר בזה הלשון: "זה הספר של שירות שבזיאת מן ספר מורי ורבי הרב הגאון הנשר הגדול בעל הכנפיים שחיבר אותו בחכמתו ובשכלו, ולא נודע לשום אדם מה הוא מחבר. אשריו ואשרי חלקו. ועל החשק שהם חושקים בו בארץ תימן גם אני חשקתי בו"[12].

רבי יהודה ג'ספאן, מחכמי תימן בתחילת המאה ה־יט, כתב בהקדמתו ל"דיואן": "ישמחו החכמים ויגילו הסופרים, זקנים עם נערים, באמרות ה' אמרות טהורים, זכים וברים, חבור חכמים המפוארים, אנשי השם המה הגבורים, ובראש כולם איש ישר מהולל בשערים, מהר"ר (–מורנו הרב רבי) **שלום** מחבר השירים, **שבזי** מתכנה מגזע

11 בין המחזיקים בדעה שאמנם רבי שלם הוא מחברו של ספר זה – רבי אברהם נדאף, רבי יוסף קאפח, ר' שמעון גרידי וד"ר יוסף טובי, ואולם לדעת אחרים, ובראשם רבי עמרם קרח ופרופ' יהודה רצהבי, אין רבי שלם מחברו, וכל צד וראיותיו, ואנו אין בכוחנו להכריע בדבר.

12 "ספר הזכרון לישראל אברהמס", ניו יורק תרפ"ז, עמ' 269.

הישרים, אשר דבריו נגלים ונסתרים, מספרי רשב"י (–רבי שמעון בר יוחאי) ובח"יי (הכוונה לרבנו בחיי) המה מחוברים, אשר היו בארץ למאורים, כזוהר הרקיע מאירים דברים מצודקים וברים, אהבת בחו"ר בעלמ"ה מעוררים, על כ"י (–כנסת ישראל) הם אמורים, דברי תחנוניה אל אלהים אדירים, אשר היא בוכה ומתחננת בתמרורים, על טלטולה וחרבן הדבירים, מזכרת לפניו אהבת נעורים וזכות אבותיה הטהורים, ובכל עת ובכל רגע מצפה לדרורים..."[13].

רבי יוסף קאפח, מחכמי דורנו, כתב: "ברור איפוא שאישיותו, חכמתו, ידיעותיו, פרישותו וחסידותו, הם שהקנו לו מעמד מכובד זה. עדות לאישיותו הדגולה – שיריו הרבים הנמצאים בידינו כיום, ומהם יכולים אנו להכירו, בהיותם לבת געש נשמתו הגדולה, בהתפרץ שאון גלי הגיגיו והמיית לבו. על מה לא שר רבי שלום שבזי? על אגדה, מדרש, קבלה, פילוסופיה, מוסר, פסיכולוגיה, הסטוריה, טבע, שבת ומועד, מצוות, שירי ריב, שירי חול ואחרון אחרון – רגש עז וגעגועים אדירים לגואל ולימות המשיח. אמנם רעיון זה עובר כשביב זוהר כמעט בכל שיריו... אבל ייחד שירים רבים אך ורק לנושא זה ותיאר את המשיח וימותיו בצבעים מרהיבי רעיון ומלהיבי כל דמיון"[14].

ופרופ' יהודה רצהבי, מגדולי חוקרי יהדות תימן, כותב: "...עד היום שיריו הינם הרוב המכריע בדיואן, והם מושרים בפי הבריות יותר משירי כל משורר תימני אחר. אין חג ואין שמחה של מצווה שאין משמיעים בה משיריו. הם התרפקו על התקוות המשיחיות המובעות בשיריו. פסוקים משיריו שצפונה בהם חכמת חיים ומוסר השכל מהלכים בפי הבריות כמשל וכפתגם, ואומרים "קאל מרי סאלם" (–אמר רבי שלם)[15].

הערכה גדולה לרבי שלם נלמדת מן הפירושים שנכתבו על שיריו. ראשון לכולם הוא רבי יחיא קרח שקרא לפירושו "משכיל שיר ידידות", ואחריו בנו רבי עמרם קרח שכתב את הפירוש הנקרא "עלמות שיר".

אחרית ימיו

שנת פטירתו של רבי שלם אינה ידועה לנו. ידוע לנו שהיה עוד חי בימי גלות "מוזע", כלומר בשנים התל"ט־הת"מ (1679–1680), שעליה כתב קינות גלות, כפי שכתבנו לעיל. לאחר זמן זה נעלמו עקבותיו, ויש משערים שנסתלק בתקופה זו או לאחריה במעט.

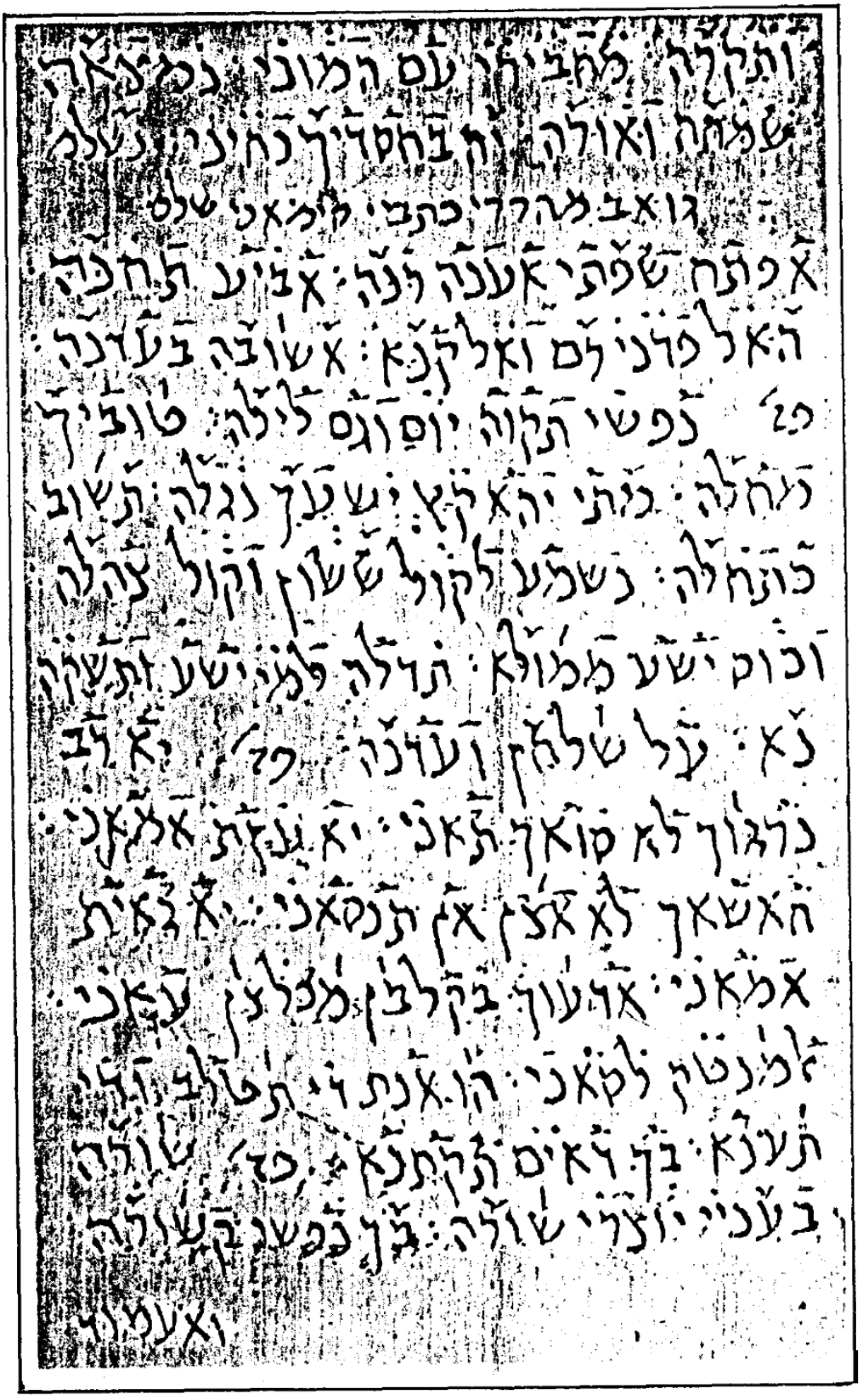
13 דיואן "חפץ חיים", עמ' 6 בהקדמה.

14 "ר' שלום שבזי – משורר הגאולה", בתוך "הצופה", י"א בניסן תשי"ז.

15 "רבי שלם שבזי ושירתו", בתוך: "ספונות" תשכ"ה, עמ' קסה.

ביבליוגרפיה נבחרת

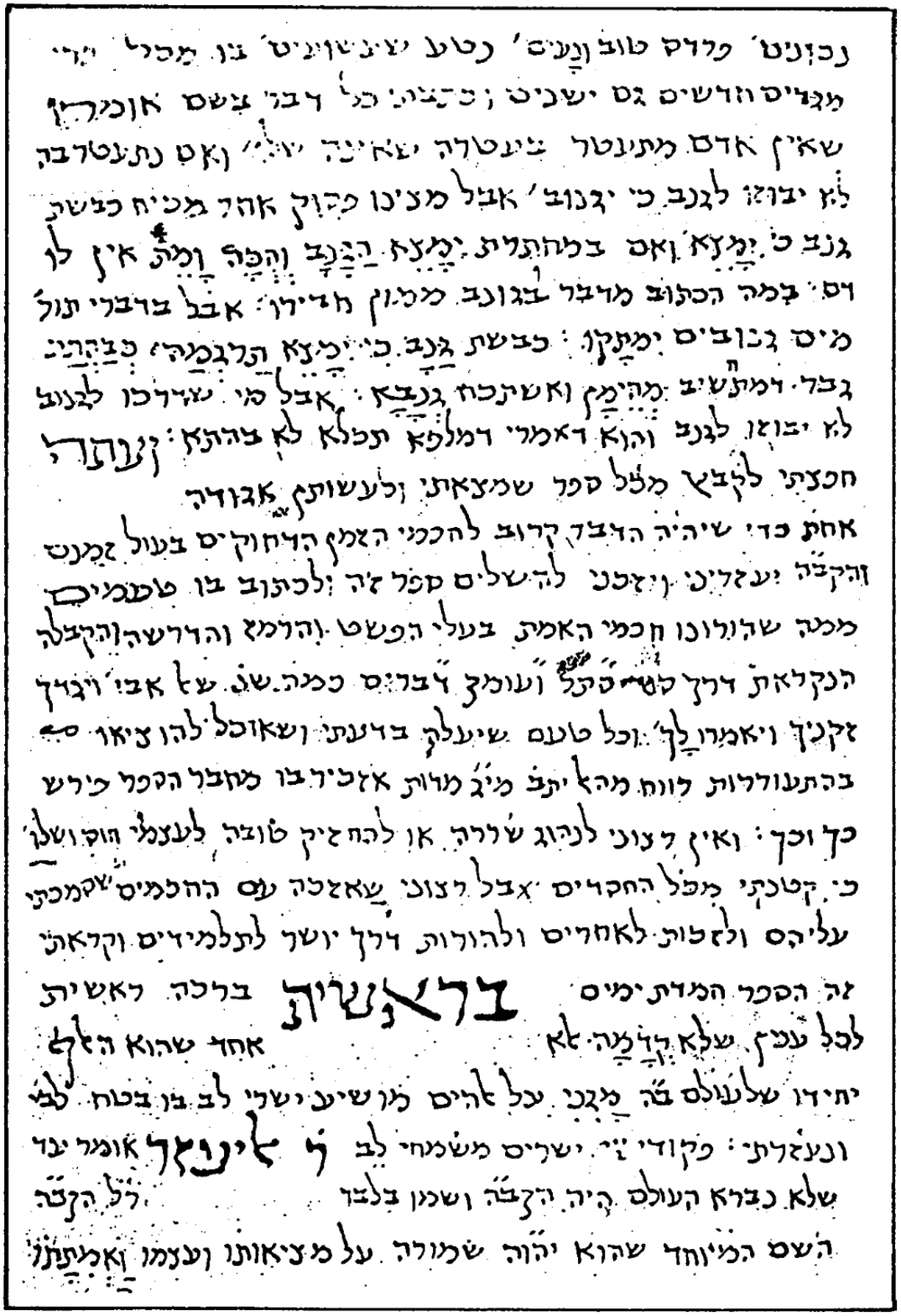

דיואן "חפץ חיים", מהדורת מקיטון, ירושלם תשכ"ו
ד"ר יוסף טובי, "עיונים במגילת תימן", ירושלם תשמ"ו
רבי יוסף קאפח, "ר' שלם שבזי משורר הגאולה", בתוך "הצופה", י"א בניסן תשי"ז
רבי עמרם קרח, "סערת תימן", ירושלם תשי"ד
פרופ' יהודה רצהבי, "ספרות יהודי תימן", קרית ספר, ירושלים תשי"ב־תשי"ג
פרופ' יהודה רצהבי, "רבי שלם שבזי ושירתו", בתוך "ספונות" כרך ט, תשכ"ה
רבי שלם שבזי, "חמדת־ימים", ירושלם תשט"ז.

דיואן תימני (העתקת רבי שלם שבזי?)

דיואן מעוטר (המאה ה־יז)

מדרש "חמדת ימים" המיוחס לרבי שלם שבזי (אוטוגרף?)

רבי דוד משרקי

רבי דוד משרקי נולד לאביו, רבי שלמה, בצנעא בירת תימן בשנת התנ"ו (1696). מתוך דברי הכתובים ניכר היה שגם זקינו עמד בגדר של תלמיד־חכמים והיה מזקני תורה, שכן נכדו מזכירו בספר תשובותיו "רביד הזהב" בכבוד גדול ובהערצה, ואלה דבריו: "ונהירנא כי הוינא טליא שהלכתי בהשכמה כמה ימים לב"ה (־בית־הכנסת) והיו לומדים משנה ומו"ר (־ומורי ורבי) זקיני זקן ונשוא פנים בתורה ובמעלה הר"ר (־הרב רבי) אהרן נע"ג (־נוחו עדן גן) והיה עומד מהלימוד פעמיים וג' (־ושלוש) הוא או אחר לבדוק אם האיר היום ואז אומרים קדיש והולך מב"ה, ואחר שחוזר אומר ברכות השחר..."[1].

רבי דוד נמנה עם מקורביו וידידיו של רבי שלום עראקי הכהן, שהיה ידוע בכינויו "אלאוסטא", שמובנו אומן. רבי שלום דנן שימש כיועץ למלך תימן באותה התקופה, הלא הוא האימאם אלמהדי עבאס בן אלמנצור חוסין. כשהגיע רבי שלום לשנת השמונים לימי חייו, יצא הקצף מלפני המלך עליו וכלאו בבית־הסוהר, ורק לאחר תקופת־מה נתרצה המלך ושחררו, לא לפני ששילם לרבי שלום פיצוי על מאסרו. הנוסע הגרמני קארסטן ניבוהר, שהיה חבר משלחת מדעית שיצאה לחקור בארצות בחצי־האי־ערב, ביקר בצנעא בשנת התקכ"ג (1763), שם פגש את רבי שלום עראקי, וכך הוא מתארו: "עראקי שוחרר מבית־הכלא 14 יום לפני שהגענו לצנעא. לדברי היהודים העניק לו האמאם 500 טאלר. הוא (־עראקי) היה קשיש ומכובד והיו לו ידיעות מרובות. הוא היה לבוש כמו שאר יהודי תימן, בבגד כותנה כחול בלבד, ולא חבש טורבאן או שאש (־בצנעא וסביבתה נקראת "שושה", כלומר בלבולת, ויש מקומות שהיא ידועה בשם "מצר", וזוהי חתיכת בד שלופפים אותה סביב הכובע, וכהגדרת הרמב"ם בהלכות כלי המקדש פרק ח' הלכה ב', "כמי שלופף על השבר") מעל כובעו. גם נאמר לנו שמעולם הוא לא התלבש אחרת, אף שהאמאם התיר לו לעשות זאת"[2].

חוקר אחר של יהדות תימן, ההיסטוריון רבי חיים חבשוש, כותב שחולקו לענייי העיר היהודים, שהיו בין מלווי רבי שלום עראקי מבית־הסוהר לביתו, סך 1500 ריאל[3].

רבי דוד שימש כמנהיגו הרוחני של בית־הכנסת שבו התפלל רבי שלום והיה נקרא "כניס בית אלאוסטא", על שם בעליו. הוא מזכיר את בית־מדרשו באחד מחיבוריו בזה הלשון: "ומקרוב הנהגתי בביהכ"נ (־בבית־הכנסת) של הנגיד נר"ו (־נצרו רם

---

1 שם, סי' יג.

2 אביבה קליין־פרנקה, "ניבוהר על יהודי תימן", בתוך "פעמים", פרקי עיון במורשת ישראל במזרח, חוברת 18, תשמ"ד, עמ' 90.

3 "קורות ישראל בתימן", מהד' הרב יוסף קאפח, בתוך "ספונות", כרך ב, תשי"ח, עמ' רעא.

ונישא) לקרות פרק א' (-אחד) כל משנה פעם א' (-אחת) גירסא, ופ"א (-ופעם אחת) עם פיר(-ו)ש רע"ו (-רבנו עובדיה) ז"ל, ופ"א כופלין אותה משנה גירסא ואומרים קדיש"[4].

מתוך דבריו הבאים של רבי עמרם קרח על רבי שלום עראקי נוכל להבין את גודל הערכתו לזה האחרון, שבזכות עושרו תרם רבות להצלחת היהודים בתימן. בין היתר מזכיר רבי עמרם את הקשר ההדוק שהיה בין רבי שלום לרבי דוד, כשהוא מדגיש את ההנאה שנהנה רבי דוד מן התמיכה החומרית שקיבל מרבי שלום עראקי, והוא אומר: "...דורש טוב בעד עמו בשערי המלך והשרים על כל צרה וגזרה שלא תבוא עליהם, ומכיסו היה מרים תרומת כסף לסתום פי שטן ומקטרג. נדבותיו היו תמידיות לכל פושט יד, וחקיות לבעלי בתים הצנועים, וביותר מפקח על ת"ח (-תלמידי-חכמים) ומשגיח עליהם. עוד היה רגיל להזמינם על שלחנו ועל הרוב בשבתות וימים טובים כי עזה אהבתו לשיחת לימודם חכמה ומוסר.

צדקתו עומדת לעד, בית הכנסת הגדולה הידועה בשם כניסת אלאסטא אשר בנה לזכות את הרבים, וספרי הקדש שהקדישם לקריאה בצבור בבהכ"נ (-בבית-הכנסת). גם נתנדב ובנה בית-כנסת לק"ק (-לקהל קדוש) ד'מאר וביכ"נ לק"ק אלמכא אשר היו גולים מבית לבית להתפלל ולא היה להם בהכ"נ מרוב ענים.

עוד בנה בית טבילה גדול ובנה מרחץ של חמין רפואת תעלה לחולים וחלושים. כל העם היו מכירים טובותיו עמהם, יחיד וצבור נהגו בו כבוד בתאר "סידנא אלשיך סאלם" (-אדוננו הנשיא שלום). גם הבתי דינים כשכותבים שטרות או תעודות ומזכירים שמו ככה יתארוהו ועוד יברכוהו.

לימינו היה הרב דוד בן שלמה אלמשרקי... ועל הוראותיו סומך, בנה לו בית בשכונתו והפקידו מנהיג לבהכ"נ שלו..."[5].

ויתרה מזו, רבי שלום עראקי קיים קשר הדוק עם גלויות שונות מחוץ לתימן. קשריו אלה כללו את מצרים, בבל, פרס, תורכיה, סוריה וארץ-ישראל. גם תרומות הרים למקומות ההם, ונראה ברור שגם בתחום המדיני ידיו רב לו. מעשים אלה הקנו לו פרסום גדול והערכה מרובה.

עם כל פעולותיו החיוביות של רבי שלום עראקי אשר עמדו לאחיו היהודים בשעת צרתם והצילום, אם כי לא תמיד, מיד אורב ורודף, היו במעשיו גם דברים שגרמו למורת-רוח בקהילה, ומתוך כך נגרמה מחלוקת קשה. המחלוקת העיקרית פרצה

4 "שתילי זיתים", סי' קנה, ב.
5 "סערת תימן", עמ' טז.

בעקבות הבאת סידורי־תפילה נוסח ספרד הנקרא "שאמי", על שם ארץ־ישראל הנמצאת צפונה לתימן, ובערבית "בלאד אשאם", שם כולל לארץ־ישראל וסוריה – נוסח שונה מנוסח התפילה הנהוג שהיה נקרא "בלדי", כלומר מקומי, והוא על־פי רמב"ם והגאונים שקדמוהו. מובן ששינוי בנוסח־התפילה גרר אחריו גם שינויים במנהגים שונים שהיו נהוגים עד כה. ביטוי לעניין נתן רבי יחיא קאפח' במכתב תשובה לרבי אברהם יצחק הכהן קוק מחודש תמוז התרע"א (1911), וכך הוא כותב: "ובזמן שעמד הנשיא רבי שלום עראקי שהיה משנה למלך הערבי המולך בצנעא. והיו ידיו רב לו לעשות כרצונו וביד חזקה הכריח קהילות רבות להתפלל ע"פ (–על־פי) סידור האר"י נוסח ספרד ולעזוב סידור התפילה להרמב"ם. וגם שלא לגלח בימי העומר וכיוצא בענינים אלו. וקצת קהילות עמדו על עמדם ולא אבו לשמוע לו. אמנם גם הם ערבו להם איזה פיוטים ותחינות וקבעום בסידריהם..."[7].

על דבריו אלה של רבי יחיא קאפח סמכו ידם וחתמו רבי אהרן הכהן, זקיני אבי אמא, רבי יחיא יצחק הלוי, ורבי יחיא אביץ', כולם גדולי חכמי תימן ששימשו כדיינים ואבות בתי־דין.

רבים כתבו על סוגיה זו, מי בארוכה ומי בקצרה, במחקרים שונים.

מעמדו בקהילה

רבי דוד לא כיהן בשום משרה רבנית באופן רשמי, ובכל זאת נחשב לאחד מגדולי התורה בתקופתו, במחצית המאה ה־יח למניינם, ואולי לגדול שבהם. אחד מתלמידיו המובהקים, רבי יחיא צאלח (–מהרי"ץ), מזכירו בכבוד גדול, ומדבריו משתמע שהוא מנהיגה הרוחני של קהילת צנעא, אך כפי שאמרנו, ללא כל משרה רשמית, ובאחת מתשובותיו של תלמידו זה, בעניין תספורת בספירת העומר, כותב הלה: "וכבר נהגנו כן היום כמו י"ב שנה להסתפר קצת יחידים ע"פ (–על־פי) הוראת מרנא ורבנא כמה"ר (–כבוד מורנו הרב) דוד משרקי נע"ג (–נוחו עדן גן), שהוא היה רב מובהק של עיר וכן נהג הוא בעצמו וכן נהגתי אחריו ורבים עמי. והדין כן להטות אחרי רב של דור..."[8].

מהדגשותיו של מהרי"ץ "רב מובהק של עיר", "נהגתי אחריו ורבים עמי", "והדין כן להטות אחרי רב של דור" נקל לראות את כוח השפעתו של רבי דוד על חיי הקהילה כסמכות פוסקת שדבריה נשמעים ברוב המקרים ללא ערעור.

ולא זאת אף זאת. רבי עמרם קרח כתב: "...הוא היה הרב המובהק בדורו שוחט ובודק מומחה"[9]. נמצאנו למדים, שרבי דוד נשא תואר של ראש השוחטים בעיר (–ושוב נדגיש שלא מונה לכך על־ידי הקהל).

---

6 ראה עליו להלן.

7 שמואל יבנאלי, "מסע לתימן", תל־אביב תשי"ב, עמ' 192.

8 שו"ת "פעולת צדיק" חלק ב, סי' עו.

9 "סערת תימן", עמ' יט.

מאז ומתמיד השחיטה הכשרה היא מן הנושאים החשובים ביותר, ממש מאושיות הדת שבהן יש לשמוע את חוות־דעתה של אישיות תורנית מובהקת שיש לה יד ושם בהן, ובכל מקרה של ספק באשר לכשרותו של בשר שנשחט הקפידו לשמוע את פסק־דינו של האדם המומחה ביותר, והוא זה שהטריף או הכשיר. אין זה אפוא דבר של מה בכך כאשר מופיע בדבריהם של חכמי תימן התואר "שוחט ובודק מומחה".

ניתן לומר שמעמדו המכובד של רבי דוד בקרב הקהילה נבע משני טעמים עיקריים: האחד הוא גדולתו בתורה במידה כזו שבזמנו הרבה פסקי־דין לא נחתכו אלא אם כן הובאו תחילה לעיונו ולקבלת הסכמתו עליהם. והטעם השני, שתלמידו רבי יחיא צאלח תרם רבות למעמדו הגדול בקהילה, על־ידי חידושי תורה ושמועות הלכיות משמו של רבי דוד, שהירבה להביא בתוך חיבוריו, בעיקר בהלכות שחיטה וטרפיות.

ובשער הספר "ראשי בשמים" שחיבר רבי דוד על ה"שולחן ערוך" לרבי יוסף קארו, כתב רבי יחיא צאלח לאחר שהעתיקו לעצמו בשנת התקי"ח (1758) בזה הלשון: "זה ספר תולדות אד"ם (–אדוננו מורנו, וכוונתו לרבי דוד) פירוש יפה ונחמד על הלכות שחיטה ובדיקה משולחן ערוך שחיבר מרנא ורבנא מהריק"א ע"ה (–מורנו הרב רבי יוסף קארו עליו השלום) ובו אסף וקיבץ כל סברות האחרונים בחצריהם ובטירותם דבר בשם אומרו אשר לא היה לעולמים גם אסף וביאר בו מנהגותינו אנו הק"ק (–הקהל קדוש) צנעא כאשר קבל מרבותיו זובחי הזבח הפליא עצה הגדיל תושיה וקרא לו שם חדש אשר פי ה' יקבנו ראשי בשמים על כי משולחן גבוה נלקחו אלו הדברים הנאמרים באמת ריש מלין רישי ורדי ובשמי, ועיני לשמיא נטלית בעי (–ועיני לשמים נשאתי מבקש) ומתחנן יאריך ימים על ממלכתו שופריה דדויד ינהר לעולמים (–בחירתו של דוד יתקיים) כירח יכון הוא וזרעו בקרב ישראל אכי"ר (–אמן כן יהי רצון)..."[10].

רבי יחיא צאלח רגיל היה לכנותו "מורי" בסתם. בחיבורו "זבח תודה" על הלכות שחיטה וטרפות הוא כותב: "...וראיתי להרב מורי שקרא תיגר על המנהג"[11], "מזה למד מורי נ"ע (–נוחו עדן)..."[12], "פי' (–פירש) מורי נ"ע..."[13], "...עוד כ' (–כתב) מורי נ"ע..."[14]. ובספרו "פעולת צדיק" כתב: "ואח"כ (–ואחר־כך) ראיתי שגם מורי בס' (–בספר) שת"ז (–שתילי זיתים) כתב כן..."[15]. ואמנם, בהרבה מקומות מביאים חכמי תימן בחיבוריהם ובפסקיהם מדבריו של רבי דוד, שהיה אחד מעמודי הפסיקה העיקריים בדורות האחרונים.

---

10 ד"ר יוסף טובי, "עיונים במגילת תימן", עמ' 190.
11 סי' לו ס"ק נ.
12 סי' לט ס"ק לו.
13 סי' מו ס"ק ט.
14 סי' נח ס"ק מא.
15 חלק ג סי' רן.

כאן מן הדין להדגיש היטב שרבי דוד הוא הראשון מבין חכמי תימן, אשר קבע בצורה כמעט מוחלטת, שספר ההלכה אשר יהודי תימן צריכים לפסוק על פיו, הוא ה"שולחן ערוך" לרבי יוסף קארו, להוציא מקרים בודדים אשר נעמוד עליהם להלן, ומפאת מפעלו בעניין זה היה ה"שולחן ערוך" לאחד מספרי ההלכה העיקריים אשר נתנו אותותיהם בחייה הרוחניים של הקהילה בתימן (ואגב כך נציין שתלמידו, רבי יחיא צאלח, נקט דרך זו עד לשלב מסוים בחייו, כאשר חזר לפסוק על־פי רמב"ם שהיה הפוסק העיקרי של יהודי תימן עד אז).

רבי דוד גם היה הראשון מבין חכמי תימן שכתב פירוש ל"שולחן ערוך", אמנם לא פירוש שלם כי אם על חלק "אורח־חיים" וחלק מ"יורה דעה" בלבד. בהקדמתו לספרו "שתילי זיתים" הוא מסביר, מה הניע אותו לפסוק דווקא כ"שולחן ערוך", והוא אומר: "והנה יודע כל שער עמי כי בעו"ה (–בעוונותינו הרבים) אבדה חכמת חכמינו ובינת נבונינו נסתרה ונתרבו פירושי תורתנו בדיעות חלוקות ודוחק הזמן ותלאותיו[16]. היצר לכל לומר, לבל ישב על כנו בחיוב הכתוב וכביכול נשתכחה תורה מחולשת הסברא ופיזור הנפש והשכל בחילוק הסברות זה אומר בכה וזה אומר בכה ולא ידע הלומד לאן יפנה דרכו ואני בעניי משתומם הייתי על המראה שנה אחרי שנה ולא מצאתי און לי ואהיה משוטט בדעתי והסכמתי עלתה להיות לימודי בספר שחיבר מורינו ורבינו הקדוש מאורן של כל ישראל שהקים דגל התורה והוראה זיוה והודה והדרה מקצות הארץ ועד קצותה ה"ה (–הרב הגדול) איש האלהים מהר"י (–מורנו הרב יוסף) קארו זת"ל (–זכותו תעמוד לנו) ולכל ישראל וחמדתי ספרו הקצר שקראו שלחן ערוך כי ראיתי כל בית ישראל פונים אליו ונסמכים עליו לאהבת הקיצור ועוד שהמציא כל הדינים הנמצאים בפוסקים הראשונים והאחרונים מה שלא נמצא כן בספרי זולתו מהגאונים אשר קדמוהו...".

ומעתה נראה ברור שהסיבות שהניעו את רבי דוד לפסוק כ"שולחן ערוך", הן תלאות הזמן וריבוי הדיעות בלא כל דרך אחידה, וגדולה מזאת, הרי כל עם ישראל פוסק על פיו בגלל מבנהו של הספר, וככלל ביקש רבי דוד לבטל את ייחודה של יהדות תימן בפסיקת ההלכה שהיו פוסקים כשיטת רמב"ם, ולאחד את פסיקתם עם פסיקת כל עדות ישראל.

ביתר הדגשה הולך רבי דוד ומביא את טעמיו ונימוקיו עמו, מדוע יותר כדאי ורצוי לפסוק הלכה מן ה"שולחן ערוך", ואלה דבריו בהקדמתו הנ"ל: "...כבר נתפשטו דיני הש"ע (–שולחן ערוך) ומנהגיו בכל הארצות וכל הפוס' (–הפוסקים) האחרונים ז"ל אינם קוראים לו אלא בשם מרן להודיעך כי הוא מרא דארעא וכ"ש (–וכל שכן) בארץ הזאת ארץ התימן כי בעו"ה (–בעוונותינו הרבים) דוחק הפרנסה תולה רצועתו

16 הכוונה לגלות "מוזע", ראה בפרק על רבי שלם שבזי.

ח"ו (–חס ושלום) שם ועול מלך ושרים ועול הגלות אשר בכל ד' קצווי הארץ לא נשמע כמוה וספרי המחברים הנפוצים בכל מושבות ישראל נמנעים מהארץ הזאת[17] לא זכינו כי אם לאור מורינו ורבינו מהריק"א (–מורנו הרב רבי יוסף קארו) ז"ל אחר שהיו קדמונינו ז"ל בכל ענייניהם על פי חיבור הרמב"ם ז"ל כי ספרי זולתו מהמחברים ז"ל לא נמצא אצלם ואח"כ האיר להם אור ספר הב"י (–ה"בית יוסף"[18]) אבל עדיין לא היה נמצא מהם כי אם ב' או ג' ספרים בארץ ועכשיו נתפשט הספר הקצר הזה ביד הכל תהלה לאל ית' (–יתברך) אעפ"י שדמיו יקרים מחמת ריחוק בית הדפוס מתגר לתגר (–מסוחר לסוחר) עכ"ז (–עם כל זה) מזילים הונם ולוקחים אותו ועל פיו יצאו ועל פיו יבואו זולת בדיני הטרפיות שאינם נוהגים כדבריו בכמה דינים...".

ומה שכתב רבי דוד: "... זולת בדיני הטרפיות שאינם נוהגים כדבריו בכמה דינים...", הטעם ברור מפני שבתימן נהגו להקל בדיני טריפה כפי עיקר הדין, ולא החמירו במקום שאפשר להקל, מחמת העוני. ועוד, שכאשר מצאו בשעת הבדיקה דבר שיכול היה להביא להטרפתה של הבהמה לפי שיטת מקצת הפוסקים, לא יכלו למכור אותה לעם אשר הם יושבים בקרבו, לא מפני שזה אסור להם להללו לפי חוקי דתם, אלא שראו, שהיהודים לא היו אוכלים משחיטתם, לכן גמלו להם באותה המידה.

עוד דרך נקט רבי דוד בפסיקת ההלכה – בכל מקום שהרמ"א (–רבי משה איסרליש) בעל "ההגה" על ה"שולחן ערוך", חולק על המחבר, השמיט רבי דוד את דבריו מתוך ספרו, ונימוקו עמו: "...כי מה בצע הלאות אנשים במנהגים שאינם נוהגים אצלינו...".

וממשיך רבי דוד להסביר בהקדמתו את אופן כתיבת פירושו על ה"שולחן ערוך" ובאילו ספרים השתמש כדי לאשש את דבריו ומה הביאו לקרוא לספרו בשם "שתילי-זיתים": "וגם העתקתי על כל דין ודין טעמי הלבוש ותכף שהתחלתי במלאכה הזאת תל"י (–תהלה לה' יתברך) יצאו דרך אניה בלב ים חיבור המ"א (–ה"מגן אברהם") ומ"ד (–ו"מגן דוד") וע"ת (–ו"עולת תמיד") ואז"ו (–ו"אליהו זוטא") וס' (–וספר) מע"מ (–מעשה מרכבה) ולחם חמודות ופר"ח (–ו"פרי חדש") וכה"ג (–ו"כנסת הגדולה") ושכ"ג (–ושיירי כנסת הגדולה) וסו"ב (–וסולת בלולה) ומריק"ש ולקוטי בה"ט (–באר היטב)

---

17 לא ברור, מדוע כתב כן, והרי כבר הוכח שמספר גדול מאוד של ספרים בכל מקצועות היהדות מחכמי ישראל שבשאר הגלויות הגיע לתימן סמוך לתקופת חיבורם עוד מאות שנים לפני תקופתו של רבי דוד. למשל, נמצא בתימן כתב־יד של שאלות ותשובות לריטב"א" (–רבי יום טוב בן אברהם אלשבילי) מחכמי ספרד במאה ה־יד, כתב־יד יחיד בעולם שנשתמר באוצר גנזיו של רבי יחיא קאפח, גדול חכמי תימן במחצית הראשונה של המאה ה־כ, וכן שאלות ותשובות של הראב"י־אב"ד, הראב"ד, רבנו תם נכדו של רש"י, רבי יוסף אבן מיגאש ועוד, כולם חכמי ישראל מחוץ לתימן שחיו 500–700 שנה לפני תקופתו של רבי דוד. אלה הן דוגמאות בודדות, ואלפי ציטוטים ומובאות בחיבוריהם של חכמי תימן בכל הדורות יוכיחו.

18 חיבור קודם של מרן רבי יוסף קארו שעניינו, פירוש לס' "ארבעה טורים" לרבי יעקב בן רבנו אשר (–רא"ש), פירוש המכיל את הדברים המנוסחים בתמציתיות ב"שולחן ערוך".

וליקטתי משם מה שנראה שמסכים עם דברי רבינו. גם מדברי רבינו ב"י (–"בית יוסף") הבאתי כמה דינים ועשיתי אותם סביב לדברי רבינו ודברי הרמ"א וקראתי שם הספר הזה שתילי־זיתים ע"ש (–על שם) הכתוב בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך שכולם שותים מימיו ונסמכים ונהנים משולחנו...".

כפי שהזכרנו, אף־על־פי שרבי דוד ראה ב"שולחן ערוך" ספר־פסיקה מכריע, מכל מקום לא בכול קיבל דבריו להלכה, אלא יש מקומות שהוא עדיין מחזיק בפסקי הלכה ומנהגים התואמים את שיטתו של רמב"ם, והרי כמה דוגמאות.

כתב מרן ה"שולחן ערוך"[19]: "אומרים הבדלה בחונן הדעת...", ועל דבריו אלה כותב רבי דוד: "מנהגינו להתחיל אתה חונן עד וחנינו מאתך ואח"כ אומרים ואתה הבדלת וכו' והוא ע"פ (–על־פי) סידור הרמב"ם וא"ח (–ואורחות חיים) וסידור רב עמרם"[20]. וידוע שמנהגו של מרן ה"שולחן ערוך" הוא לומר במוצאי־שבת "אתה חוננתנו", ורבי דוד הלך בשיטת רמב"ם שמתחיל במוצאי־שבת "אתה חונן" שהוא לפי מנהג תימן הקדום.

כתב מרן ה"שולחן ערוך"[21]: "חייב לברך קודם שיכסה אקב"ו (–אשר קדשנו במצוותיו וציוונו) על כיסוי דם בעפר". ורבי דוד בספרו "ראשי בשמים"[22] סומך על הנוסח המובא ברמב"ם וההולכים בשיטתו והוא כותב: "ומנהגינו לומר על כיסוי הדם וכ"ה (–וכן היא) גירסת הרמב"ם בפי"ד (–בפרק י"ד) והרשב"א (–והרב שלמה בן אדרת) דף כ"ב ע"א, וכ"כ (–וכן כתב) פר"ח (–פרי חדש), ושכ"ה (–ושכן הוא) בתוס' (–בתוספתא) דברכות ובירוש' (–ובירושלמי) פ' (–פרק) הרואה". הרי ראינו שרבי דוד השמיט את תיבת "בעפר", כדי לבסס את השימוש בנוסחו של רמב"ם, וזה היפך ממה שכתב תלמידו רבי יחיא צאלח בספרו "זבח תודה" בסימן הנ"ל לאשש דווקא את שיטתו של מרן ה"שולחן ערוך".

אך ככלות הכול עמד רבי דוד לבטל מנהגים ומסורות קדומים שלא נמצאו תואמים את שיטתו של מרן ה"שולחן ערוך" והפוסקים הנמשכים אחריו, כמו המקרה אשר נדרש לענות בו – ספרי־תורה הקדמונים שהיודי"ן של האל"ף דבוקות ונוגעות בפני האות אל"ף, שזה נגד שיטת הפוסקים האחרונים, ורבי דוד נטה לפסול ספרי־תורה כאלה. דבריו בעניין זה הובאו בספר תשובותיו "רביד הזהב"[23] ושם הוא מנמק, מדוע

---

19 שו"ע אורח חיים סי' רצד, א.
20 "שתילי זיתים", סי' רצד ס"ק א.
21 שו"ע יורה דעה כח, א.
22 חלק יורה דעה סי' כח ס"ק ג.
23 סימנים א ויב.

הוא פוסל ספרים אלה – "אמרת על שינוי האותיות שכתבתי בסי' (–בסימן) א' לפסול ב' (–בשם) כמה פוסקים ושמא הקבלה ביד קדמונינו באלו הארצות כך היא, לפענ"ד (–לפי עניות דעתי) שדבר זה הטלת דופי וכי מה נשתנינו אנחנו להיות קהלתינו משונה מכל הקהלות..."[24]. ואולם תלמידו רבי יחיא צאלח הכשיר ספרי־תורה כאלה לכתחילה[25].

אך הנה יש מקומות שבהם ראה רבי דוד את תמיהתם של הלומדים למקורו של מנהג מסוים, כאשר לא ידעו, על מה סומכים הקהל בקיימם אותו. למשל הטינון שהיו נוהגים לעשות לחטים לפני חג הפסח הנקרא בערבית "כ'מוד". רבי דוד התאמץ לברר מקורו של מנהג זה וכתב: "א"ה (–אמר הכותב) במקומות אלו נהגו מימים קדמונים לטנן החטים בעשבים והיה הדבר קשה בעיני כמה אנשים ולא מצאנו סמך למנהג זה עד שאינה השי"ת (–ה' יתברך) לידינו ומצאנו להרב פר"ח (–פרי חדש) ב' (–בשם) הירוש' (–הירושלמי) בזה הלשון... הנה בודאי שנתייסד מנהג זה ע"פ (–על־פי) הירוש' הזה וכמ"ד (–וכמאן דאמר) בעשבין שרי (–בעשבים מותר)... ואין להרים ראש נגד המנהג מעתה"[26].

אמנם יש להעיר שאף־על־פי שרבי דוד חורג לעתים משיטתו המוצהרת בפסק ההלכה והמנהג, לפסוק כ"שולחן ערוך", הרי באשר לנוסח התפילה היה מנהגו כמנהג ספרד הנקרא בתימן "שאמי", וממילא השתנו אצלו ואצל הנוהגים להתפלל בנוסח זה מנהגים רבים שהיו נהוגים אצל יהודי תימן. הגורם העיקרי והמכריע לחדירת נוסח זה היה ידידו של רבי דוד, הלא הוא רבי שלום עראקי המכונה "אלאוסטא", שהביא סידורי־תפילה בנוסח זה לתימן, ועם הזמן קיבלוהו עליהם חלק מיהודי תימן, בייחוד לאחר שנאמר להם, שבנוסח זה מתפללים בני ארץ־ישראל. הוא לא נתאזרח בתימן בלא שיקומו לו מתנגדים מבין חכמי הדור שפרסמו פסקי־דינים, שאסור לשנות מנהגי קדמונים המיוסדים על דברי הגאונים ועל חיבורו של רמב"ם הבא אחריהם.

חברו של רבי דוד

כבר הזכרנו את ידידו הקרוב של רבי דוד, והוא רבי שלום עראקי, הנגיד המפורסם של יהדות תימן במאה ה־יח, אשר עליו מעיד רבי חיים חבשוש, חוקר יהדות תימן: "...כמוהו שר שלום הכהן עראקי לא קם ואחריו לא היה"[27].

לרבי שלום היה בן תלמיד־חכמים, גדול בתורה ובמעלה, ושמו היה רבי יחיא, אשר היה מבין היחידים מחכמי הדור, שזכו לתואר־כבוד רמים כמו "ראש גולת הזהב", "מאור הגולה" ועוד. רבי יחיא היה מחכמיה הגדולים של הישיבה "בית אלאוסטא",

---

24 סי' יב.
25 שו"ת "פעולת צדיק" חלק א, סי' ק.
26 "שתילי זיתים", סי' תסז ס"ק יד.
27 "ספונות" כרך ב, תשי"ח, עמ' רסז.

והוא ורבי דוד החזיקוה והרביצו בה תורה לקהל הגדול. רבי חיים חבשוש כותב עליו: "...כי בזמנם היה אחד חכם גדול בתורה ובמעלה ובפוסקים ועל כולם היה כרוך אחרי ספרי המקובלים כה"ר (-כבוד הרב) יחיא בן השר הנעלה שלום הכהן אלעראקי..."[28].

רבי עמרם קרח בדברו בשבחיו של רבי שלום עראקי כתב על בנו כך: "זכה ויצא מחלציו בנו הרה"ג (-הרב הגאון) יחיא זצ"ל עניו וירא הוראה". ומהרי"ץ (-מורנו הרב יחיא צאלח) ז"ל בספרו "פעולת צדיק" מזכיר שבח מהללו ומעטרו בתואר "נר אלהים", ומעתיק דבריו המראים תמתו וגודל ענותו והיותו שפל בעיני עצמו וחכמתו מאירה מעומק הבנתו"[29].

רבי יחיא נולד בשנת הת"מ (1680) לערך ונפטר בשנת התק"י (1750) בהיותו בן 70 שנה, עוד בחיי אביו, לדאבון לבם של בני דורו.

תלמידיו

מבין תלמידיו המובהקים של רבי דוד ידועים לנו שניים שכיהנו במשרות של אבות בתי-דין ודיינים.

- רבי יחיא צאלח הידוע בכינוי "מהרי"ץ", שהיה הגדול בחכמי תימן במחציתה השנייה של המאה ה-יח, וחיבוריו בהלכה משמשים עד היום כספרי-יסוד של יהודי תימן. בשנת התקי"ח (1758) נתמנה לאב בית-דין של קהילת צנעא ובמשרה זו שימש עד יום מותו.

  רבי יחיא צאלח למד בצעירותו לפני רבי דוד ולפני רבי יחיא עראקי הכהן בבית-מדרשם "כניס בית אלאוסטא", ולאחר מכן ישב בראש הישיבה שהייתה שייכת למשפחתו והייתה נקראת "כניס בית צאלח".
  רבי יחיא צאלח נולד בשנת התע"ה (1715) ונפטר בשנת התקס"ה (1805), בשנת ה-90 לחייו.

- בנו של רבי דוד, רבי יחיא משרקי, שלמד בבית-מדרשו של אביו, ובשנת התקמ"ה (1785), בהיותו בן 51 שנה, נתמנה לדיין בבית-דינו של רבי יחיא צאלח ובמשרה זו כיהן עד יום מותו. חיבר קובץ שאלות ותשובות בהלכה וצירפן לקובץ התשובות שחיבר אביו, הוא ספר "רביד הזהב", וכמעשהו עשו המדפיסים.
  רבי יחיא נולד בשנת התצ"ד (1734) ונפטר בשנת התקס"ט (1809), בשנת ה-75 לחייו.

---

28 שם, שם.

29 "סערת תימן", עמ' טז.

חיבוריו

ידוע לנו כיום שרבי דוד כתב כמה ספרים בהלכה.

(א) "שתילי זיתים", פירוש לחלק "אורח חיים" של "שולחן ערוך", כשמסופח חיבורו של רבי שלום חבשוש הנקרא "שושנת המלך", קיצור משאלות ותשובות "פעולת צדיק" לרבי יחיא צאלח. הספר "שתילי זיתים" ראה אור לראשונה בדפוס בירושלם בשנים התרמ"ו־נ"א (1886–1891).

(ב) "ראשי בשמים", פירוש לחלק "יורה דעה" של "שולחן ערוך". לחיבור זה מצורפים פה ושם הערות ופירושים מכמה מחכמי תימן. ראשון להם, תלמידו רבי יחיא צאלח שהערותיו מצוינות בשם ז"ת (–"זבח תודה"); שני לו, רבי שלום חבשוש שהערותיו מובאות תחת הכותרת "שושנת המלך"; שלישי לו, רבי יחיא קאפח שהערותיו מובאות בשם "מכת"י יח"ק", "מכת"י י"ק", "מכת"י יחיא קאפח יש"ל". ידוע שרבי יחיא קאפח כתב הערות וחידושים לכל ספר "ראשי בשמים", והן היו כתובות בגליון הספר, אלא שבעלייה הגדולה מתימן נגנב ספר זה, עם חלק גדול מספריו שהובאו לארץ על־ידי חתנו רבי שלמה ושצ"י, וחבל על דאבדין. הספר "ראשי בשמים" ראה אור לראשונה על־ידי המו"ל יהודה משה רצאבי, בנא־אמון שבמצרים בשנת התרנ"ה (1895).

(ג) "רביד הזהב", ספר שאלות ותשובות וחידושים על "אורח חיים", "יורה דעה" ו"אבן העזר". סך התשובות הנמצאות בחיבור זה הוא מ"ד והן מעורבות מתורתו של רבי דוד ובנו, רבי יחיא משרקי. הספר, בצירוף מבוא ומפתח העניינים מאת הרב יוסף צובירי והערות מאת הרב יוסף קרח, הוצא לאור לראשונה על־ידי רבי יהודה לוי נחום בשנת התשט"ו (1955).

עוד כתב רבי דוד הערות ל"שולחן ערוך" חלק "אבן העזר", והן נמצאות ברשותו של רבי יוסף צובירי.

רבי דוד נאסף לחיי נצח בימי זקנתו, בשנת התקל"א (1771), והוא בשנה ה־75 לחייו.

ביבליוגרפיה נבחרת

רבי חיים חבשוש, "קורות ישראל בתימן", בתוך "ספונות" כרך ב, תשי"ח
ד"ר יוסף טובי, "עיונים במגילת תימן", ירושלם תשמ"ו
רבי דוד משרקי, "ראשי בשמים", נא־מון תרנ"ה
רבי דוד משרקי, "רביד הזהב", תל־אביב תשט"ו
רבי דוד משרקי, "שתילי זיתים", ירושלם תשכ"ו
רבי יחיא צאלח, "זבח תודה", כלכתה תרי"א
רבי עמרם קרח, "סערת תימן", ירושלם תשי"ד

בניך כשתילי זתים סביב לשלחנך: הנה כי כן יבורך גבר ירא יי׳:

שלחן ערוך

טור ארח חיים

מהגאון רשבבה״ג מיהר״ר יוסף קארו זצ״ל, עם חידושי דינים שהשמיט הגאון הנ״ל והמציאם הגאון מיהר״ר משה איסרלש זצ״ל, ועם באר הגולה, ועם

שתילי זתים

וסוף פירוש נפלא וגהמד קלוגי הדינים מסלב״ם ומכל דברי התלמוד עם פירש״י ז״ל ותוס׳ והרי״ף ופסקי הרי״ך והרא״ש והמרדכי והרמב״ם והגהותיו ומגיד משנה והביאו יהוסף ובס״ת ום״ל והמוקף ים״ד ום׳ בהסב״ן וס׳ העיטור וג״י וסמ״ג וסמ״ק ומ״ח ות״ס וסג״מ ום׳ שונסיג והמנור וספר בעלי הנפש להרמב״ך ותשו׳ הרא״ם והרסב״ה והריב״ם והרשב״ן ומהריק״ם ותס״ך כל דבריהם מבוארים היטב ונקלת מקומות מתשובי הגאונים, הבאו בהבס בסלם לים התלמוד כמוהר״ר דוד בכמהר״ר שלמה מזרחי זל״ל, מק״ק צנעא יע״א.

ונלוה אליו גם ספר

שושנת המלך

וסוף קול סו״ת סנק׳ פשוטה נדיק, מהרב הבהס מוהר״ר יהוא צאלח זל״ל מק״ק נעמה עם הוספות מהרב הבהס ר׳ שלום חבשוש סי״ן:

כל אלה הובאו לביה״ד בפעם הראשונה, מתוך כתב יד, על ידי אני הצעיר אברהם בן לא״א יוסף בן כבוד הרב יחיא בן כבוד הרב שלום הלוי, המבונה אלשיך זת״ל ועל כל ישראל.

נדפס

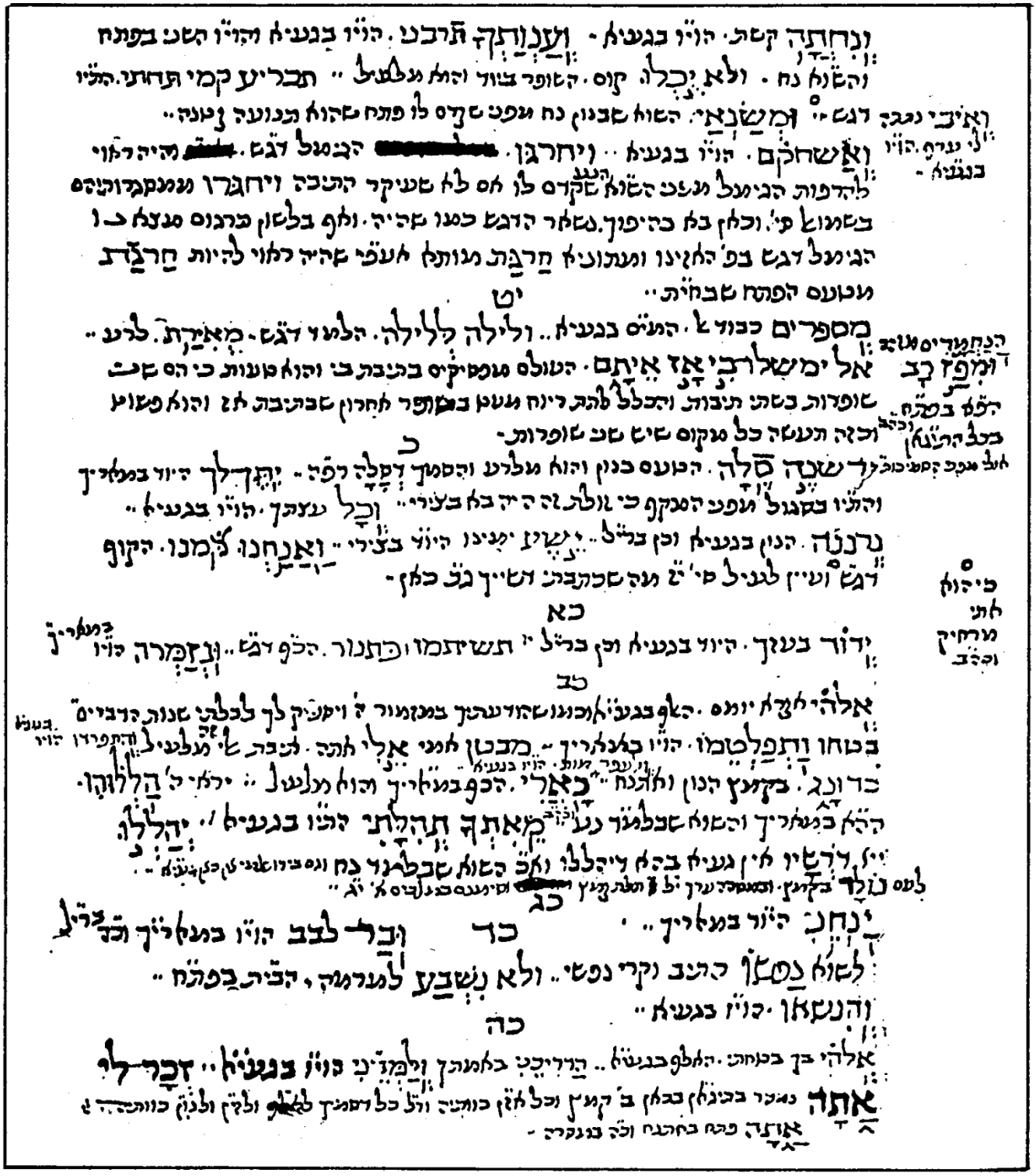
פעה״ק ירושלם תובב״א

בהוצאת יוסף נ״ל בן בהרר

אהרן חסיד זצ״ל

בבתי התשכ״ו לפ״ק

שער מספר "שתילי זתים", פירוש על שולחן ערוך, חיבורו של ר׳ דוד משרקי

"חלק הדקדוק" לרבי יחיא צאלח (אוטוגרף)

חתימתו של רבי יחיא צאלח

רבי יחיא צאלח*

"גאון רבני תימן", זהו הכינוי שבו בחר רבי עמרם קרח בשביל רבי יחיא צאלח, שהיה ידוע יותר בשם "מהרי"ץ" (–מורנו הרב רבי יחיא צאלח).

רבי יחיא נולד לאביו רבי יוסף בצנעא, בירת תימן, בשנת התע"ה (1715). בילדותו למד לפני זקינו, רבי צאלח, שהיה מחכמיה המובהקים של העיר, איש הלכה ומוסר ששמר בחיבוריו שמועות ומנהגים הלכיים של חכמי תימן הקדמונים. חיבר ספר שקראו "פרי צדיק" – דיני שחיטה ושבעים טרפיות, דברי מוסר המזהירים על יראת שמים וצניעות, חידושים על השולחן ערוך ועוד המתחלק לחמישה חלקים. ספרו השני הוא חיבור קטן בהלכות שחיטה שנכדו מהרי"ץ מצטט ממנו קטעים בחיבוריו, והוא נקרא ספר "הבדיקות".

מלבד לפני זקינו למד לפני שני גדולי הדור שחיו סמוך לתקופתו של רבי צאלח, הלא הם רבי דוד משרקי[1] ורבי יחיא עראקי הכהן[2]. את הערכתו לשני רבותיו אלה אנו מוצאים בספר תשובותיו "פעולת צדיק". באחת התשובות[3] העוסקת בהלכות פסח הוא דן בנושא מסוים, וכדי לתת חיזוק לדבריו הוא מביא דעתם כסיוע לדבריו, וכך הוא כותב שם: "...האמן כי דבר זה נשמע לפני מעלת מורינו ראש גולת הזהב הכהן הגדול מרנא ורבנא כמה"ר (–כבוד מורנו הרב) יחיא זלה"ה (–זכרונו לחיי העולם הבא) בן אדוננו כה"ר (–כבוד הרב) שלום עראקי כ"ץ (–כהן צדק) יצ"ו ונשאנו ונתנו עמו כתלמיד הדן לפני רבו בקרקע וקלסה להאי סברא. גם עמיתו מורינו כמה"ר דוד משרקי זלה"ה מעצמו חקר חקירה זאת ואסברה לן".

ובתשובה אחרת[4], בעניין אם עם־הארץ יכול לקום ולברך על ספר־תורה כשהחזן מקריא לו מלה במלה, כתב: "ינוחון אבהן דעלמא שבבחרותי ראיתי מעשה רב בפני רבינו מאור הגולה כמה"ר יחיא הכהן עראקי זצוק"ל (–זכר צדיק וקדוש לברכה)...". ובספרו "מעיל קטן" שחיבר בצעירותו, כתב: "כך שמעתי ממורי בעל שתילי זיתים נר"ו"[5], וידוע שמחבר "שתילי זיתים" הוא רבי דוד משרקי. עם זאת יש לציין שבסידור "תכלאל עץ חיים" מהרי"ץ לא הזכירו כלל, כנראה מפאת המחלוקת בנושא המנהגים ונוסח התפילה שהייתה בימיו.

---

* ראה גם ביוגרפיה קצרה אצל הרב ניסן מורגנשטרן, "אירגון הקהילה היהודית במזרח", "ספריית המורה הדתי", ירושלים התשמ"ו, עמ' 10–13 (העורך).

1 רבי דוד משרקי נולד בשנת התנ"ו (1696), וראה עליו בפרק הקודם.

2 רבי יחיא עראקי הכהן נולד בשנת הת"מ (1680) ונפטר בשנת התק"י (1750).

3 חלק א סי' [קעב] קעא.

4 חלק ג סי' קצד.

5 "פסקי מהרי"ץ", הלכות תפילין.

בשנת התקי"ח (1758) כבר יצאו למהרי"ץ מוניטין כגדול בתורה ובחכמה, וכראות חכמי הדור ועסקניו את גדולתו נמנו וגמרו למנותו כראש אבות בתי־הדין לכל קהילות תימן. מכל כפר ועיר ברחבי תימן החלו להריץ אליו את שאלותיהם וספקותיהם בהלכה, והוא בגודל מידותיו ועומק עיונו התורני השיב לכולם תשובות מבוררות להלכה. תמיד הקפיד לברר כל דבר לאשורו, ובמיוחד השתדל לבסס ולחזק מנהגי חכמי תימן הקדמונים, וכאשר הוא רוצה לחלוק על אחד מן הפוסקים שבספרו עיין, דורש תחילה את מחילתו ורק אחר־כך נכנס לבקר את דבריו.

בבית־דינו הקפיד להציל עשוק מיד עושקו ועני ואביון מגוזלו, ורשימת המעשים והעניינים שהיו בבית־דינו ופסיקתו עליהם, המצויה בארכיון בית־הדין שבידינו והנקרא בערבית "אלמסאודה", תוכיח.

חברי בית־דינו הראשונים היו רבי פנחס ברבי שלמה עראקי, ורבי שלום ברבי יוסף בשארי. כשנפטר רבי שלום בשארי לבית עולמו, ביכה מהרי"ץ את מותו, ובספר הזכרונות שלו כתב בצער: "בעוה"ר (–בעוונותינו הרבים) נפל למשכב אהובי ועמיתי אור עיני וחמוד ללבי כמה"ר (–כבוד מורנו הרב רבי) סאלם (–שלום) בן כמה"ר יוסף בשארי נ"ע (–נוחו עדן), ביום ג' כ"ג אייר בפ"ב (–לשטרות, היא התקל"א ליצירה (–1771) ונפטר ביום ו' כ"ו באייר בפ"ב. אוי ואבוי על ארון הקודש שנגנז ישימהו המב"ה (–המקום ברוך הוא) כפרה על דורו, וכסא כבוד ינחילהו, ויעמוד לקץ הימין לגורלו והשביע בצחצחות נפשו ועצמותיו יחלץ אכי"ר (–אמן כן יהי רצון) כ"ד (–כה דברי) העבד בוכה ומבכה, מצפה חסדי אהיה, יחיא בכ"ר יוסף בכה"ר צאלח יצ"ו"[6].

לאחר פטירתם של שני חברי בית־דינו הראשונים, הראשון הנזכר לעיל, והשני, רבי פנחס ברבי שלמה שנפטר בשנת התק"ל (–1770), נתמנו רבי שלמה ברבי ישועה אלגמל ורבי שלום ברבי סעדיה הכהן, ומשנת התקמ"ה (–1785) היו חברי בית־דינו רבי יחיא בר' יהודה צעדי ורבי יחיא בר' דוד משרקי, כשלעתים משמש עמהם רבי שלמה גמל.

רבי עמרם קרח כותב על מידת החסד והרחמים שבה ניחן מהרי"ץ על־פי עדותם של זקני הדור שהכירוהו, בזה הלשון: "מזקנים שמעתי מודים שבחיו מפי זקניהם, כושר מדותיו וטוב ליבו, כשראה חברו הדיין ה"ר יחיא משרקי מצמצם עצמו בחלק הקטן המגיע לו מהגבוי בבית דין, והכנסה אחרת המשלמת ספוקו לא היתה לו, ונודע לו כי מפני דחקו אוכל סעודתו כל ימות השבוע פת חריבה, דאג לצערו ונדב לו בשר ללפתן משכר השחיטות השייכות לו מבית המטבחיים הציבורי, והקציב לו שיעור המספיק

6 "סערת תימן", עמ' כא.

לכל ימות החול, יגבה אותן לעצמו מיד קצבים ידועים בכל שבוע כדי שלא להתבייש. הנהגתו התורנית והמוסרית לעדתו וחמלתו על אנשי קהילתו היו לנטע אהבה בלב כלם. כל פה יהללהו וכל לשון תהגה שבחו"[7].

מלאכתו

כדרכם של כל חכמי תימן בכל הדורות שהקפידו, שלא לקבל שכר על שימושם ברבנות, אלא כל אחד עסק במקצוע כלשהו המפרנסו בכבוד, עסק אף מהרי"ץ במלאכת־כפיים – בצורפות ובכתיבת ספרי־תורה לכל דורש. באחד המקומות הוא כותב בצוואה לבני ביתו: "בנת אלמזעקי ג"כ (–גם כן) יש לה בס"ת (–בספר תורה) י"ד קרוש פחות רבע. היתרה נעשתה משל קודש"[8]. מתוך קטע זה נראה שמהרי"ץ כתב ספר־תורה בשביל אשה אחת ששמה היה בנת אלמזעקי, וכשלא יכלה לשלם יתרת הכסף, השלים מהרי"ץ את השאר משל הקדש.

מהרי"ץ ניחן בכתב נאה ומאיר עיניים, ועד היום מצויים היבורים בכתב־ידו והעתקות של סידורי תפילה המוכיחים על צורת כתב מהודר.

ראש־ישיבה

ידועה היתה צנעא בגדולי חכמיה ורבניה. כדי לקיים חיי תורה ורוח ברמה כה גבוהה, חייבים היו לבנות מערכות מתאימות לכך, ואלה היו הישיבות. בעיר צנעא התקיימו בעת ובעונה אחת ישיבות מספר: ישיבת בית אלשיך, בית אלאוסטא, בית אלכסאר, בית אלשרעבי, ועוד. אך הגדולה והמפורסמת מכולן היתה הישיבה שב"כניס בית צאלח", שבראשה עמד מהרי"ץ במשך שנים רבות. לגודל חשיבותה ופרסומה נקראה "הישיבה הכללית" או "הישיבה" בסתם. ישיבה זו התקיימה למעלה ממאתיים שנה, עד שנת התרס"ה (1905), ואז בטלה מסיבות שלא נעמוד עליהן כאן.

ישיבה זו היתה מעין סנהדרין. מכל רחבי תימן הופנו אליה שאלות לאלפים בכל מקצועות התורה, ורוב גדולי חכמי צנעא נהגו להתאסף מדי בוקר במשך ארבע שעות כדי ללמוד בצוותא חדא, ללבן השאלות העומדות על הפרק לכל דורש, ומתוכה יצאה הוראה למעשה והופצו תורה ודעת לכל צמא לדבר ה'. על ברכי חכמיה ינקו וגדלו תלמידי־חכמים וגאונים, ראשי־ישיבות ודיינים. לזכותו של מהרי"ץ ייאמר שהיה הראשון ומן היחידים, שהעלו על הכתב חידושי תורה ממה שנתחדש להם בישיבה, והעלם בחיבוריו הרבים.

---

7 שם, שם.

8 יהודה רצהבי (–עורך), "בואי תימן", תל־אביב תשכ"ז, עמ' 258.

שיטתו בהלכה

מן המפורסמות הוא שמהרי"ץ כתב הרבה תשובות בהלכה, וכן פירושים והערות ל"שולחן ערוך" לרבי יוסף קארו. להלן דוגמאות בודדות מתוך פסקי־הלכה שהשיב לשואליו, ודווקא מן הבולטים שבהם, דוגמאות היכולות להצביע על הדרך שבה נקט בפסיקת ההלכה, בדבר מסורות ומנהגים המיוחדים ליהודי תימן, ובפרט בדברים שקיבל מפי רבותיו ומפי זקינו רבי צאלח. מתוך כך נבחין במידת קנאותו ומלחמתו לשימורם ולחיזוקם של מנהגי תימן, לבל ישתכחו מתלמידי־החכמים ומן ההמון, סכנה שהייתה קיימת בעטיים של מאורעות שונים.

ייתכן גם ייתכן שניסה להבטיח קיומם של מנהגים עתיקים אלה בבית־מדרשו הלכה למעשה, משימה קשה בתקופה רבת תהפוכות בחייה הרוחניים של קהילת יהודי תימן, כאשר שתי האסכולות – "בלדי" ו"שאמי" – החלו לשמש בכפיפה אחת, וכל צד ניסה לשמור בתוקף על מנהגו לבל ידח ממנו נדח ומתאמץ להוכיח את צדקת דרכו.

באחד מפסקיו הוא דן בסוג של עוף שהיה מצוי בתימן, כאשר עלה ספק כלשהו אם להתירו, והוא כותב בזה הלשון: "שמעתי מפי מגידי אמת שקבלו מפי מה"ר (–מורנו הרב) יהודה צעדי ז"ל, שאותו עוף קטן שקורין לו "שחימ"ה" והוא מפורסם בזה השם שהוא עוף טהור, ואמרו שהם סומכים על קבלה זו...". בהמשך תשובתו הולך מהרי"ץ ומפלפל בדבר כשרותו של העוף תוך הבאת דעתו של אחיו רבי שלמה, ומסיים: "וא"כ (–ואם כן) בנ"ד (–בנדון דידן) בעוף שקורין "שחימ"ה" דמשם קבלה אמרוה, ודאי דסמכינן עלה כיון דהתירא דידיה לא תלי בידיעה ובחקירה, והוא חילוק נכון ואמיתי דוק. ובשנת בק"י (–לשטרות, היא התקנ"ט ליצירה – 1799) בא עוף זה לפנינו ב"ד (–בית־דין) של שלשה וסמכנו על הנז"ל (–הנזכר לעיל), ולרווחא בדקנוהו אחרי שחיטה ומצאנו לו זפק וקרקבן נקלף, גם היה לו אצבע יתירה ככל הפירושים שנפלו בענין אצבע יתירה"[9], וחתמו הוא ושניים מחברי בית־דינו, רבי יחיא צעדי ורבי יחיא משרקי.

דוגמא נוספת למאמציו לחיזוק מנהג קדום – בספרי־התורה הקדמונים היודי"ן של האל"ף דבוקות ונוגעות בפני האות אל"ף וזה נגד שיטת הפוסקים האחרונים שבה תמך מורו ורבו רבי דוד משרקי, לפסול ספרי־תורה כאלה, ודבריו הובאו בספר תשובותיו "רביד הזהב" סימנים א' ו־י"ב. מהרי"ץ מביא כראיה לכשרותם של ספרים אלה שגדולי החכמים נהגו לקרוא בהם בלא שום פקפוק, והוא אומר: "...ועינינו הרואות שבספרים הקדמונים המובהקים ומוחזקים מכל שגיאה. ראו ראינו האלפין שלהן כך. ואפי' (–ואפילו) בספרים שכתבו הרב הגדול ספרא באורייתא מהר"י (–מורנו הרב יחיא) בשירי והסופר הגדול מהר"י (–מורנו הרב יצחק) ונה זלה"ה כך נמצאים האלפין בספריהם. ומאן ספין כוותיהו בהאי דרא דילן לחלוק ולפסול

9 שו"ת "פעולת צדיק" חלק א, סי' מא.

מעשיהם חלילה מה גם כי כמה רבנים גדולים וחשובים בדורות שלפנינו ששימשו בחזנות ולא אמרו דבר ולא עלתה טינא על לבם להסס בדבר"[10]. ולאחר דברי הקדמה אלה משיב מהרי"ץ באריכות מדברי התלמוד והפוסקים, לבסס צורה זו של כתב בספרי־תורה, תפילין ומזוזות, לבל יוציאו לעז על מנהגי הקדמונים.

והרי דוגמא נוספת למנהג קדום שמהרי"ץ שת לבו לו, ואף העלהו בהגהותיו ל"שולחן ערוך". בקשר לנשיאת־כפים של הכהנים ואופן קיומה כותב מרן השו"ע ב"אורח־חיים"[11]: "בשעה שהכהנים מברכים העם, לא יביטו ולא יסיחו דעתם, אלא יהיו עיניהם כלפי מטה כמו שעומד בתפילה, והעם יכוונו לברכה ויהיו פניהם כנגד פני הכהנים ולא יסתכלו בהם". מדיוק לשונו של מרן נראה ברור שפניהם של הכהנים גלויות. כי אם נאמר שהיו מכוסות בטלית, מדוע הוצרך לכתוב על הכהנים – "לא יביטו ולא יסיחו דעתם", ועל העם – "ולא יסתכלו בהם". על כורחנו לומר שמנהגו של מרן בזה שבמקומו נהגו הכהנים לברך את העם כשפניהם גלויות. ועל זה כתב רמ"א בהגהותיו לשו"ע: "...על כן נהגו לשלשל הטלית על פניהם...". מהרי"ץ, בראותו את אשר כתב רמ"א, הוצרך להעיר על מנהגם הקדום של יהודי תימן, והוא מעיד: "שמעתי שהקדמונים לא נהגו כן, ובספר עמודי שמים כתב דאין מנהג זה נכון, אלא צריך דווקא פנים כנגד פנים, שניהם מגולים (־כלומר, גם פני הכהנים וגם פני העם) ע"ש (־עיין שם)..."[12].

וכך היא משמעות דברי רמב"ם בהלכות תפילה וברכת כהנים (־פרק יד הלכה יא). ובבית־מדרשנו יש עד היום כהנים הנושאים את כפיהם ופניהם גלויות, אך המנהג בכל עדות ישראל לברך ופניהם מכוסות.

חשיבות מיוחדת ייחס מהרי"ץ לזקינו רבי צאלח, והוא מעמידו בשורה אחת עם גדולי הפוסקים, וברוב המקרים דעתו של זקינו היא גורם מכריע למהרי"ץ בפסיקת ההלכה, חוץ ממקרים בודדים.

אחד הנושאים שבהם הירבו לדון פוסקי ההלכה בתימן, היה שחיטה וטריפות, ונושא זה תופש מקום רב בכתביהם. אחת השאלות שבאה לפני מהרי"ץ, היתה מחט שנמצאת בבית הכוסות מבפנים, וכנגדה מבחוץ נסרך בית הכוסות לטרפש (־הסערפת). בתשובתו מביא מהרי"ץ את פסק זקינו על כך: "...וכן מצאתי למו"ז (־למורי ורבי זקיני) כה"ר צאלח ז"ל בכתיבת ידו ונתן טעם דחישינן שמא המחט נקבה הריאה וחזרה לאחוריה, והעיד שכן ראה לבודק בקי שאירע כן לפניו והטריפה מהאי טעמא ע"ש" (־עיין שם).

---

10 שם שם, סי' ק.

11 סי' קכח, כג.

12 "אור ישראל" גליון א, סיוון תשמ"ו, עמ' ט.

כפי שכתבנו לעיל, מונה מהרי"ץ את זקינו בשורה אחת עם גדולי הפוסקים כדי לחזק את פסק־דינו שלו, ובגוף התשובה הוא כותב: "ומעתה מי הוא זה הרואה חבל נביאים מסכימים לאיסור ולא יענה אמן, הלא המה רמ"א ב' (–בשם) בדיקות ישנים הלכה למעשה ומנהג פשוט, והגמ"י (–הגהות מימוניות) והרב חוט השני וס' (–וספר) צ"צ (–צמח צדק) ופר"ח (–ופרי חדש) וס' מטה יוסף ורשד"ם והבה"ט (–באר היטב) ומה"ר צאלח..."[13]. כאמור מרבה מהרי"ץ להביא תשובות, פסקי דינים, הערות ופירושים מזקינו רבי צאלח.

תלמידיו

תלמידיו המפורסמים ביותר של מהרי"ץ שימשו, כרבם, כאבות או חברי בית־דין ובמשרת ראש השוחטים של העיר, תפקיד שמלבד ידיעת מלאכת השחיטה דרש גם ידיעה רבה בשיטות הפוסקים ראשונים ואחרונים, הן בשטח העיוני הן בתחום המעשי.

רבי אברהם צאלח, בנו בכורו של מהרי"ץ, מונה על ידיו למשרת שוחט ובודק בבית־המטבחיים של הקהילה. לאחר פטירתו של אביו, בשנת התקס"ה (1805), ירש את מקומו כראש אבות בתי־הדין לקהילת צנעא, כשעמו משמשים חברי בית־דינו הקבועים של אביו רבי יחיא צעדי ורבי יחיא משרקי. אביו העריכו כתלמיד־חכמים מופלג, ובחיבוריו השונים הוא מביא חידושים וטעמים מספר בשמו. רבי אברהם חיבר קובץ שאלות ותשובות בהלכה, ומדפיסי ספר "פעולת צדיק" של מהרי"ץ הסמיכוהו לסוף חלק ג' של חיבור זה. מתוך תשובות אלה ניכרת גדולתו בתורה.

רבי יוסף קארה נולד בשנת התקצ"ט (1769), למד בבית־מדרשו של מהרי"ץ והיה מבחירי תלמידיו. למדנותו וכוח זכרונו יצאו לשם ולתהילה. היה מלמד שיעורי משנה ותלמוד עם פירוש רש"י ותוספות בעיון מעמיק, והרבה מסוגיות התלמוד ידע על־פה. כתלמידו של מהרי"ץ סיגל לעצמו את הנהגותיו של רבו. כתב ספר העוסק בדיני שחיטה ושבעים טרפיות, וקראו "זבחי אלוהים", וגם כתב תשובות בהלכה שחלקן מצויות בידינו כיום. לרבי יוסף נולדו שלושה בנים תלמידי־חכמים גדולים – רבי שלמה, רבי יחיא ורבי אברהם.

בשנת התקע"ב (1812), בהיות רבי יוסף בן 43 שנה, נתמנה בהסכמת רבני הקהילה ועסקניה לכהונת ראש אבות בתי־הדין, ובתפקיד זה שימש עד פטירתו בשנת התר"ט (1849), השנה ה־80 לחייו, ובנו בכורו רבי שלמה מילא את מקומו.

היו למהרי"ץ עוד עשרות תלמידים מובהקים שאינם ידועים לנו, כיוון שלא שימשו בתפקידים ציבוריים.

---

13 שו"ת "פעולת צדיק" חלק א, סי' קטז.

בניו וזרעו אחריו

מבניו של מהרי"ץ ידועים לנו ארבעה, שלושה בנים ובת אחת, ואלה הם אשר נזכרו בשטרות שונים ובחלק מחיבוריו.

הבכור רבי אברהם, שכבר נזכר בפרק הדן בתלמידיו של מהרי"ץ, נולד בשנת התצ"ח (–1738) ונפטר בחג הסוכות התקס"ט (1809), בשנת ה–70 לחייו.

בנו השני, רבי יוסף, נקרא על שם אביו של מהרי"ץ רבי יוסף צאלח, היה גם הוא תלמיד־חכמים, אבל לא הגיע לרמתו של אביו, ולא לרמתו של סבו. רבי יוסף נזכר בשטר־חוב יחד עם אחיו יהודה בזה הלשון: "כשביקשו בעלי החובות – יודא בן יחיא שחב ויוסף בן דוד צארם – לגבות חוב שחבו להם הנפטרים יוסף ויהודה, בני מ"ו (–מורנו ורבנו) יחיא צאלח נע"ג (–נוחו עדן גן)"[14].

בנו השלישי, רבי יהודה, נזכר על־ידי אביו בספר תשובותיו "פעולת צדיק"[15]: "ראיתי ונתון אל לבי לבאר מה ששאלני הבן יקיר לי יודא אי"ת (–אתה ה' תשמרנו)". ייתכן שמכאן יש להסיק, שהיה תלמיד־חכמים או יודע תורה בבחינת "איש ספר". גם הוא, כאחיו, אין ידועים לנו פרטים עליו.

מלבד בניו של מהרי"ץ שהיו בהם תלמידי־חכמים מובהקים, הרי ידועים לנו נכדיו, בניו של בנו רבי אברהם, והם:

רבי דוד צאלח, שהיה דיין בקהילת צנעא וכתב הערות לסידור שערך ופירש זקינו מהרי"ץ, והוא הנקרא "תכלאל עץ חיים". רבי דוד נולד בשנת התקכ"ט (1769) לערך ונפטר בשנת התקצ"ט (1839).

רבי צאלח צאלח, נולד בשנת התקמ"ז (1787) לערך ונפטר בשנת התרי"ז (1857), היה מחכמי צנעא המובהקים.

נינו של מהרי"ץ, רבי אברהם צאלח, בנו של נכדו רבי צאלח, היה מפורסם וידוע בחסידותו ופרישותו, עד שבני דורו כינוהו "ירמיה הנביא", מפאת שהיה רגיל להוכיח את הקהל כדרכו של ירמיה הנביא בשעתו. זקנים מספרים שבכל תשעה באב היה רבי אברהם לומד במדרש איכה רבתי בבכיות נוראות, עד שהיה הספר נרטב מדמעותיו, ומתוך כך הוצרכו תלמידיו להביא לו ספר אחר. בעצירת גשמים, כשהיה הקהל מתקבץ ברחובה של עיר לתפילה ובקשת רחמים לפני הקב"ה, היה מדבר רבי

14 "בואי תימן", עמ' 261.

15 חלק ג, סי' קפז.

אברהם עם הקב"ה כדבר איש אל רעהו, ומפי מורי ורבי רבי יוסף קרח יצ"ו שמעתי, כשהיה רבי אברהם בוכה בשעה זו, היו דמעותיו יורדות על זקנו הארוך והלבן כאבנים המתגלגלות מראש ההר לתהום. פעמים היה אומר לחמה: "התביישי לך! כסי פנייך!" ומיד היו באים עננים, וגשם נדבות היה בא על הארץ.

רבי אברהם שימש כדיין בקהילת צנעא במשך שלושים־ושמונה שנה, ונמנה עם גדולי חכמיה. נולד בשנת התקצ"ג (1833) ונפטר בשנת הרעב הגדול, התרס"ה (1905), בשנה ה־72 לחייו, ובשנה זו אף קבר ארבעה מבניו.

רובם של שאר בני משפחתו של מהרי"ץ הבאים אחריו ידועים היו כתלמידי־חכמים ועסקני ציבור נכבדים בקהילה.

חיבוריו

ידועים לנו כיום תשעה חיבורים שכתב מהרי"ץ, היחידי מבין חכמי תימן בדור האחרון שהתפנה לכתיבה בהיקף כה גדול, וזאת על אף טרדותיו ועסקיו המרובים בצרכי הפרט והכלל.

(א) "אורח לחיים", חידושים וטעמים על חמש מגילות. חיבור זה נזכר על־ידי רבי שלמה מנזלי בהקדמתו לפירושו על שלוש מגילות בזה הלשון: "ואראא והנה בא לפני ספר א' (־אחד) מלא כל טוב ה' בחכמה ודעת ובינה והשכל דרושים וחידושים ובאורים... ושמו נודע בכל השערים הנשר הגדול מהרי"ץ ז"ל. ושם חיבור שלו... אורח לחיים אשר האיר עיני החכמים בתורתו וחכמתו"[16]. החיבור נדפס בחמש מגילות, מהדורת שמעון נג'אר, התש"ל (1970), בתוספת מבוא מאת פרופ' יהודה רצהבי.

(ב) "זבח תודה", פירוש על שו"ע יורה דעה לרבי יוסף קארו, עוסק בהלכות שחיטה ושבעים טרפיות. נדפס לראשונה בכלכותה שבהודו, התרי"א (1851). רבי יחיא צאלח בן יעקב, הנקרא "מהרי"ץ בן יעקב" או "מהרי"ץ הקטן", קיצרו ועשאו הלכות פסוקות בשם "מקור חיים", נדפס בעדן שבדרום־תימן, התרנ"ג (1893), ונתפשט בכל גלילות תימן להלכה ולמעשה.

(ג) "חלק הדקדוק" או "תוצאות חיים", כולל דקדוק על כל התנ"ך, לפי שיטת ספרי תימן הקדמונים, קצר הכמות ורב האיכות. הדקדוק על התורה נדפס לראשונה בשנת התרנ"ה (־1895), ושאר החיבור עדיין בכתב־יד.

(ד) "מעיל קטן", פירושים וטעמים על ספר "שני לוחות הברית" (־של"ה) לרבי

16 י"ל נחום, "מצפונות יהודי תימן", תשכ"ב, עמ' 228.

"עץ חיים" לרבי יחיא צלאח (אוטוגרף. מהדורה קמייתא)

תקון הגשם

שפעת רכבים ירד מזבולין " לחיות זרע " ולהט פרי יבולין " מעטר יורד ומלקוש יורד עם חגלין " ירות דשן ושתן כל פרי עץ ועלין " חיים ושלח עופרי טרם ינושון עלליו " זכור שבור לי נוטע חמדליו " קומם גן נעול ופרדס רמון שהיליו " קריב חגה דוד ונשגרל עוז חיליו " סובב לצוחר הסן ועלוחי זוד כליליו " בנוי להללות ורהדרו כל דגוים חללין " שלח ענגן הלוי עליו " מלכה שתים בעבים ומלבישם " מעחליף ומנים עלי חוק ורשם " חוצניך ינוב פתח נח " להחיות בו כל נשמי נשם " תשיב רוח ומוריד הגשם " חליך ישברי תקות החרץ ועד קצות " תרם ומהעה וכל יצורי תרצות " מעשיב רוח לעוהות קצות " ושולח מים על פני חוצות " צמאין ושוב וכל חרבות קטוב " תשלח ריחך וירין בגן רטוב " תרם ובדמעך חסו תטוב "

(לוכלין ושאלן וישיגין כמוכח פ) לוכלין לכילה ערלי חין לסוכה ואין ישנין מיצה ערלי חוץ לסוכה ואחעי הביח כך למוכח ולא שנוקף כמוחן דוקא בלוחרו ולפי טעם זה וכן המנהג בטוח ואין מחלקין בין לכילה לשינה והמורה היפך דברי רבי' כ' והטעם והרחבם חלח חין במחניחין " הא דלית ליקנו כלולב שיפלגו בדבר מפום דרבו בגמרחין דרבנן לכ' חשום דלית ליה לימור טעבוד (כ כלי פ' רסוכה) וקרחא בספר שב ביום הסחיבו וכו' ואף אלין קולין גם פסיקא ליומחא כדי שלח יבולו לשלוח בו (כ' פ' וכ' הל' פ' לבו' הערד עם) ומפסידין ויבי בסלות שלחנו והטעם לפי שחנוכה הכחב ביחה בלוחה לפי שחנוכה (כ' הל' שם) תקון הגשם דע שחנהג קדמונים ז"ל ליכנס יום לקבל משב הרוח ומוריד הגשם ' ואחר שנחגלל חור הכוס מעליו פיוטים חלו בהוכו חמודים ללחרם חוך ביכרה חהה גבור ושוב לכם לומר הפיוטים להחהן בכם נגד פי עלין אך לא ביחנצ בכרכה מעטם שנוח בפסק לפי דעת ברמב"ם וגרולי הפו' וכבר ידיד זה כ"ל פ' קולם שכך מנהג ק"ו ומביבוחיר לחחדם קודם חכבלה ונפע הפסק עשב וכ"כ בפירוש אוכ' ביה ובפירוש הפלה ישרים ב' ברחשון ול" שפעת רכבים' ימין שפעת חים הפסק (ליוב נב)

ל' ביבוי " חזמוליו ' בחחים נק'כן לשחות

ים לכן "חגליו ' טפי בגשם מן חו ועי' בזיד לקמן טל (ליוב) - ועליו ' ג' חשין ביחנן מל עלך ויק ובכל המקילוחו לל נפיכו ' בירושלמי למ"ד מלך ' בים שכשו עלל ולינו חוכ בעגן ול' פסוק זוח ביחנצ" כ' כפטרה שנשך עליו ' ל' ומעליו חים טוב וכן מקדיחו בספרי דקדוש ובכ' ועיין שלחנ' ל' ונוח לחוחב ומכן לפי דרקדוק ולכי הפיר שחריקין הכעין מכבר - ויש ועליו כביכולה ומחפלת ל' ליבח חים ושלח עופרי לוין צוק " חים ושלח עופרי " זוח המלך ועשים הפנחה בפס צבי ועופרי כגון ' בישעיה פ' י' ובפ" " חים ל' ועידוחי" והעופר זוח ילר הצבי כי כן דרך בפיהגדל מעט ועטה בור לרוב יזרע " טרם ינושון צללין " הפיכן מחלה כע ל לחעדר בבילות חמלים בחיינו וביחינו קודם פיחות ונלן לוחנדו טרם ינושון צללין טרם פיענוק וינושו צללין כי חיים יחכנו בעל כמפ כ' בל יחיבו על ארץ " לו כחפ בגו' בעגן הצל " נוטע חשליו ' וכוחב לל ליכחוב כיב ויטע חשל " קומם ' ל' זקיפת קיחוח מן קומעיוה כי בגלות קיחוחן של ישרל כפומך בעוד ם המלכיות " גן נעול וכרמים ' כימי ל' ישרל ליכחוב גן נעול וכחיב שלחיך פרדם רמונים " קריה חנה חוד היל עיון " חכב' ל' ישיב מן כמי ' שובב " לעוחי לשן בהעך ליכחוב כיב עוחלך כמגדל המן ' וכי' מן שלפיל ' חסר חזקות ונוטל בהעך לעוחי שכל חזן פרים קיים היב עוחין של ישרל בשוט בין חוב וכיון שחוב כביכול כמף נחלין (רבה פ') " ואלוחי זוד כליליו ' ביעור חכלון שפולו ומלח זוד בעגן כלילת יופי ' ויחפחר לפרשן של מנהדי גדולה של ישרל וכיוונו כך ומם ישיב לכלכת קנויה מנהדי גדולה חשר פם ומלוים זוד ונדוך של הוחה כולה ולחזון עיקר " בנוי להללוח " היח ומלה חנורכת מל ביוה הל ויבוח כי ' הל חנוח חזק וגבוך פחנו חמורים של חלם " וביוה כי ' שהיו חבני המגדל גוזרים פיוה פיוה כמו שעושים היום בבניני המגדלים בן כי' יוך בחוים הכל ובשורם לף כי ' כי ירחו לחללוח והפילו ל"ל לנקל וני' ל' ליחוד כי המגדל גבוה ' יהיה

עמוד מתוך "עץ חיים" למהרי"ץ. הועתק בצנעא בשנת התר"א

ישעיה הורוויץ. חיבור זה שמהרי"ץ כתב בצעירותו, נמצא עדיין בכתב־יד (יחיד בעולם).

(ה) "עץ חיים", פירושים וביאורים, פסקי דינים והנהגות, על סדר התפילות של כל השנה. לפי נוסח התפילה הקדום והמקורי של יהדות תימן הנקרא "בלדי" (–כלומר, מקומי), חיברו כדי לבסס את מנהגי תימן הקדומים וגירסותיהם בתפילה. סידור התפילה זכה שתלמידי־חכמים מספר הוסיפו הערות והבהרות לפירושו של מהרי"ץ. ראשון להם היה נכדו, רבי דוד צאלח, תפילות שזקינו מהרי"ץ לא פירשן, כגון "תקון פורים", פירשן רבי דוד בצורה נאה ובטוב טעם ודעת. שני לו, רבי אברהם חאזי שכינה את עצמו "אחיה", כלומר, "אברהם חאזי ישמרהו ה'", אשר העתיק את סידור "עץ חיים", והוסיף בו הרבה הערות והשלמות. שלישי, רבי לוי נג'אר, מחכמי הישיבה הכללית שהיתה ב"כניס בית צאלח", ישיבתו של מהרי"ץ, כתב הרבה הערות על הסדור ובכמה מקומות מביא שמועות ממה שקיבל מראשי הישיבה. רביעי לו, רבי אברהם אלנדאף, גם הוא מחכמי הישיבה בדור האחרון. הוא הראשון אשר הוציא לאור את סידור "עץ חיים"[17], בשנת התרנ"ד (1894), והוסיף לו את חידושיו בדברי מהרי"ץ וכן השלמות לפירוש וקראו "ענף חיים".

(ו) "פעולת צדיק", שאלות ותשובות וחידושים על ארבעת חלקי "שולחן ערוך", שהשיב לשואליו מכל רחבי תימן ואף מחוצה לה. המיוחד שבחיבור זה הוא שמהרי"ץ שימר הרבה שמועות ומסורות שקיבל מזקני חכמי הדור שקדמוהו, כגון זקינו רבי צאלח ורבי יהודה צעדי.
מלכתחילה כלל לא עלה בדעתו של מהרי"ץ לכתוב ספר שאלות ותשובות (–שו"ת), וכך הוא כותב: "הנה להיות כי מדי יום יום אשר נשאלתי על כמה עניינים ההוים תמיד מעשים בכל יום זה כמה שנים, והייתי משיב בנחיצה רבה לרוב התלאות אשר מצאוני ורוב הטרדות אשר השיגוני, ולא עלה בדעתי לשמור משמרת כל התשובות בסדר ראשון שנשאלתי עליהם לכתבם. אך אמנה דפים ועלים הייתי כותב ולא נזהרתי בהם לשמרם אחת לאחת,

17 יצוין שנוסח התפילה המובא בסידור זה, יסודו ונדבך קירותיו לפי נוסח תימן הקדום הנקרא "בלדי", אך בתחילת תקופתו של מהרי"ץ חדר לתימן נוסח התפילה הנקרא "שאמי", שזהו נוסח ספרד, וקטעים מנוסח זה אף חדרו לסידור התפילה התימני והתאזרחו בו אזרחות גמורה, כך שגם מהרי"ץ מצא לפניו עובדה מוגמרת, וכלל נוסחאות אלה בסידורו ואף פירשן, ועוד. בזמן שהגיע הסידור הספרדי לתימן, פרצה שם מחלוקת קשה בין אלה שנטו לקבלו, ובין אלה שהתנגדו התנגדות חריפה לשנות מנהגי הקדמונים התואמים את שיטתם של רמב"ם והגאונים. לבסוף נדברו שני הצדדים להשקיט את אש המחלוקת ועלתה בידם, אם כי לפעמים עלתה וצצה בתקופות שונות לאחר מכן, אך בממדים פחותים מן הראשונה.
רבות נכתב על הנושא על־ידי חוקרים ומלומדים שונים ומזוויות שונות. לנו אין עניין להאריך בנושא באכסניה זו, כיוון שאינה ממטרת החיבור, ורק נפנה למקור אחד והוא, ספרו של רבי עמרם קרח, "סערת תימן", ירושלים תשי"ד, עמ' טז־יח.

וביני ביני רובם ככולם חלפו אחת הנה ואחת הנה. ויהי כאשר העיר ה' את רוחי לעיין בהקדמת ס' חמדת צבי ז"ל, ראיתי שם בשם ספר החסידים סי' קל"ח וז"ל כל מי שגילה לו הקב"ה ואינו כותב ויכול לכתוב הרי גוזל מי שגילה לו כי לא גילה לו אלא לכתוב וכו'...".

חכמי תימן הניפו ידם על "פעולת צדיק" – מהרי"ץ בן יעקב קצרו וסכמו וקרא לחיבורו בשם "תורת חכם"; רבי שלום חבשוש עשה כמעשהו של הראשון וקרא לחיבורו "שושנת המלך", עם מראה מקום לכל הלכה ופסק, בשם "גן שושנים". רבי יחיא קאפח כתב הערות מרובות לספר "פעולת צדיק". בודדות מהן התפרסמו בספרים שונים, ורובן עדיין בכתב־יד בידי נכדו רבי יוסף קאפח יצ"ו.

"פעולת צדיק" ראה אור לראשונה על־ידי רבי אברהם נדאף ודודי אחי אמא, רבי שלום יצחק הלוי, שהוסיפו לו הערות – חלק א' בשנת התש"ו (1946) וחלקים ב־ג בשנת התשכ"ה (1965).

(ז) "שערי־טהרה", קיצור הלכות נדה בשפה הערבית כפי שיובן לנשים והמון העם, נדפס פעמים מספר.

(ח) "שערי־קדושה", קיצור פסקי הדינים שבספרו "זבח תודה". החיבור זכה לעשרה פירושים פרי עטם של חכמי תימן, ראש לכולם הוא ספר "לחם תודה", חיבורו של רבי יחיא בדיחי, שהיה ראש הישיבה ב"כניס בית צאלח" ומחבר ספר "חן טוב", שהוא שאלות ותשובות בהלכה.

(ט) "מגילת תימן", חיבור על תולדות היהודים בתימן, מזמן הגיעם לתימן ועד לתקופתו. נדפס לראשונה על־ידי רבי דוד סלימאן דוד ששון ב"הצופה לחכמת ישראל", בודאפשט התרפ"ג (1923), ולאחרונה על־ידי ד"ר יוסף טובי, במהדורה מחודשת ומדוקדקת בתוספת מבוא מקיף ומחקר מעמיק, בשם "עיונים במגילת תימן", ירושלים התשמ"ו (1986).

עוד כתב מהרי"ץ למעלה מארבע מאות הערות ל"שולחן ערוך", מאות הערות למשנה שעל ניקודה לפי גירסת תימן שקד, הערות שראו אור בשנת התשמ"ח (1988), וכן כתב הערות למשנה תורה לרמב"ם החל בספר נשים ועד הסוף. כמו כן ידוע לנו שמהרי"ץ כתב פירוש על התורה, אך אינו נמצא בידינו.

אצל מהרי"ץ אנו מבחינים בשתי גישות: האחת, גישתו בצעירותו, שבה הלך בשיטת השולחן ערוך והאחרונים, לפי שהושפע מרבותיו, רבי יחיא עראקי ורבי דוד משרקי. והשניה, גישתו בזקנתו, שבה חזר בו מדרך זו, והלך בשיטתם של רמב"ם וחכמי תימן הקדמונים שמנהגיהם לא הושפעו מהשולחן ערוך. הדבר ניכר בחיבוריו לעת זקנתו, וידוע וידויו בהקדמה לסדר אגדה של פסח המופיע בסידור "עץ חיים" מהדורה אחרונה, שכתבה לפי מנהגי תימן הקדמונים התואמים את שיטתם של רמב"ם

והגאונים, ובו ביקש שכל שיש בידו אגדה של פסח מהדורה ראשונה, שכתב בצעירותו, יתקנה לפי המהדורה האחרונה.

צוואתו ואחרית ימיו

זכה מהרי"ץ והגיע לאריכות ימים ושנים, ובענוותנותו הרבה מטרה אחת היתה לו, לקרב איש אל אחיו ולהשכין שלום בקהילה, תוך שהוא מקפיד על חיי צניעות, תורה ומוסר. על חייו האישיים ידוע לנו אך מעט, ורק בדבר אחד יכולנו להציץ קמעה, וזוהי צוואתו לבניו בעניין בית־הכנסת של המשפחה, המאירה את דמותו באור יקרות המקרין על כל הסובב אותו. והוא כותב בזה הלשון: "בני הי"ו, אליכם המצוה הזאת חזקו בתורה ואמצו במעשים טובים וקוו אל ה'. תחילת דברי על ענין בית־הכנסת אשר כוננו ידי להחזירה למעונה למען שם ה', בית זבול לשכינת עזינו ומנוח לנפשות רבותינו הקדמונים אשר הורגלו להתפלל שם דור אחר דור מיום גלות קהל ה' ממדינת צנעא. ועכשיו שזכיתי אני ואתם והקהלה הקדושה לראותה נוה שאנן, צריך שתדעו כי ישובה תלוי בנמיכת רוחכם לפני קהל ה'. תעשו עצמכם כאסקופה הנדרסת ותחשבו הקהלה לאדונים לכם ואתם, לעבדים להם, ואפילו קטן שבציבור לפי מחשבתכם דעו שהוא אדון לכם. וכלל כל דבר שהרשות בכל צרכי ועניני בהכ"נ (–בית־הכנסת) מוצאה ומובאה הכל על פיהם יחנה וישכון כי שכינת אל על ראשם והסכמתם הסכמת שכינה, ובזה יהיה שלום רב פרוש על הכל וכו', יום ג' ערב יום הקדוש כפור בק"ח (–לשטרות, היא התקנ"ז ליצירה (–1797)"[18]. הוא חזר ואישר צוואה זו ביום ד', כ"ה בניסן התקס"ה (1805), שלושה ימים לפני פטירתו. ביום שבת קודש פרשת קדושים, כ"ח בניסן, נסתלק מהרי"ץ מן העולם לחיי נצח, והוא בן 90 שנה.

הטיב לתאר את דמותו רבי עמרם קרח, וכך כתב: "כמוהו לא היה בנפת תימן ואחריו לא קם שזכה ברוחב דעת ובינה וזיכה את הרבים בעמלו ויגיעו. ספריו אשר השאיר אחריו למאורות, לכל רב ודיין ומורה הוראות. גולת תימן תוכל להתפאר כי מבין רבני ומשכילי עדתה יצא חטר גאוה, מגאוני ישראל נמנה, ועם גדולי חכמיהם עומד בשורה"[19].

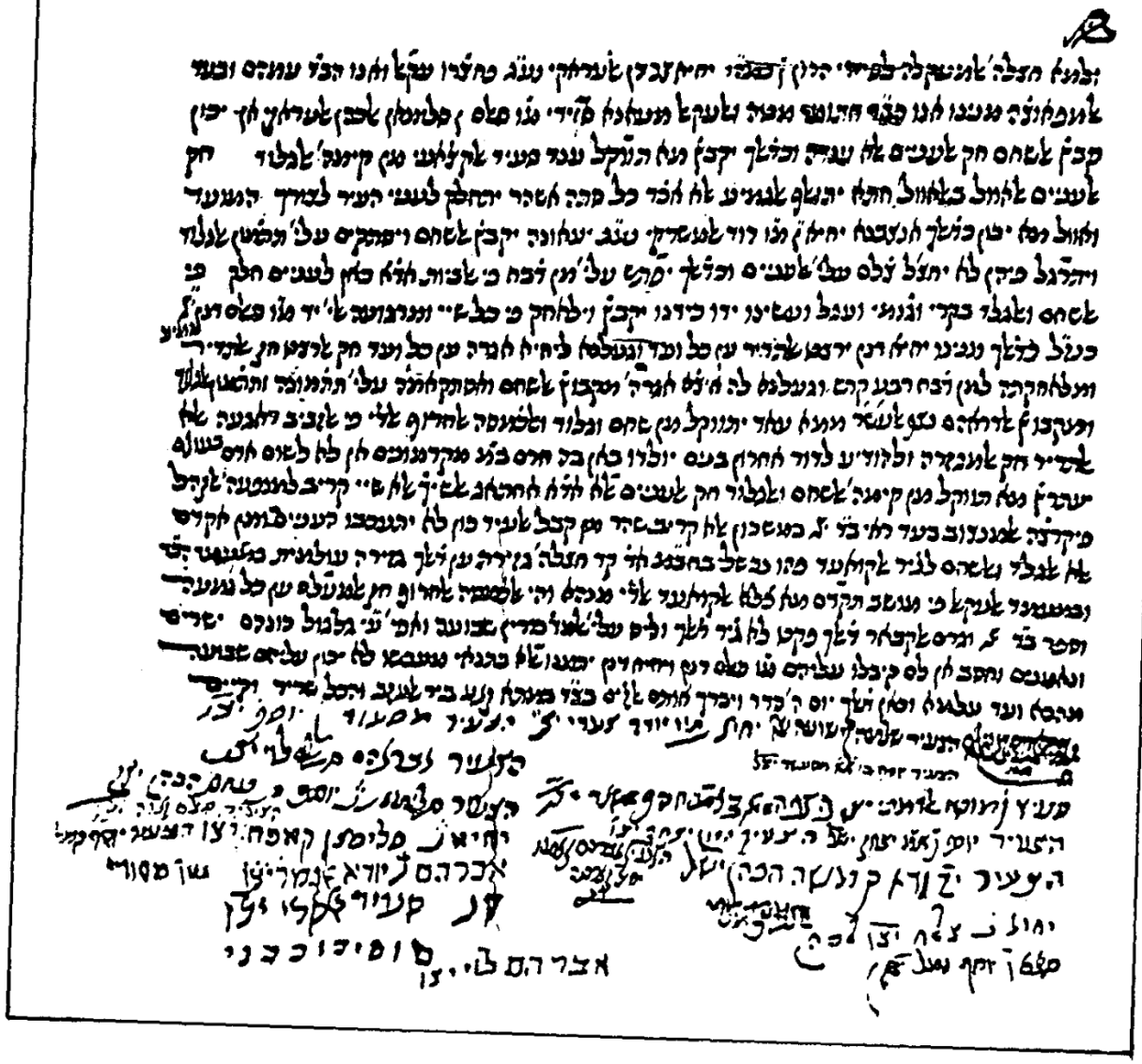
ביבליוגרפיה נבחרת

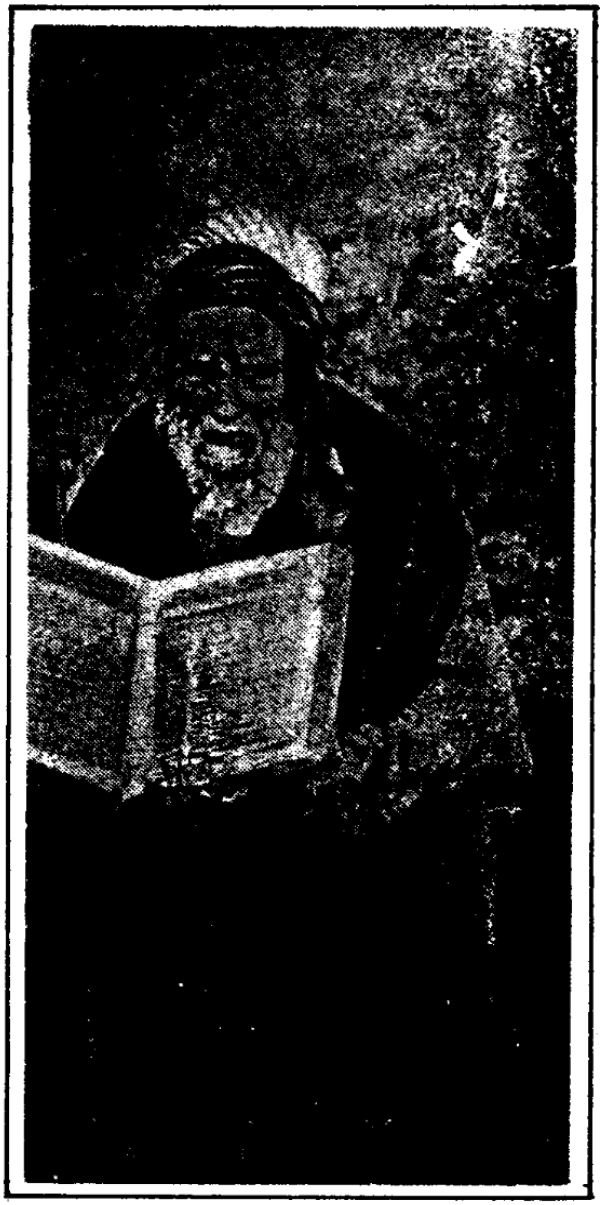

ד"ר יוסף טובי, "עיונים במגילת תימן", ירושלם תשמ"ו
יהודה לוי נחום, "מצפונות יהודי תימן", תל־אביב תשכ"ב
רבי יחיא צאלח, "פעולת צדיק", חלק א – תש"ו; חלקים ב־ג – תשכ"ה
רבי עמרם קרח, "סערת תימן", ירושלם תשי"ד
פרופ' יהודה רצהבי (עורך), קובץ "בואי תימן", תל־אביב תשכ"ז.

18 "סערת תימן", עמ' כג.
19 שם, עמ' כב.

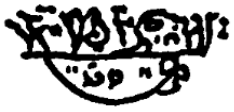
אוטוגרף של מהרי"ץ

כאן תקנון בחתימת הרב המחבר בראשונה ואתו ראשי הקהל

רבי חיים קרח

חתימתו של רבי חיים קרח

רבי חיים קרח

רבי חיים נולד לאביו רבי יוסף קרח זצ"ל בשנת התקפ"ד (1824) בעיר צנעא, בירת תימן. משפחתו של רבי חיים הייתה ידועה כמשפחה שהוציאה מתוכה גדולי תורה וענקי רוח אשר פיארו בתקופתם את שמה של יהדות תימן. כבר לפני למעלה משלוש מאות שנה ידועים היו כמה חכמים מפורסמים ממשפחה זו. הראשון רבי סעדיה קרח, מחבר ספר "היראה", השני רבי שלום הקרחי, מחבר ספר "סגולות", והשלישי רבי זכריה הקרחי. משפחה זו התרחבה והסתעפה במשך הדורות, ואחד מן הפירות שהניבה לעולם היהדות, היה רבי חיים.

בילדותו למד לפני אביו, רבי יוסף, שנולד בצנעא בשנת התקמ"ט (1789) ונפטר בה בשנת התרמ"ד (1884), והיה מחשובי תלמידי־החכמים שבדור. רבי שלום קרח שהוא דור רביעי לרבי יוסף, מספר עליו בספרו "אגרת בוכים", שהיה מסיים ששה סדרי משנה כל חודש. היה ידוע כדרשן ומטיף־מוסר גדול. בדרשותיו שם דגש על תועלת לימוד תורה וקביעת עתים ללימודה, ובעלי־בתים שזמנם היה דחוק במלאכה, קבע להם שיעורים מיוחדים לאחר זמן עבודתם. מלבד זאת לימד מדי יום לאחר תפילת שחרית בבית־הכנסת "בית אלשרעבי" שיעור משנה במשך שלוש שעות. הראשון שהחל בקביעת שיעורים אלה היה רבי יחיא שרעבי זצ"ל, מגדולי תלמידי־החכמים, ולפני פטירתו ציוה את רבי יוסף שימשיך בקביעות שיעורים אלה. כשעתיים אחר תפילת ערבית לימד שיעור בספר "עין יעקב", ספר המאגד בתוכו את אגדות התלמוד ומוסריו, בבית־הכנסת "בית אלאוסטא".

כבר בילדותו ניכרו בנער חיים ישרות דרכיו וזכות מעשיו, וכי עתיד הוא לגדול לגאון ולתפארת. רגיל היה לשבת שעות שלמות ולהגות בתורה, מלבד שעות הלימוד הקבועות שלמד אצל אביו. על מידת חריפותו מסופר מעשה שהיה: בילדותו, בהיותו כבן שש שנים, נזדמן הנער חיים עם אביו למסיבה שבה נכחו כמה מחכמי הדור, וביניהם היו רבי יחיא ברבי שלמה אביץ (קרי "אביצ", דל"ת רפויה) זצ"ל, שהיה דיין בבית־דין צנעא, ורבי דוד צאלח זצ"ל (נכדו של רבי יחיא צאלח המכונה מהרי"ץ, שהיה גדול חכמי תימן במאה ה־יח). רבי דוד שדרכו היתה לבחון את הנערים בשאלות כדי להעמיד בפניהם אתגרים ובכך ישתדלו ללמוד יותר בחשק, שאל את הנער חיים שאלה בפרשת השבוע. חיים הקטן ענה בחריפות ובשנינות מופלאה, ובתוכה נימה של הטפת מוסר. כאשר שמעו שני הרבנים את תשובתו, נחלקו בדבר. אחד אמר שיהיה "מורה הוראה בישראל", והשני ניבא לו שיהיה "דרשן ומטיף". ענה האב רבי יוסף ואמר: "יהי רצון שיתקיימו דברי שניכם", ושניהם ענו "אמן". ואכן נתקיימו דברי שניהם, והנער חיים גדל ונתעלה עד שנעשה מורה הוראה גדול ודרשן מפורסם.

לאחר שגדל והיה מבוסס דיו מבחינת הלימוד, נכנס ללמוד בבית־מדרשו של רבי יוסף אלקארה שהיה רבה של צנעא, וראש אבות בתי־הדין. לפני רבי יוסף קארה למד תלמוד ופוסקים. רבו זה היה מבחירי תלמידיו של רבי יחיא צאלח זצ"ל (מהרי"ץ).

על רבו זה כותב רבי שלום קרח: "כה"ר (–כבוד הרב) מהר"ר (–מורנו הרב רבי) יוסף אלקארה מ"כ (–מנוחתו כבוד)... היה תלמיד כהרה"ג (–כבוד הרב הגאון) ר"מ (–רב מחנך) וראב"ד (–וראש אבות בתי־הדין) מהר"ר יחיא צאלח זלה"ה (–זכרו לחיי העולם הבא) מחבר ס' (–ספר) עץ חיים על התכלאל... כה"ר מ"ו (–מורנו ורבנו) יוסף אלקארה הנז"ל (–הנזכר לעיל), נתמנה פרנס על כל קהילות תימן אחר מהרי"ץ (–מורנו הרב יחיא צאלח) זלה"ה הוא העמיד תלמידים הרבה ורוב עסקו היה בתלמוד והרמב"ם, ותלמידיו הם הם רבני הדור שאחריו, מהם אמו"ז (–אדוני מורי ורבי זקני) מהר"ר חיים קרח מ"כ..."[1].

ובערך ברוח הדברים האלה כותב רבי עמרם קרח: "הראב"ד יוסף קארה הלך בכל דרך רבו מהרי"ץ ז"ל. הנהיג את עדתו ביושר בענווה ובשכל. החזיק מוסדות הלימוד ורבוץ תורה ונתן לבו עליהם. קבע ישיבה בביתו בכל לילה שתי שעות קודם אור היום ללמוד וללמד משנה ותלמוד עם פירש"י (–פירוש רש"י) ותוספות. היתה לו בקיאות שלמה בסוגיות התלמוד וברש"י ורובם גורסים על פה. ומתלמידיו היותר מפורסמים ה"ר חיים קרח וה"ר שלום חבשוש וה"ר שלמה צאלח ושלשת בניו ה"ר שלמה וה"ר יחיא וה"ר אברהם. חיבר ספר קיצור דיני שחיטה ושבעים טרפיות וקראו זבחי אלהים"[2].

רבי יוסף קארה נולד בצנעא בשנת התקכ"ט (1769), ונפטר בה בשנת התר"ט (1849) בשנת השמונים לחייו.

מקובל

רבי חיים ידיו רב לו גם בחכמת הקבלה, ותורה זו, הנקראת גם חכמת הח"ן (–חכמה נסתרה), למד לפני אחד מגדולי המקובלים שחיו בדורו, הלא הוא רבי אברהם ערשי זצ"ל, שהיה ראש־ישיבה, ובאחד החיבורים בכתב־יד נכתב: "ודע לך אתה המעיין ישכילך האל יתברך, שבענין סוד הלוחות דלקמן הגיה חי (המנוח) כמהר"ר (–כבוד מורנו הרב רבי) מופת הדור אברהם בן משה ערשי תנצב"ה (–תהא נשמתו צרורה בצרור החיים) ..."[3].

---

1 רבי שלום קרח, "אגרת בוכים", בית־שמש תשכ"ג, עמ' כ.

2 "סערת תימן", עמ' כז־כח.

3 "טמירין" כרך ב, ספר "מקור מים חיים" לר' חיים העזרי, מהדורת הרב יוסף קאפח, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ב, עמ' רמא, הע' 29.

רבי אברהם ערשי נפטר בצנעא בשנת התרל"ז (1877).

לפני גדולי תורה אלה, וענקי רוח כמותם, זכה רבי חיים ללמוד תורה, גדל ועלה במעלות התורה והחכמה, עד שנעשה אחד מגדולי המעמיקים בתלמוד ובפוסקים, ומגדולי המבינים בקבלת האר"י.

על־פי תורת הסוד היה מחשיב מאד את לימוד רמב"ם, ובאחד מחיבוריו שעדיין נמצא בכתב־יד, כותב רבי חיים: "שמעתי שהעוסק בספר הרמב"ם אינו בא בגלגול, ויש לי ראיה מספר הגלגולים, לפי שהרמב"ם גלגול שמואל דאמרינן עליה במגילה לכולהו אית להו פירכא לבר מר שמואל וכו', ופי' (–ופירוש) פירכא לפי הפשט קושיא. והנה ה' מודד מידה כנגד מידה וכו', ע"כ (–על כן) אין ה' מגלגלו, כי הגלגול קשה אפילו מגיהנם כאבנא בקוספיתא כנודע... דע"כ (–דעל כרחך) נמשך מזה שאינו כותב י"א (–יש אומרים) וי"א (–ויש אומרים) וכו' סלע המחלוקת רק דעת אחת לו ע"פ (–על פי) כללי הגמרא שהיה בידו הד"ק הט"ב ועיין סוף הקדמת הרמב"ם. והעיקר לפי שיש בו כל המצוות והדינים וקי"ל (–וקימא לן) כל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה, נמצא שהעוסק בו כאילו קיים כל המצוות לפיכך מה צורך עוד להתגלגל"[4].

אף "המגיד" היה נגלה אליו לעתים קרובות ומגלה לו סתרי תורה, ואף נצוצות נשמותיהם של אנשים שונים מהיכן חצובות. ולדוגמא הוא כותב: "בשנת בקמ"ט לשטרות (–היא התקצ"ח (1838) ליצירה) בחודש אב ליל שבת חלמתי מגיד לי, שמהר"י (–מורנו הרב רבי יוסף) קארה אב"ד (–אב בית־דין) של ק"ק (–קהל קדוש) צנעא שיש לו ניצוץ מרבא שיש לו ניצוץ מלוט, דכתיב את לוט ואת רכושו בן אחי ר"ת (–ראשי תיבות) רבא"[5].

מלמד תינוקות

במלאכתו העיקרית היה רבי חיים מלמד תינוקות, וכל אלה שלמדו לפניו, היו לידענים מופלאים במקרא ובטעמיו, כי בחושו הפדגוגי המעולה ידע להחדיר את אהבת הלימוד בלב הילדים, תוך שהוא משתמש בשיטת חינוך שכללה אימה, חיבה ורוך, ובדרכים אלה נעזר להבנת נפש תלמידיו הרכים.

וכאן המקום לספר מעשה שהיה בו ובתלמידו המובהק שגדל על ברכיו, הלוא הוא רבי יחיא קאפח זצ"ל, שהיה גדול חכמי תימן בדור שלפנינו, מעשה שיכול לשפוך אור על מקצת מאישיותו של רבי חיים.

---

4 ר"י קאפח, "קוים לדמותו של הרהג"ר חיים קרח זצ"ל", בתוך "המסילה", ירושלם ניסן תשי"ז, עמ' 4.

5 שם, עמ' 5.

כשהיה רבי יחיא בן שש שנים, יתום מאביו ואמו, גידלו זקינו בביתו, וכיוון שלא היה לו במה לשלם שכר־לימוד, לא הכניסו זקינו אצל מלמד תינוקות, אלא לימדו תורה ומשנה שעות מספר מדי בוקר וערב. אולם במשך היום כשהיו כל הילדים לומדים ב"כניס" (–בית־כנסת), נתון היה להשגחתה של זקינתו, וכך לא היה יכול ללמוד באופן סדיר. אכול קנאה היה מביט על הילדים ההולכים ללמוד כשספרים בידיהם. פעם אחת נשמט מביתו ופנה לבית־מדרשו של רבי חיים, שם עמד מאחורי הדלת והאזין ללימודם של הילדים. רבי חיים שהיה בעל עין פקוחה והרגשה חדה, יצא החוצה לראות מיהו הנער, אך רבי יחיא מיהר לברוח. למחרת חזר על אותו המעשה. רבי חיים עשה עצמו כאלו אינו רואהו, ולפתע תפשו. רבי יחיא הקטן החוויר מבושה, אך רבי חיים לא הירפה ממנו ושאלו, מי הוא ומדוע אינו לומד. שח לו הילד כל המאורע כשדמעות בעיניו. רבי חיים ניחמו ושלחו לביתו ועוד באותו הערב בא לביתו של רבי שלום, וביקשו לשלוח את הילד אליו ללמוד חינם אין כסף, וממחרת נעשה רבי יחיא לתלמידו הקבוע.

אך זה אינו מקרה יחיד. רבים הילדים אשר יד הוריהם לא הייתה משגת לשלם שכר־לימוד, למדו אצלו בחינם, ולא עוד אלא שהיה עוקב אחר הילדים שמפאת עניותם לא אכלו ארוחת־בוקר, והיה נותן להם מלחמו. היה מקפיד מאד בלימודו, לבל ישגו התלמידים בקריאת הפסוק שלא כתקנו. על כל דקדוק קל שמר כעל דבר חמור, כי זהיר היה ללמד את חניכיו לפי מסורת יהודי תימן. בידי הרב יוסף קאפח יצ"ו מצוי חומש הנקרא "מכתב אלהים", שבו למד זקינו רבי יחיא לפניו, וכל כולו מוגה ומתוקן לפי מסורת תימן. חלק מן ההערות בכתב־יד רבי חיים, וחלקן בכתב־יד תלמידו, כפי שקיבל ממנו בשעת השיעור. את מלאכתו זו עשה רבי חיים באמונה. כל זמן שהתלמידים ישבו לפניו, לא עסק בשום דבר אחר, כמלמדי תינוקות אחרים שהיו טווים ציציות בשעת השיעור, אלא השגיח על חניכיו בכל כוחו, ומתוך כך נטע בלבם חשק ואהבה עזה ללימודים. במיוחד נזהר היה בבני עניים והיה מוקירם מאד. רגיל היה לומר: "היזהרו בבני עניים, כי מהם תצא תורה".

בתארו את דרכם של מלמדי־תינוקות בתימן כותב רבי יוסף קאפח בין היתר: "מרביתם היו ללמדנים וביניהם גם תלמידי־חכמים מופלגים, כרב שמואל בר שילת בזמן חכמי התלמוד. במיוחד ייזכר לטובה כמהר"ר (–כבוד מורנו הרב רבי) חיים קרח ז"ל, שהיה גדול בתורה, וכל ימיו עסק בלימוד תשב"ר (–תינוקות של בית־רבן) בצנעא בירת תימן, והעמיד תלמידים הרבה...[6].

ראש־ישיבה ומורה־הוראה

רבי חיים קבע את בית־מדרשו בבית־הכנסת "בית אלשיך", כשמסייעו העיקרי היה תלמידו רבי יחיא קאפח. בבית־מדרש זה למדו הרבה תלמידי־חכמים גדולי תורה.

---

6 "הליכות תימן", עמ' 50.

בשעות הבוקר למדו תלמוד והלכה, ובעיקר בספר "משנה תורה" לרמב"ם, במשך כשלוש שעות, ואז היו נפנים למלאכתם. בשעות אלה כשהיה רבי חיים מלמד בישיבה, היה בנו הגדול רבי יחיא מלמד את התלמידים הקטנים, עד שיחזור אביו. היה קם כשעתיים לפני עלות השחר ללמוד והיו מתקבצים אליו הרבה למדנים. גם לאחר תפילת ערבית היה חוזר לבית־מדרשו ובשעות אלה היה בית־המדרש מתמלא לעתים אף עד לחצר בית־הכנסת, מפני שהאנשים בשעות אלה פנויים ממלאכה, והסיבה העיקרית היא, שרבי חיים היה קורא את החומר הנלמד בקול רם במיתון, בחיתוך אותיות ובנעימה. קודם היה מפרש את המלים, ולאחר מכן את העניין, ולבסוף נושאים ונותנים בנושא ומסכמים את המסקנה, והרווח היה שבעלי כל רמות הלימוד יצאו נהנים, אף אם היה בזה קצת טורח לסוג מסוים של לומדים.

רבי חיים נתעטר במידת "ומודה על האמת". כאשר טעה בדבר מסוים, לא היה בוש לומר "טעיתי, ומה שאמר פלוני, הוא האמת", והיה חוזר על הדבר פעמים מספר כדי לאמתו והיה מחזיק טובה לזה שהעירו.

במשך שנות חייו הארוכות והברוכות הופנו אליו אלפי שאלות מכל נפות תימן, והוא השתדל לענות על כל שאלה באותו היום או לכל המאוחר למחרתו.

דורש היה בשלום כל אדם, גדול וקטן, ואפילו כשהיה פוגש גוי בשוק, היה נותן לו שלום ומשיח עמו.

בתארו את תנאי הלימוד בצעירותו ואת הסדרים שהיו נהוגים שם, כותב תלמידו רבי יחיא קפאח: "ולימוד המשנה והתלמוד היה יקר בימים ההם, אין חזון נפרץ, ורק בבקר לומדים מעט משנה לפני מו"ר (–מורנו ורבנו) יוסף קרח ז"ל, עם פי' (–פירוש) רבי עובדיה בבית־הכנסת שרעבי. ותחילת לימודנו היה שם, וגם אחרי כן לפני בנו הרה"ג (–הרב הגאון) כמו"ר (–כבוד מורנו ורבנו) חיים קרח ז"ל, בלילה. ורבים ממשכילי עמנו היו באים ללמוד. אחרי כן התחלנו ללמוד פירוש הרמב"ם בערבי שבת מחצות"[7].

דרשן ומטיף

רגיל היה רבי חיים לדרוש אחר מיטתו של נפטר ולהספידו בשעת ההלוויה, ופעמים רבות היו אנשים נמשכים להלוויה רק כדי לשמוע, כיצד רבי חיים מספיד, וליהנות משמיעת דרשותיו הנאות והמעוררות. בכל צרה שהיתה באה על הציבור, היו מתקבצים ברחבתו של אחד מבתי־הכנסת הגדולים או לפני בית־הקברות, לשפוך שיחם לפני הקב"ה, ואת מי היו מורידים לפני התיבה לומר דברי מוסר וכיבושים אם לא את רבי חיים? היה מטיף בתבונה ובמתק שפתיים. השראה עילאית הייתה

7 "מלחמות ה'", ירושלם תרצ"א, עמ' מח.

מורגשת בחלל. לא הספיק לגמור את דבריו, והכול היו גועים בבכיה ומכניעים את לבם לפני בוראם. היו מקרים שהוכיח והטיף מוסר אף לגדולי הדור, לרבות אלה שהיו גדולים ממנו בשנים, והיה מכה אותם על קדקדם ואומר, שייתכן כי בגללם באו הצרות. בכל מסיבה ובכל אירוע היה תר בעיניו את יושבי המקום לראות, אם כולם נוהגים כשורה, וכל אשר לא נהג בדרך ארץ שהיתה נהוגה בתימן, לא יצא נקי מתחת שבט תוכחתו. בשוק היה מזהיר את הסוחרים לנהוג ביושר בשעת משאם ומתנם, כרבי יוחנן בשעתו. נהירים היו לו כל סוגי המרמות האפשריים בכל מקצוע, ואת ידיעתו זו ניצל להוכיח את החשודים על מעשים כאלה. ואף־על־פי־כן היה אהוב על הכול והכול למדו לכבדו ולהוקירו.

איש חסד

בכוונה תחילה קבע את חדר הלימוד של הילדים ליד חצר שבו היו חדרים להכנסת אורחים, מקום שהיה נקרא "אלמדרש". הוא עשה כן כדי שיוכל לפקח על האורחים המתאכסנים שם ולראות, למי חסרה ארוחת בוקר, צהריים או ערב, לדרוש בשלומם ולנחמם בדברים. ואם מצא ביניהם תלמיד־חכמים, היה מוקירו ומכבדו יותר, ואם לא מצא לתת לאורחים די מחסורם, היה שולח אותם לבעלי־בתים כדי שיספקו להם את ארוחתם, ומי הוא בעל־הבית אשר יסרב.

מטרה נוספת היתה לו לרבי חיים בכך שקבע חדר לימוד הילדים סמוך למקום זה, והיא – כדי לחנכם למידת גמילות חסדים, שבעתיד ינהגו כך באופן טבעי גם ללא דרבון והוראה מצד מורם ורבם. וכשמצא בין האורחים אדם חולה, יעץ לו באילו תרופות להשתמש, וכשקצרה ידו בכך, היפנה אותו למומחים בדבר כדי שיסייעוהו.

ברכת צדיק

כשמשלו התורכים בתימן, הייתה ארץ זו נתונה במצב של הפקר, ורבים עשו ככל העולה על רוחם. אף הדרכים היו בחזקת סכנה, ורבים שהיו עוברים בדרך, נשדדו והוכו, ויש שאף קיפדו את חייהם. וכאן כדאי להביא מעשה ששמעתיו מן הבחור רבי שלום קרח יצ"ו, שהוא דור רביעי לרבי חיים, ומעשה שהיה כך היה. קבוצת סוחרים שבאה מאחד המחוזות הסמוכים אל העיר צנעא למטרות מסחר, באה אל רבי חיים לקבל את ברכתו לפני שיחזרו אל מקומם. רבי חיים אמר להם את הפסוק "לא־יתיצב איש בפניכם, פחדכם ומוראכם יתן ה' אלהיכם על־פני כל־הארץ אשר תדרכו־בה כאשר דבר לכם", (–דברים יא, כה), ואכן בלכתם אל מקומם שמעו את קולות השודדים, אך לא ראום כלל, כי אלה אף לא העזו לקרב אליהם.

תלמידיו

לרבי חיים היו תלמידים גדולי חכמה ויראה. במסגרת זו נביא את הבולטים שבהם, אשר הטביעו חותמם על חייה הרוחניים והמדיניים של יהדות תימן.

רבי יחיא קאפח זצ"ל – נולד בשנת התר"י (1850) ונפטר התרצ"ב – גדול תלמודי וחוקר ידוע. "...יושב אהלים באהלה של תורה, שומר אמונים במבטא שפתיו... ומחזר אחר ההעתקות כת"י (–כתב־יד) הישנות, כדי לברר הנוס' (–הנוסחאות) המדוייקות. שוקד היה על הלימוד בספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים. רגיל לחשב תקופות ומהלך הכוכבים האמצעי והאמתי, עפ"י יסודות חכמת התכונה הקדומה של בטלמיוס. שפל רוח למוקירי הוראותיו, מקנא בכל עז במתנגדי הכרעותיו"[8].

רבי אהרן הכהן זצ"ל – נולד בשנת התש"ה (1845) ונפטר התרצ"ד (1934) – תלמיד־חכמים ענו ושפל רוח. כשמו כן הוא, כאהרן הכהן היה רודף שלום, נוהג כבוד בכל אדם ולא היה מגביה קולו על איש. "...חזן ראשי רב ומו"ץ (–ומורה צדק) בבהכ"נ (–בבית־הכנסת) אלשרעבי, קבע שם ישיבת תלמוד בכל יום בהשכמה קודם אור היום... ללמוד ברמב"ם וש"ע (–ושלחן ערוך) ושאר פוסקים בדרך עיון ומשא ומתן... כל ימיו עסוק במלאכה נקייה מתקן ותופר בגדי משי יקרים וכהנה מיגיע כפיו"[9].

זקיני, אבי אמא, רבי יחיא יצחק הלוי זצ"ל – נולד בשנת התרכ"ח (1868) ונפטר התרצ"ב (1932) – תלמיד־חכמים שנון הנכנס ויוצא בבית המלכות לחלות פני המלך והשרים. נבחר כרב ליהודי צנעא בשנת התרס"ב (–1902), ובשנת התרס"ה (1905) כרב ראשי ליהודי תימן. במשרה זו שימש קרוב לשלושים שנה. "הרב יחיא ן' (בן) משה יצחק החזיקה ידו במשרת הרבנות מעת כיבוש האמאם בשנת התרס"ה (1905) בשם רב ראשי, אחרי שוב התורכים בשנה זאת ניסה להתייצב לפני הוואלי ושרי המקשלה להליץ טוב בעד בני עדתו... בדין שבין אדם לחברו, היה מתון להסביר לבעלי הדין לתווך השלום בדרך פשרה מטיבה, ורובם יוצאים מלפניו בשלום ובשקט. פעמים רבות היה עושה משפט וצדקה, אם הסך קטן והנתבע עני, משלם מכיסו להתובע"[10].

בניו

לרבי חיים נולדו מאשתו הראשונה ששה בנים ושתי בנות. ששה מילדיו, חמישה בנים ובת, נפטרו עוד בחיי אביהם, בין שנת העשרים לשנת הארבעים לחייהם. ארבעה מבניו היו תלמידי־חכמים מופלגים.

---

8 "סערת תימן", עמ' ס־סא.

9 שם, עמ' עז.

10 שם, עמ' סו־סח.

בנו הגדול של רבי יחיא נולד בצנעא בשנת התר"ד (1844), ומחמת דוחק הפרנסה עזב את תימן ונסע למצרים, שם נתמנה לרב ושוחט בודק. היה תלמיד־חכמים מופלג וחיבר ספר שקרא לו: "יבורך הזבח" על הלכות שחיטה ושבעים טרפיות. האריך ימים ונפטר במצרים בשנת התרפ"ט (1929) בשנת ה־85 לחייו.

בנו השני, רבי שמואל, שהיה בעל סברא ישרה ודעה צלולה ומיושבת, למד בבית־מדרשו של אביו והיה מבחירי הלומדים, נולד בשנת התרי"ח (1858) ונפטר בשנת התר"ן (1890), בשנה ה־32 לחייו. הניח אחריו שני בנים ובת שגם הם נפטרו בבחרותם, בעודם מכינים צורכי נישואין.

בנו השלישי, רבי פנחס, נולד בשנת התרי"ט (1852). היה מפורסם בעמקותו בים התלמוד, ורבים באו לביתו כדי לשמוע שיעורים מפיו. נפטר בשנת התרנ"ט (1899) בהיותו בן 40 שנה.

בנו הרביעי, רבי ישראל, נולד בשנת התרכ"ד (1864). הוא נפטר שבועיים בלבד אחרי אחיו רבי פנחס, בהיותו בן 35 שנה, והניח שני בנים, שהגדול שבהם נפטר לפני חתונתו.

בחצי ימיו נשא רבי חיים אשה שנייה, ממנה נולדו לו שלושה בנים שהאריכו ימים יותר מאחיהם. רבי אלעזר נולד בשנת התר"ם (1880) ונפטר בארץ בשנת התשל"ד (1974), בשנת ה־94 לחייו. רבי ימין נולד בשנת התר"ס (1900) לערך ונפטר בארץ בשנת התשל"ב (1972), כבן 72 שנה. רבי עזרא שנפטר בשנת התשמ"א (1981) בהיותו זקן מופלג, בן למעלה מתשעים שנה.

ועם כל זאת קיבל רבי חיים את יסוריו אלה באהבה וקור רוח, כראוי לחסיד מובהק וחכם מופלג כמוהו, והיה רגיל לומר "ומי לנו גדול מאבדן הצדיק שופט הדור שהיו לו שלושים בנים ושלושים בנות וכולם מתו בחייו"[11].

אחרית ימיו

רבי חיים הגיע לימי זיקנה ושיבה מופלגים כפי שרק מעטים זוכים להם. ברוב חולשתו הייתה קשה עליו ההליכה, ולכן התפלל בבית־הכנסת הסמוך לביתו שנקרא "כניס בית אלכסאר".

בערב־שבת, כ' באלול התרע"ד (1914), חשכו המאורות ורבי חיים השיב את פקדונו ליוצרו, והוא בשנת ה־90 לחייו. בכל רחבי תימן ספדו לו מרה והורידו עליו דמעות כמים. בפטירתו אבדה ליהדות תימן בפרט, ולעם ישראל בכלל, אחת הדמויות המרכזיות בחיי התורה והרוח.

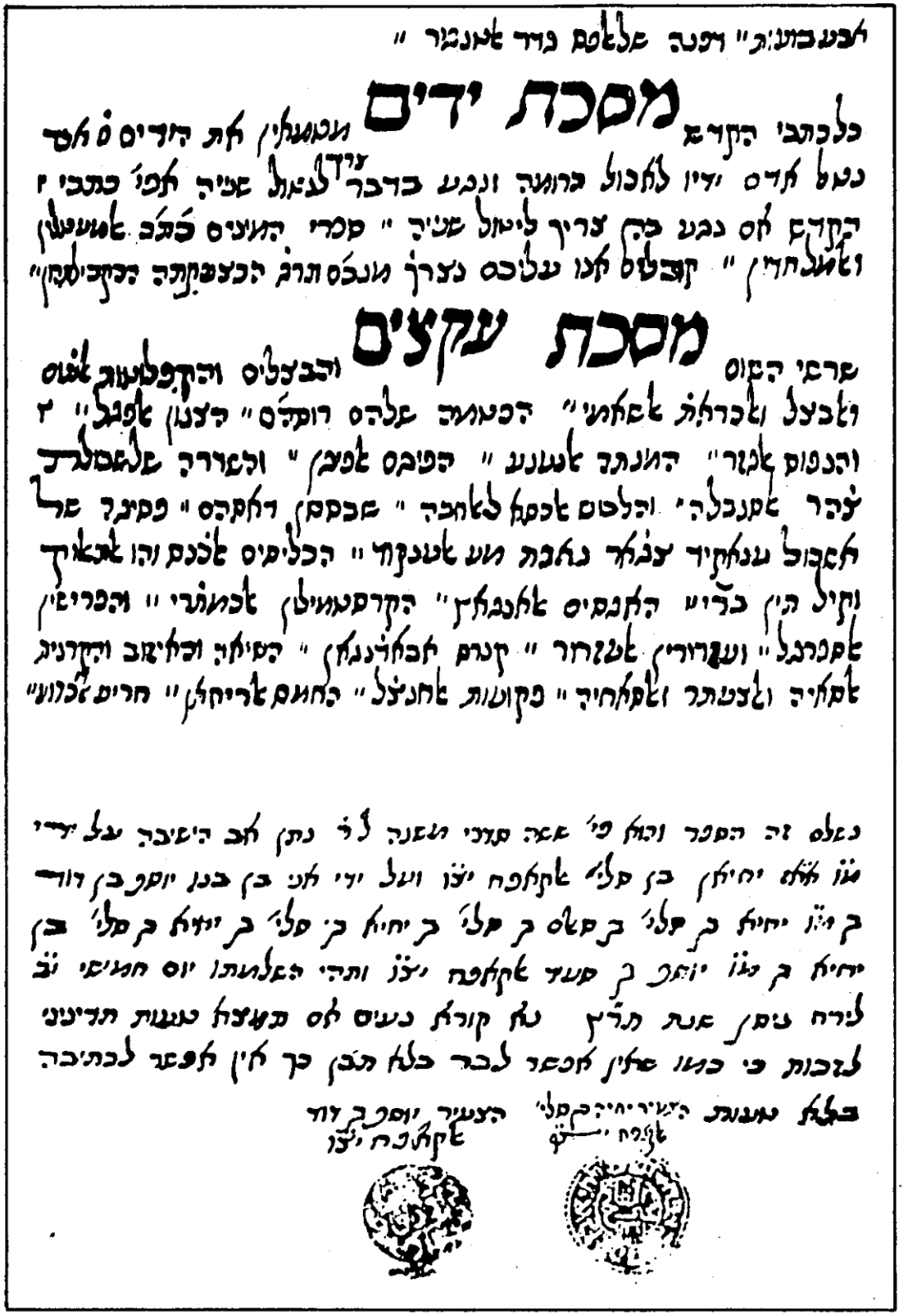
11 "אגרת בוכים", עמ' כה.

חיבוריו

רבי חיים כתב כמה חיבורים, והידועים שבהם: "החיים והשלום", "גן החיים", "צרור החיים" ו"דברי חיים", כולם בדרך הפרד"ס. כמו כן חיבר תפילות ופיוטים, וקיבץ על ספר חלק מתשובותיו בהלכה. רובם של חיבוריו עדיין בכתובים.

ביבליוגרפיה נבחרת

רבי יוסף קאפח, "ספר 'מקור מים חיים' לר' חיים העזרי", בתוך: "טמירין" כרך ב, ירושלם תשמ"ב
רבי יוסף קאפח, "קווים לדמותו של הרה"ג ר' חיים קרח זצ"ל", בתוך: "המסילה", בטאון בני הישיבות יוצאי תימן, חוברת ב, תשי"ז
רבי יוסף קאפח, "הליכות תימן", ירושלם תשכ"א
רבי יחיא קאפח, "מלחמות ה'", ירושלם תרצ"א
רבי עמרם קרח, "סערת תימן", ירושלם תשי"ה
רבי שלום קרח, "אגרת בוכים", בית־שמש תשכ"ג.

צילום מסוף פירושו של רבי נתן אב הישיבה בהעתקת רב יחיא ונכדו רבי יוסף קאפח (ברשות ביה"ס הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים, מספרו 8°593)

רבי יחיא קאפח

רבי יחיא נולד לאביו רבי שלמה ז"ל, בצנעא, בירת תימן, בשנת התר"י (1850). בהיותו כבן שנה נתייתם מאמו, בנייה בת רבי דוד גמל. הילד יחיא נשאר עם אביו ואם זקניו הורי אביו עד אשר אביו נשא אשה אחרת, וכעבור חמש שנים לקחו אביו עמו ויצא אל מחוז בלאד אנס, מפני דוחק הפרנסה, בחושבו כי שם יוטב לו, ושם ישב משך שנה אחת. לאחר מכן חזר אל עירו צנעא. בהיות יחיא כבן שמונה שנים נפטר עליו אביו, והוא כבן ארבעים שנה. יחיא גדל בבית זקינו רבי שלום קאפח שדאג לכל מחסורו, אף־על־פי שלא היה מן האמידים, ואפשר לומר שמצבו היה דחוק בזמנים ההם, כי צנעא היתה נתונה אז במלחמות הערבים בינם לבין עצמם, כאשר אחד מן השליטים רצה לתפוס את רסן השלטון בעיר צנעא. מאורעות אלה נתנו את אותותיהם גם מבחינה כלכלית, והנפגעים הראשונים היו היהודים[1].

תחילת דרכו

רבי יחיא הצעיר נכנס ללמוד בבית־מדרשו של פאר יהדות תימן, רבי חיים קרח, שהיה קרוב משפחתו. בראות רבי חיים את גודל חכמת הילד ואת בינתו העצומה, קירבו בשתי ידיו, עודדו וחיזקו ביתר שאת ואף הוסיף להוקירו ולכבדו מחבריו הלומדים, כדי להוסיף לו את חשקת הלימוד, והיה אומר לילדים להשתדל ללמוד כמוהו. מעידים עליו, שכשהיו תלמידי־החכמים הגדולים לומדים גמרא, היה הילד יחיא יושב ומקשיב ללימודם.

כאשר גדל מעט, גדל גם חשקו ללמוד תורה, והיה שוקד על הלימוד ללא ליאות, ולא הסתפק בשקידתו והתמדתו, אלא היה מחדד את שכלו במה שעדיין לא למד אצל מורו ורבו. הייתה לו להיטות מיוחדת ללימוד התלמוד והפוסקים, ראשונים ואחרונים.

תלמידו, רבי שלום קרח, כותב עליו בספרו "אגרת בוכים"[2]: "גם בלילות ישב על יד עששית קטנה ולמד עד שהיה זקינו גוער בו, ואז הולך הוא אל חדר אחר ויושב לבדו ולומד כאוות נפשו, ומעיין בכל מה שצריך לו לעיין וכותב החידושים והפירושים ששמע מפי רבו ושנתחדשו לו, כי רעיוניו הטהורים לא נתנו לו הרף, ואע"פ שעודו ילד, הרי דעתו גדולה כבן עשרים ויותר...".

---

1 אגרת בוכים", עמ' יג.

2 שם, עמ' יד.

מלאכת משפחתו

בהיות רבי יחיא כבן שלוש־עשרה שנה לימדו זקינו רבי שלום את המלאכה שהיתה תפושה בידי המשפחה מדור דור, היא מלאכת הצורפות (נמצאו תכשיטים מלפני כשלוש מאות שנה ויותר, ששמות צורפים ממשפחתו חרוטים עליהם). בבינתו היתירה ובתפישתו המהירה למד יחיא אומנות זו במהירות. במלאכה זו היה צריך לעשות צמידים לזרוע, ולחרוט בהם בעט־ברזל ציורים ופיתוחים אמנותיים שונים. הוא החכים ממלמדיו עשרת מונים והמציא שיטות להקל על העבודה ולעשות את הדברים יפים יותר בצורתם, מה שלא השכילו לעשות אומני מלאכה זו לפניו. עד היום יש תכשיטים מעשה ידיו באוספים שונים, אם פרטיים ואם ציבוריים, ששמו חרוט עליהם. מאז נשא בעול הפרנסה יחד עם זקינו, כי זאת לדעת שמנהג אנשי תימן, שגם גדולי רבניהם לא נהנו מן הציבור ולא הטילו את כלכלתם על שכם אחרים, אלא כל אחד עסק במקצוע המפרנסו בכבוד, כפי שנתבאר במסכת אבות וכפי שפירש רמב"ם משנה זאת, וכמו שפסק בהלכות תלמוד תורה[3], וכפי שכבר כתב רב סעדיה גאון בספרו "הנבחר באמונות ובדעות"[4].

בשנת התר"ל (1870), בהיות רבי יחיא כבן עשרים שנה, יצא שמו והוא נתפרסם כגדול בתורה, ובישיבה שבה למד, בבית־הכנסת "בית אלשיך", היה ראש־הישיבה, מורו ורבו מילדות, רבי חיים קרח, נעזר בו יותר ויותר בהרחבת הפלפול ובהעמקת העיון, בגלל בקיאותו העצומה בתלמוד, בפוסקים הראשונים והאחרונים, ובמיוחד בספרי שאלות ותשובות, עד שכמעט לא היה סומך עוד על דעתו שלו, אלא בצירוף דעת תלמידו רבי יחיא, וכשהיו מביאים לפניו בעיה הלכית סבוכה או שאלה עמוקה, ורבי יחיא לא הגיע עדיין לבית־המדרש, היה אומר לשואלים "ראעו לומד יגי מרי יחיא" (המתינו עד שיבוא מרי יחיא). וכשהיה רבי יחיא נכנס לבית־המדרש, היה חולק לו כבוד גדול והיה עומד מלפניו מלוא קומתו. גם רבי יחיא נהג בו כבוד גדול, ולעת זקנתו של רבי חיים לא זזה ידו מתוך ידו ללוותו בכבוד, ושמעתי מפי מורי ורבי רבי יוסף קרח יצ"ו, שמהנהגותיו של רבי חיים סיגל לעצמו, כגון: במקום ה"שמלה", טלית עשויה צמר שחור שהיו מניחים אותה מקופלת על הכתף, היה לובש טלית קטן, אבל גדולה מזאת המקובלת היום, ועוד הנהגות מספר, ובעיקר – שיטת הלימוד.

כאשר נפטר רבי חיים לעולמו, ביום כ' באלול התרע"ד (1914), יצא רבי יחיא אחרי מיטתו בבגד קרוע ובחליצת כתף, והיה בוכה ומצעק "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", על דרך הכתוב במעשה אלישע ואליהו[5].

---

3 שם, פרק ג הלכה י.

4 שם, המאמר העשירי, פרק יד.

5 מלכים ב' ב, יב.

בקיאותו בחכמות כלליות

רבי יחיא לא הסתפק בלימוד תורה בלבד, אלא למד גם את שאר החכמות והמדעים שהגיעו לתימן, והייתה לו שליטה עצומה בהם, כגון אסטרונומיה, הנדסה, גאוגרפיה, היסטוריה. עסק גם בידיעת הטבע ובספרי הרפואה שנמצאו בתימן, וכן בשפות זרות כמו הכתב החימיירי של יושבי תימן הקדמונים שחיו שם במאות הראשונות לספירת העמים, בכתב הערבי הקדום הנקרא "בוּפי", עד שהיו באים גדולי המוסלמים ומשכיליהם עם כתבים בשפה זו כדי שיפענח להם את הכתוב שם, ויסביר להם את מהות העניין. היתה לו ידיעה בתורכית ובצרפתית וידיעה מעטה בשפה האנגלית. איש האשכולות היה, כמו שדרשו חכמינו ז"ל, "איש שהכול בו".

נכדו, רבי יוסף קאפח, מספר שזקינו החל לחבר ספר בחכמת המתמטיקה, אך באמצע כתיבת ספרו זה הגיע לתימן ספרו של גבריאל יהודה ליכטנפלד "צפנת פענח", ואז פסק מלכתוב והשתמש בספר זה.

פרופ' שלמה דב גויטיין מביא באחד ממחקריו את עדותו של החוקר היהודי אדאורד גלאזר, שביקר בתימן בתחילת שנות השמונים של המאה ה־יט, כאשר רבי יחיא היה בסביבות שנת השלושים לחייו, ועמד על גודל ידיעותיו בחכמות אלה.

אחד מתלמידיו הראשונים והמובהקים, רבי עמרם קרח, כותב עליו בספרו "סערת תימן"[7], "...רגיל לחשב תקופות ומהלך הכוכבים האמצעי והאמתי, עפ"י יסודות חכמת התכונה הקדומה של בטלמיוס...".

לא היה ספר בתימן שלא עסק בו בשקידה ובעיון גדול, ובמיוחד עסק בספרים בענייני השקפה ואמונה ובספרי המחשבה של חכמי ישראל בתקופת הגאונים והראשונים, כגון "אמונות ודעות" לרב סעדיה גאון, "תורת חובות הלבבות" לרבנו בחיי הזקן, "מורה הנבוכים" לרמב"ם, "הכוזרי" לרבי יהודה הלוי, "העיקרים" לרבי יוסף אלבו, וכן בספרי מחשבה שחיברו חכמי תימן, כגון "בסתאן אלעקול" (גן השכלים) לרבי נתנאל בר' פיומי, ובספרי פילוסופיה שחיברו חכמי האיסלאם, כגון אבי נצר אלפארבי ועוד.

קשריו עם החוץ

רבי יחיא השתדל לרכוש כל ספר שעל קיומו נודע לו, אף מחוץ לגבולות תימן, ותוך כדי כך יצר קשרים עם מלומדים שונים ובתוכם חכמי תורה מובהקים, ביניהם רבי

---

6 שיר השירים רבה, פרשה א, יד.

7 עמ' סא.

אברהם יצחק הכהן קוק[8], החוקר המפורסם, רבי שלמה בובר[9], החוקר היהודי אדאורד גלאזר[10] והרב מנחם מנדל כשר המביא בספרו "הרמב"ם ומכילתא דרשב"י" קטע ממכתבו של רבי יחיא בעניין מחברו של "מדרש הגדול"[11].

שימור כתבי־יד עתיקים

מנהג היה אצל רובם של גבאי בתי־הכנסת בתימן, שכל ספר שנתיישן ואי־אפשר היה עוד להשתמש בו, היו מצניעים אותו תחת ארון־הקודש, וזו היתה גניזתו. וכאשר היתה מתקבצת שם כמות הגונה של ספרים, קטעי ספרים ודפים בודדים, היו אוספים אותם בתוך חביות של חרס והיו מובילים אותם אחר כבוד לבית־הקברות והטמינום שם בקרבת קברו של אחד הצדיקים. לא פעם אבדו בדרך זו ספרים וכתבי־יד שערכן לא יסולא בפז. פעמים היה שהקברנים היו מתעצלים להעמיק את החפירה, ולאחר תקופת הגשמים, ובמיוחד בשנה ברוכה, היו מתגלים ראשי החביות.

אחת המטרות החשובות שעמדו לנגד עיניו של רבי יחיא, היתה – הצלת כתבי־יד עתיקים, ושאינם עתיקים, מאבדן וכליון, ולא פעם היה מתאונן על משגיחי בתי־הכנסת ומוחה בידם על שהם קוברים גניזות המכילות גרדומי פנינים רבי תועלת, בלי שיתנו לאדם הבקי בדברים אלה לעיין בהם, כדי לקבוע מה ראוי לקבורה ומה ראוי עדיין לשימוש. על כן ציווה רבי יחיא למטפלים בבית־הקברות, שכאשר יתגלו ראשי חביות, יבואו ויודיעו לו בטרם יעמיקו את קבורתן.

ומעשה שהיה בשנת התרפ"ח (1928) שבא אחד המטפלים בבית־הקברות להודיע לרבי יחיא, שנתגלתה גניזה כזו. זה היה ביום ה' לפנות ערב. למחרת לקח רבי יחיא עמו את נכדו רבי יוסף שהיה אז כבן עשר שנים, ושניהם יצאו, הסב ונכדו, למקום הגניזה כפי שסימן להם המודיע, ובהיות שרבי יחיא כבר היה זקן, בסביבות שנת השמונים לחייו, וקשה היה לו להתכופף ולהוציא את הכתבים, עשה זאת נכדו. רבי יחיא היה יושב על אבן, מעיין בהם וממיין אותם אחד אחד, וכך ישבו עד לשעות הצהריים המוקדמות, ולאחר מכן לקחו את שללם ושבו העירה. במוצאי־שבת ישב רבי יחיא בחדר עבודתו לפרק את הדפים שנדבקו מחמת רטיבות, למיין את השלל. בגניזה זו מצא דפים כתבי־יד של תלמוד בבלי, קטעים מ"מורה נבוכים" לרמב"ם, מפירושו למשנה, מפירושי רב סעדיה גאון, מדרש הגדול, ועוד ועוד. אך גולת הכותרת במציאה זו היה פירושו למשנה של אחד מחכמי תימן הקדמונים, כנראה רבי נתן, אב הישיבה הארצישראלית, כתב־יד יחיד בעולם המצוי בידינו כיום, וכל זה בזכותו של רבי יחיא. אלמלא פעילותו זו ועוד פעולות רבות אחרות שעשה בתחום זה, ספק גדול אם היה

8 "אגרות ותעודות", בתוך "שבות תימן", תל־אביב תש"ה, עמ' 212–222.
9 שם, עמ' 227–228.
10 שם, עמ' 149–154.
11 שם, עמ' ל.

פירוש זה זוכה לגאולה. ואמנם הפירוש ראה אור לראשונה במשניות הוצאת "אל המקורות", ירושלם התשט"ו.

רבי יחיא עשה מאמצים כבירים לשם חידוש החיבה וההוקרה לספרי הקדמונים שבכתבי־יד. לכן אסף וקנה ספרים רבים וצבר מאות כתבי־יד עתיקים וחשובים. כמעט כל פרוטה שעמדה לרשותו הוצאה לשם קניית ספרים, והוא עצמו חי בדוחק גדול. אסף דפי גניזה קרועים, ויש שהוציא דפים מתוך כריכות־ספרים שבהן היו מודבקים, צירפם והדביקם זה לזה וכרך אותם בעצמו ועשאם ספרים שלמים ומתוקנים. ומעשה שפעם הגיע לידו ספר בכתב־יד, ולא היה לו במה לשלם, הלך ומשכן את שטר־המקנה של ביתו, וכששאלה אותו אשתו לפשר מעשהו, ענה לה: "ביתנו הוא בסך הכל מעט עפר ועצים של תימן שלא נוכל לקחת אותם כשנלך מכאן, אך ספר זה וכיוצא בו הם עדינו הנאמנים לנצח, בעיני הגויים ובעיני עם ישראל"[12].

נכדו, רבי יוסף קאפח, הטיב לתאר את מפעלו הכביר של זקינו רבי יחיא זצ"ל: "ברם זכור אותו האיש לטוב, הוא ניהו מאור הגולה זקיני הרה"ג יחיא קאפח זצ"ל אשר בחיבתו חיבת הקודש נותרו לנו שרידים אלה, שרידי אבני חן ויקר, ובאהבתו העזה לדברי קדמונינו משאת נפשו, ליחך עפר רגליהם, עפר ממש, בחפשו במערות צורים בנקיקים ובחוחים, העלה עפר על גופו ובגדיו כדי להציל אי אלה פנינים ושברי מרגליות מתורת אבותינו הקדמונים וחכמתם, ולא חס על כבודו, כל מקום שיש חלול השם, קבורת תורה ומורשת אבות תורה ציוה לנו משה מורשה, אין חולקין כבוד לרב, זקן וישיש רבן של כל בני הגולה, דלה העלה והציל שרידים אשר כל חפצים לא ישוו בהם שנידונו לכליה על ידי עמי הארץ, אשר לא ידעו את עוצם פשעם הנורא באבדם מורשת אבותינו מחמת טמטומם האיום מסיבות שהזמן גרמא..."[13].

מלחמתו באמונות טפלות

רבי יחיא התנגד התנגדות חריפה למנהגים ואמונות שהיו מקובלים בקרב ההמון, כאשר היו מנוגדים להלכה, או לא עלו עמה בקנה אחד. הוא לחם בהם בתקיפות, כי לדעתו יש שהיה בהם משום סרך חוקי גויים.

אחד מהם, מנהג "סיר אלדם" (–שפך הדם), היה שכל הבונה בית חדש צריך לשחוט בהמה, כפי אשר תשיג ידו, ולחלק את בשרה לעניים. גם חולה אנוש, בטרם יפנה אל רופא היה צריך לנדור ל"סיר אלדם", כדי שהבהמה הנשחטת תהיה כפרה וחליפין. מקור מנהג זה היה באמונת ההמון שהשדים, שוכני הבית, לא ינוחו ולא ישקטו מלהזיק לאנשי הבית החדש עד אשר יעשו רצונם. רצונו של רבי יחיא היה לאסור מנהג זה משום זבחי מתים.

---

12 ישראל ישעיהו, "דמויות מאירות", הוצ' הראל, תל־אביב תשכ"ב, עמ' 258.

13 "גרדומי פנינים מספר בכ"י תימני קדום", בתוך "תלפיות" כרך ח, חוברת א־ב, ניו־יורק, ניסן תשכ"א, עמ' 125.

ומעשה היה בבית־הכנסת "אלשיך" בשעה שלמדו את המשנה במסכת חולין[14] "השוחט לשם הרים לשם גבעות", שרבי יחיא, שהיה עדיין צעיר לימים, עורר את מנהג "סיר אלדם", ונתגלע ויכוח סוער בין חכמי הישיבה. מצדדי מנהג זה טענו "מנהג אבותינו בידינו, אבותינו למדו כמונו, וכיצד נייחס להם טעות", ומאידך טען רבי יחיא באמרתו של רמב"ם[15] "שאין מנהג לבטל דבר האסור אלא לאסור את המותר". ראש־הישיבה, רבי חיים קרח, תמך בדעתו של רבי יחיא, ולבסוף גם חכמי הישיבה שוכנעו מנימוקיו והסכימו לדבריו, אלא שבפיהם היתה בקשה שלא לערער על מעשה ההמון ולהטותו מדרך זו, "ומוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים"[16].

שיטתו בהלכה

אלפי תשובות ופסקים השיב רבי יחיא במשך שנות חייו הארוכות לכל רחבי תימן ואף מחוצה לה. במשך עשרות שנים היה ידוע כמשיב בשם בית־דין צנעא, ובצדק, כי ראו בו את האדם המוסמך בה"א־הידיעה. גם בספרי שו"ת לחכמי ישראל שאינם נמנים עם עדת יהודי תימן, שמו של רבי יחיא נמצא חתום על תשובות בהלכה, למשל בשו"ת "מעשה איש" לרב יעקב שאול אלישר זצ"ל, מי שהיה הראשון לציון בארץ־ישראל בסוף המאה ה־יט ותחילת המאה שלנו. גם מצויים חילופי שו"ת בינו לבין רבי אברהם יצחק הכהן קוק שעדיין לא ראו אור, ועוד חכמי תורה מספר מתקופתו. בידינו נשתמרו רק כמה מאות מתשובותיו, חלקם באוספים פרטיים וחלקם באוספים ציבוריים, והשאר נראה כי אבד ברבות הימים, וחבל על דאבדין.

רבי יחיא כתב גם חידושים ופירושים על התלמוד ועל ה"יד החזקה" לרמב"ם, ובספרים רבים בכל מקצועות התורה שהיו מצויים בספרייתו – הגדולה בכל תימן שכללה אלפים רבים של ספרים, מהם נדירים ביותר – פזורות הערותיו המרובות, ומעט מזעיר מהערות וחידושים אלה נדפסו על־ידי נכדו, רבי יוסף קאפח, בספרים הרבים שההדיר, כמו פירוש המשנה לרמב"ם, בתוך פירושו של רבי יוסף על ה"יד החזקה", "ספר המצוות" לרמב"ם ועוד, ואף יש מהערותיו בספר "ראשי בשמים" לרבי דוד משרקי, שראה אור לראשונה בנוא־אמון שבמצרים התרנ"ה (1895).

נביא כאן דוגמה לשיטתו בהלכה שיכולה להצביע במידת־מה על דרך לימודו. הנה לעניין יין מבושל כתב רמב"ם (הלכות שבת פרק כט הלכה יד): "...ויש מי שמתיר לקדש עליו ואומר, לא נאמר היין הראוי לנסך על גבי המזבח אלא להוציא יין שריחו רע או מגולה, או מבושל, שאין מקדשין על אחד מהן". ועל זה כתב ה"מגיד משנה"

---

14 פרק ב משנה ח.

15 הלכות שביתת עשור פרק ג הלכה ג.

16 יהודה רצהבי, "דרדעים", בתוך "עדות", שנה א, תש"ו, עמ' 176.

שיש מי מן הגאונים שכתב, שאין מברכין על יין מבושל אלא שהכל, ואין כן דעת רבנו שלא הזכיר כן בהלכות ברכות.

על דבריו אלה של ה"מגיד משנה" העיר רבי יחיא בזה הלשון: "אחר המחילה מכבודו לא דק בדברי רבינו (רמב"ם), דשם בהלכות ברכות (פרק ח הלכה ב) כתב רבינו הסוחט פירות והוציא מהן משקין, מברך עליהן שהכל, חוץ מזיתים וענבים, שעל היין. הוא מברך בורא פרי הגפן וכו', אלמא (-הרי ש...) דעיקר פרי הגפן הוא היין וסמוך לזה בהלכה ג כתב, פירות או ירקות שדרכן להיאכל חיים, אם בשלן אינו מברך עליהן אלא שהכל, ואין סברא לחלק בין ענבים ליין ולומר דענבים מבושלים מברך עליהן שהכל ויין מבושל מברך עליו בורא פרי הגפן, הרי מבואר דאינו מברך על יין מבושל אלא שהכל, שהרי אין דרך לשתותו מבושל. וכן מצאתי ברבינו מנוח בהלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה י בשם הגאונים עיין שם, שמביא ראיה לזה מירושלמי שבת, לעניין שיעור המוציא מרשות לרשות. ודברי המפרש שם שלא בדקדוק, ובמקום אחר הארכתי"[17].

תקנותיו נסמכו בדרך כלל לפסקי רמב"ם, וכמו לשון ההלכה שתובא לפנינו, ותקנתו עליה. כתב רמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פרק יג הלכה ח): "מותר לישראל להפקיד יינו בכלי סתום ביד גוי והוא שיהיה לו בו שני סימנים, וזהו הנקרא חותם בתוך חותם. כיצד, סתם החבית בכלי שאינו מהודק כדרך שסותמין כל אדם וטח בטיט, הרי זה חותם אחד. היה כלי מהודק וטח עליו מלמעלה, הרי זה חותם בתוך חותם. וכן אם צר פי הנוד, הרי זה חותם אחד. הפך פי הנוד לתוכו וצר עליו, הרי זה חותם בתוך חותם. וכן כל שינוי שמשנה מדברים שאין דרך כל אדם, הרי הן כחותם אחד, והטיחה או הקשירה חותם שני".

סוחרים שהיו באים לשאול לדעתו של רבי יחיא זצ"ל, כיצד יעשו במשלוח היין על-ידי גויים ממקום למקום, היה מורה להם לקשור את פי הכלי בצורת שתיים או שלוש חוליות של ציצית שאין הגוי בקי לעשותם, ואין חשש לזיוף, ואחר-כך לעשות חותם אחר מבחוץ[18].

שופר של ראש-השנה, השופרות שנוהגים היו לתקוע בהם לא היו של איל אלא של תאו או יעל, ארוכים ומפותלים, ולדעת רמב"ם בהלכות שופר (פרק א הלכה א): "...ושופר שתוקעין בו בין בראש השנה, בין ביובל, הוא קרן הכבשים הכפוף, וכל השופרות חוץ מקרן הכבש פסולין...".

רבי יחיא היה הראשון שטען: "עד שאנו מקיימים את המצוה בדיעבד בשופר מסופק,

---

17 "תשובות ופסקים להראב"ד", הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלם תשכ"ד, סי' פז הערה 2.

18 שם, ס' סט, הערה 4.

נעשה אותה לכתחילה בשל איל". עמד והתקין לעצמו שופר של איל, ובעקבותיו הלכו בתי־כנסיות רבים[19].

אמנם אין להתעלם שמשנה שנויה לנו במסכת ראש השנה (פרק ג משנה ב), "כל השופרות כשרים חוץ משל פרה מפני שהוא קרן...", וכלל זה נקוט ומקובל אצל הגאונים, אך כפי שהסברנו לעיל, תקנותיו ופסקיו של רבי יחיא הלכו בדרך כלל לפי שיטתו של רמב"ם, וזה האחרון פסק כפי שפסק.

ידידיו של רבי יחיא

אחד המיוחדים מבני העליה אשר היה ידידו הקרוב של רבי יחיא, היה ר' יחיא קרח זצ"ל – נולד בצנעא בשנת הת"ר (1840) ונפטר בה בשנת התרמ"א (1881) – מחבר הספרים "מרפא־לשון", "משכיל־דורש", ועוד. תלמיד־חכמים זה היה אוהב לחזר אחרי הנוסחים העתיקים והמדוייקים של ספרי המקראות והמדקדקים, ולאחר שנתחבר לרבי יחיא, מצא את שאהבה נפשו אדם כלבבו, בעל אותן הנטיות והמטרות שכל מאוויו להציל תורתם של ראשונים, ומרבי יחיא קיבל את העידוד לחבר את ספרו "מרפא לשון" על תרגום אונקלוס. וכך כותב רבי יחיא בהקדמת מאמרו לבירור נוסח התרגום: "נוסחאות תרגום אונקלוס אשר העתקנו אני והמנוח כמ"ו (–כבוד מורנו ורבנו) יחיא קרח זלה"ה (–זכרו לחיי העולם הבא), מספר ישן על קלף, מנוקד מלמעלה המקרא והתרגום. ולא נמצא בניקוד המקרא כל מנוקד בקמץ אלא בחולם. וכן לא נמצא שום את בפתח כ"א (–כי אם) בצירי"[20].

עוד כותב רבי יחיא על ידידו זה, ומדבריו משתמעת ונראית מטרתם המשותפת: "...והרבה מהמונינו מכרו ספרים ישנים שירשו מאבותיהם, לערלים שבאו לארץ התימן כמשה בן נתנאל שישב בבית מ"ו (–מורנו ורבנו) אברהם צאלח, והוא בעצמו מכר לו תאג נביאים וכתובים עם תרגום יונתן בן עוזיאל על נביאים, ותר' (–תרגום) רבי סעדיה גאון ערבי על ישעיה ועל כתובים.

גם משנה עם פי' (–פירוש) הרמב"ם בערבי ס' (–סדר) קדשים בכתב מפואר עם ציורי בית קדשינו ותפארתינו וכלי הקדש במסכת מדות. ובעיני ראיתיה בידו אני והמנוח מו"ר (–מורנו ורבנו) יחיא קרח זלה"ה (–זכרו לחיי העולם הבא) ואין לאל ידינו להוציאה מתחת ידו..."[21].

שנים רבות שימש רבי אהרן הכהן זצ"ל – נולד בצנעא התר"ה (1845) ונפטר בה התרצ"ה (1934) – כחבר שני בבית־דינו של רבי יחיא. תלמיד־חכמים זה שימש כרב

19 יהודה רצהבי, שם, עמ' 180.
20 "אגרת בוכים", עמ' עה.
21 בספרו "מלחמות ה'", עמ' מח.

ומורה דרך בישיבה המפורסמת "כניס בית־אלשרעבי", ובה קבע זמנים ללמוד תלמוד בסברא ובהבנה כשלוש שעות בכל לילה, לפני עלות השחר. לאחר תפילת שחרית היה נוהג ללמוד רמב"ם ושולחן ערוך בחברת תלמידי־חכמים.

היה לו קול ערב להפליא, ורבים היו נוהרים לבית־מדרשו בימים הנוראים לשמוע את קולו המרגש. רגיל היה לשמח חתן ואורחיו בבתי־משתאות ובסעודות מצוה, וכבוד גדול היה לבעל־הבית שרבי אהרן היה משורר בחתונת בנו.

בידי רבי יוסף קאפח מצויים שטרות ופסקי־דין רבים שבהם חתום רבי אהרון כחבר שני בבית־דינו של רבי יחיא.

בסוף ימיו כהה מאור עיניו, ודבר זה גרם לו צער מרובה על שאינו יכול לקום וללמוד בלילות. בצר לו פנה לרבי יחיא שיתיר לו לסלק את המנורה בשבת לאחר שכבתה, וזאת לאחר שישלשלוה לו מבעוד יום, והיה חשש שהמתפללים המרובים יתקלו בה וינזקו על־ידי כך. לאחר שרבי יחיא הצטרף עמו והתיר לו לסלקה על־ידי תנאי, בקושי רב הסכים לכך, כי היה מחמיר בכל הליכותיו.

רבה של צעדה בצפון־תימן היה רבי יעבץ זצ"ל – נולד בצעדה התר"כ (1860) ונפטר בה בתש"ב (1942). תלמיד־חכמים זה גדל בין גדולי עולם אשר היו במחוזו, וידועים הם חכמי צעדה עוד מימות קדמונים כתלמידי־חכמים היודעים את ערך עצמם ואת דרגתם הגדולה ומעלתם הרמה בתורה, החכמה והמחשבה. בצעירותו הוסמך רבי יעבץ להוראה על־ידי אביו רבי יעקב ובית־דינו. וכרבי חייא בשעתו ראה עצמו כמוכשר ללמד תינוקות, וכן תלמוד ופוסקים לתלמידי־חכמים ומבוגרים ביום ובלילה, ותוך זמן קצר התפרסם כלמדן גדול בכל הארץ, ופסקי־הדין שלו הגיעו לשרידי חכמי הישיבה בצנעא שהתפעלו מהם מאד. מנהג קבוע היה לרבי יעבץ, לעלות מדי פעם לעיר הבירה צנעא לבקר את חכמיה, ולהחליף עמם משא ומתן בהלכה, ובמיוחד נוהג היה לבקר את רבי יחיא.

רבי יוסף קאפח כותב: "זכורני בימי ילדותי, באחד מביקוריו האחרונים ב'צנעא', כשנכנס לבית מדרשו של סבי זצ"ל. בית המדרש היה מלא לומדים ובהיראתו בשער עמדו כולם על רגליהם, ואלה שלא הכירוהו מקודם, ראו את הזקנים והגדולים שעמדו מפניו מלוא קומתם. ותהום כל הישיבה. שאלו זה לזה: מי זה? בקומתו התמירה ובעיניו בעלי המבט החודר המפיקים חן ופקחות היה מטיל מורא של כבוד על כל סביביו"[22].

---

22 "המסילה", בטאון בני הישיבות יוצאי תימן, טבת תשכ"ד, עמ' 3–4.

תלמידיו

אף־על־פי שרבי יחיא החל לקבל תלמידים כבר מן השנה ה־כב לחייו, רק בשנת התרמ"ה (1885), בהיותו כבן שלושים־וחמש שנה, ביקש את רשותו של מורו ורבו, רבי חיים קרח, לפתוח לו בית־מדרש משלו אשר בו ילמדו כל תלמידי־החכמים הגדולים. הסיבה לבקשתו היתה, שבבית־מדרשו של רבי חיים היו מצויים הרבה לומדים, וביניהם הרבה בעלי־בתים, שהיו מאריכים בשאלות שלפעמים לא היתה להן כל שייכות לעניין, ורבי חיים היה צריך להאריך להם בדברי הסבר, וכך נגזל זמנם של אותם תלמידי־חכמים גדולים שדברי־הסבר אלה היו מובנים להם מלכתחילה. רבי חיים נתן את הסכמתו, ורבי יחיא פתח בית־מדרש בביתו. רבים מחשובי הרבנים הצטרפו לישיבתו, ומספרם הגיע לשמונים. נזכיר כאן רק את הבולטים שבהם:

רבי חיים בן סלימאן אלכסאר זצ"ל – נולד התרי"ט (1859), נפטר התרע"ב (1912) – תלמיד־חכמים מובהק שהעתיק הרבה כתבי־יד של חכמי הראשונים. עסק בעשיית בתי תפילין ודקדק בהם שיהיה אורכם כרוחבם, לפי שמלאכה זו הייתה קשה ביותר.

רבי יחיא אביץ זצ"ל – נולד התרכ"ג (1863) ונפטר התרצ"ה (1935) – היה תלמידו הגדול והמיוחד של רבנו וגדל על ברכיו. גאון גדול בלימוד התלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים, בעל שכל חד וחריף, לא היה זז מתוך הסוגיה עד שבירר אותה לכל היקפה, לעומקה ולרוחבה. רבי אברהם קארה, שאצלו למד בילדותו, אמר עליו "מובטח אני בזה שיהא מורה הוראות בישראל". תקיף מאד בדיעותיו שהכול למדו לכבדו ולהוקירו על אישיותו הגדולה.

רבי עמרם קורח זצ"ל – נולד בשנת התרל"א (1871) ונפטר בירושלם ערב חג הסוכות בשנת התשי"ג (1953). בהיותו כבן עשר שנים נתייתם מאביו, רבי יחיא קורח, שהיה ידידו הקרוב של רבי יחיא, ונשאר עם אמו ואחותו בערום וחוסר כל. רבי יחיא אספו אל ביתו, האכילו, גידלו ולימדו בבית־מדרשו. היה ידוע כמראשוני תלמידיו של רבי יחיא. רוב תורתו ינק ממנו, וחסד זה היה זוכר גם לעת זקנתו.

רבי משה צארום זצ"ל – נולד בכפר יפיד מחוז אלחימה בשנת התרל"ח (1878) ונפטר בארץ התשי"ב (1952). נכנס ללמוד בבית־מדרשו של רבי יחיא כשהיה כבן שמונה־עשרה שנה. אביו, בראותו את גודל חכמתו, שלחו אל בית רבי יחיא ושם ישב בביתו ולמד. תלמיד־חכמים זה היה בקי גדול במקרא, במשנה, בתלמוד, בכל רחבי יד"ו החזקה של רמב"ם ובמדרשים. היה מן היחידים אשר להם נתן רבי יחיא הרשאה מיוחדת המעידה על בקיאותם הגדולה בתלמוד ובספרי רמב"ם והפוסקים.

רבי אברהם הכהן זצ"ל – נולד בשנת התרכ"ט (1869), נפטר בתל־אביב בשנת התשי"ט (1959) – הוא בנו של רבי אהרן שהוזכר לעיל. תלמיד־חכמים מובהק ועמקן, ישב בבית־מדרשו של רבי יחיא כעשר שנים. לפני רבי יחיא למד שיטת עיון נכונה

בתלמוד. לבקיאותו הגדולה בספרי הפוסקים יצאו מוניטין, והרבה נעזרו על ידיו בבירור הלכה.

רבי סעיד צאלח זצ"ל – נולד בשנת התרנ"א (1891) ונפטר בישראל בשנת התשמ"א (1981) – מלבד שהתעפר בעפר רגליו של רבי יחיא, הרי זכה להיות חתנו. תלמיד־חכמים צנוע וענוותן, היה ידוע בחוגי הלמדנים כגמרן. איש תלמודי שכל חייו תלמוד. מלבד זאת היה במלוא מובנה של המלה איש המחשבה והפילוסופיה. בכל מוצאי־שבת היה נמנה עם חמשה־עשר התלמידים המובחרים שהיו באים ללמוד לפני רבי יחיא בספר "מורה נבוכים", או בספר מחשבה אחר שעסקו בו בבית־מדרשו. בהערותיו ובשאלותיו בשעת השיעור ניכרת הייתה בקיאותו בנושא הנלמד.

הרבה תלמידים היו לו לרבי יחיא, ורוב רובם של חכמי הדור היו תלמידיו. לא היה תלמיד־חכמים אחד שלא שמע תורה מפיו, כי הוא היה ידוע כארי שבחבורה וכמורה הוראה גדול שעל פיו יבואו ועל פיו יצאו. דומה שאין זו הגזמה, אם נשתמש בדבריו של איש חכם היודע להתבונן, שאמר, שהתקופה של השנים תרנ"ה־תרצ"ב (1895–1932) היא תקופתו של רבי יחיא קאפח.

בניו

רבי שלום, בנו הגדול של רבי יחיא, נולד ביום כ"ט בכסלו התרמ"ה (1885). על אף שנפטר בגיל צעיר מאד, היה תלמיד־חכמים מובהק, ורבים מכתבי־היד המצויים בידי רבי יוסף קאפח כתובים בכתב ידו. כתב־יד היה לרבי יחיא, פירוש המשנה לרמב"ם לסדר טהרות, שהיה חסר בתחילתו ההקדמה וחצי הפרק הראשון למסכת כלים, ובסופו היו חסרות המסכתות ידים ועוקצים. לפי השערה זהירה נראה שנכתב בחצי האחרון של המאה השניה לאלף הששי, כלומר לפני חמש מאות שנה בערך, והועתק לפי המהדורה הראשונה של כתב־ידו של רמב"ם. רבי שלום השלים חסרונותיו על־פי כתב־יד עתיק אחר, וכך כתב בסוף העתקתו: "ואני הצעיר שלום בן מ"ו (–מורנו ורבנו) יחיא בן שלמה בן שלום קאפח – השלמתי סדר טהרות זה ממשנה אחת קדומה... ותהי השלמתו יום ד', ז' מרחשון שנת ברט"ו לשטרות (היא התרס"ד ליצירה – 1904) במדינת צנעא. ברוך המקום שעזרני להשלימו כן יעזרני על מעשה רצונו ויזכני לכתוב ספרים עד אין קץ אנ"ש (–אמן, נצח, סלה)"[23].

רבי שלום נפטר בשנת הרעב הגדול הנקרא "חוזאת אלנפר". בשנה זו הייתה מלחמה גדולה וקשה, כשהתמרד האימאם יחיא חמיד אלדין נגד התורכים שמשלו באותה התקופה בתימן, והעיר צנעא באה במצור וחודשים ארוכים אין יוצא ואין בא והרעב הפיל חללים בעיר. רוב רובם של יהודי צנעא גוועו ברעב. רבי שלום נתפס על־ידי

23 פירוש המשנה להרמב"ם, סדר טהרות, מהדורה ר"י קאפח, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ח, עמ' 8.

התורכים, הורעב ועונה בידם קשות עד שמת בבית־הכלא, ביום ראש־חודש, א' בסיון התרס"ה (1905), בשנת העשרים לחייו. אביו ואמו הלכו ברוב חולשתם מחמת הרעב לבית־הכלא, ונשאו את גופתו לבית־הקברות. כשהגיעו לשם, היו באפיסת כוחות, ובקושי רב הצליחו לקוברו.

רבי שלמה, בנו השני של רבי יחיא, נולד ביום כ"ו בטבת התרמ"ח (1888). היה ירא שמים בתכלית ואציל רוח, עשה צדקה כפי כוחו, קבע עתים לתורה, וכן היה חבר בכמה אגודות שיסדו יוצאי תימן בארץ. בצעירותו, עוד בחיי אביו, עזב את תימן ועלה לארץ־ישראל, וכאן, בעיר תל־אביב, נפטר ביום י' בתמוז התשי"ח (1958) בשנת ה־70 לחייו.

רבי דוד, בנו הצעיר, נולד ביום ג' במרחשון התרנ"ב (1892). תלמיד־חכמים שנון בעל חריפות שכלית גבוהה עד למאד, ובין הבולטים בתלמידי־החכמים של הדור הצעיר. ער היה לכל בעיה. שימש כמורה ומחנך בבית־הספר שהיה קרוי "מכתב" שנפתח בצנעא. בקי היה בכל כתבי תורתו של רמב"ם, וכשהיה נשאל על איזה שהוא דבר הלכה, היה עונה מיד למקור הדין, תוך שהוא מצטט את ההלכה עם חילוקיה ונושאי הכלים שדיברו בה, בבקיאות ובעמקות מופלאה. מלבד השכלתו התורנית הנרחבת שלט גם בחכמת המתמטיקה וההנדסה, ויותר מכול בחכמת הדקדוק שבה הייתה לו בקיאות ושליטה מופלאות, שבודדים הגיעו לדרגתו. שירו של רד"ק (רבי דוד קמחי) היה שגור בפיו "אשר למד ותורה לו לקנין ולא למד יסוד דקדוק ולא בן, כמו חורש אשר ינהג שוורים, וידיו מבלי מלמד ודרבן". רבי דוד דיבר גם בשפות הערבית והתורכית.

בהתאם למסורת משפחתו עסק גם הוא כאביו וכאחיו בהצלת כתבי־יד עתיקים ובשימורם. במכתב ששלח רבי יחיא בחודש תמוז התרע"ח (1918) לתלמידו רבי רפאל סרי ז"ל אל העיירה קרית אלקאבל, שבה שהה לצורכי ריפוי, ובו ביקשו שיחפש באחד מבתי־הכנסת כתב־יד ממשנתו של רמב"ם, הוסיף רבי דוד הערה בשולי המכתב: "ואפילו דפים המקורעים מן המשנה אל תעזוב, אלא שלח אותן ואפילו חצי או רבע דף, והוסף לבדוק בגניזה אשר תחת ההיכל מלבד השתים הסתומות, והשתדל מאד ואל תחוש מן העפר והאבק, ואפילו תשלם למי שיוציא את הדפים ואתה תלקט אותם. אל תתעצל בדבר זה כיוון שאתה כבר ב"אלקריה" הוסף לעשות את המצוה הגדולה הזו, ושלום דוד"[24]. גם בסוף ימיו, כשגברה מחלתו והוא בשיא חולשתו, התאמץ והעתיק הרבה כתבי־יד כדי להצילם.

רבי דוד איש חסיד היה, ובשנת התרע"ג (1913) יסד יחד עם רבי רצא צארום זצ"ל אגודת צדקה שנקראה בשם "חברת פקוחי עין", אשר מטרתה היתה לפקוח עין על

24 הקדמת ר"י קאפח לספר "המדע", ירושלם תשמ"ד, עמ' יג.

נצרכים, שמחמת צניעותם לא גילו את חסרונם, ולתמוך בהם במתן בסתר וגם בהלוואות, בלא לחכות עד שיפנו אליהם. רבים וחשובים נעזרו על ידיה במשך שנותיה המעטות.

רבי דוד דאג לקיים שיעורי תורה לחבריו בני גילו. שיעורים אלה התקיימו בביתו של אחד מידידיו שנשא אשה בתחילת שנת התרס"ט (1909). שמו היה רבי יחיא קארה, ולאחר שנה, כשעמדה אשתו של ידידו זה ללדת, עברו ללמוד בביתו של רבי יחיא נסים מנצורה. בשיעור השתתפו כחמשה־עשר לומדים, כולם תלמידי־חכמים צעירים. מגיד השיעור היה רבי דוד. כאמור הלימוד התחיל בשעה שתיים אחר חצות בלילה, ונמשך עד זמן תפילת שחרית. למדו גמרא ורמב"ם, ואף חיברו להם תקנון בן תשעה סעיפים שקראו להם "תנאים", שכל נושאו היה תנאי הלימוד ותועלת הלימוד.

לרבי דוד נולד בן אחד, הלא הוא רבי יוסף קאפח, המכהן היום כדיין בבית־הדין הרבני הגדול, וכחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל, מחברם ומהדירם של עשרות ספרים, וכן למעלה מ־100 מאמרים ומחקרים בכל מקצועות היהדות. מחלתו הקשה של רבי דוד קיצרה ימיו, וביום ב' בכסלו התרע"ט (1919) השיב נפשו לבוראו והוא בן עשרים־ושבע שנים.

פטירתו

ביום ד', ח' בכסלו התרצ"ב (1932), הגיע לעיר צנעא רבי יחיא עומיסי זצ"ל, מגדולי חכמי רדאע, ובידו קובץ שאלות בהלכה המיועדות לרבי יחיא, כדי שישיב עליהן. למחרת בא אל ביתו כדי להקביל את פניו ולערוך לפניו שאלותיהם וספקותיהם של חכמי רדאע, אך לדאבון לב תקפה את רבי יחיא ביום זה חולשה כבדה בכל גופו, שלוותה בנשימה כבדה. לא היה בכוחו לענות על שאלות אלה, אך אף על פי כן נשאר בחדרו שקוד על לימודו עד לשעות אחר־הצהריים המאוחרות. אחר־כך התפלל מנחה וערבית ועלה על יצועו בחושבו שכך אולי יוטב לו. אך מצבו הלך והחמיר גם למחרת. בליל־שבת, בצאתו מבית־מדרשו, נשאל על־ידי אחד מתלמידיו בעניין עניית "קדוש" ובעניין קריאת פסוק "שמע ישראל" עם הציבור. רבי יחיא השיב מה שהשיב, וסיים דבריו בזה הלשון: "לא נשתבחו ישראל אלא בשביל שהם מייחדים את השם שתי פעמים בכל יום ואומרים ה' אלהינו ה' אחד"[25].

מצבו הלך והחמיר, וביום שבת פרשת ויצא, י"א בכסלו התרצ"ב (1932), בשעה 3.30 אחר־הצהריים כבה המאור הגדול אשר האיר את ארץ תימן במשך עשרות בשנים, והוא בן שמונים־ושתיים שנה.

במוצאי־שבת הובא לקבורה בבית־העלמין אשר בעיר צנעא. זקני הדור מספרים

25 "אגרת בוכים", עמ' כט־ל.

שההלוויה שנערכה לו, לא היה לה אח ורע בתימן בזמנם לשום חכם אחר. אלפים יצאו אחריו מן העיר ומן הכפרים הסמוכים לה. ארבע מאות איש יצאו חלוצי כתף, והכול צועקים ובוכים על האבידה הגדולה. גם הנשים ניצבו כתות כתות בראשי השבילים ועל גגות הבתים לקונן על פטירתו. כמעט כל חכמי הדור הספידוהו ושהו בהלווייתו עד השעות הקטנות של הלילה.

על מצבתו נכתב:

"במנחת ש"ק (–שבת קודש) י"א כסלו ב'רמ"ג (–לשטרות, היא התרצ"ב ליצירה – 1932) ארץ רעשה וכוכבים אספו נגהם, יום שואה ומשואה, נמס כל לב רפו כל ידיים וכל ברכים תלכנה מיד, על הלקח ארון האלהים המאיר לארץ באור תורה ונר מצוה וקרן אורה, ה"ה השה"ט (–השם הטוב) הרה"ג (–הרב הגאון) עמוד הימני פטיש החזק מאור הגולה כמו"ר (–כבוד מורנו ורבנו) יחיא בן סלימאן קאפח. איש גבור חיל רב פעלים, פעלת צדיק לחיים בשני ספרים, מלחמות ה' ודעת אלהים, הנחמדים מזהב ומפז רב. תנצב"ה (–תהא נשמתו צרורה בצרור החיים), ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין"[26].

חיבוריו

"מלחמות ה'" (–ירושלים תרצ"א), "דעת אלוקים" (–נדפס כנספח לספרו "מלחמות ה'" והוא תשובה לביקורתו של רבי הלל צייטלין משנת תר"פ), "דברי צדיקים וזכרונם בתימן" (–עדיין בכ"י, מעין אנציקלופדיה בזעיר אנפין לחכמי תימן וספרותם בכל הדורות, מכיל ס"ח ערכים).

ביבליוגרפיה נבחרת

ישראל ישעיהו, "דמויות מאירות", בתוך "הראל", תל־אביב תשכ"ב
ישראל ישעיהו ואהרן צדוק (–עורכים), "שבות תימן", תל־אביב תש"ה
רבי יוסף קאפח, "דברי זכרון לזכר הרה"ג כמה"ר רצון (–רצא) צארום ז"ל", בתוך "תורת חובות הלבבות" לרבנו בחיי בן יוסף בן פקודה, מהד' ר"י קאפח, ירושלם תשל"ג
רבי יוסף קאפח, "הרה"ג כמוהר"ר יעבץ זצ"ל", בתוך "המסילה", בטאון בני הישיבות יוצאי תימן, טבת תשכ"ד
רבי יחיא קאפח, "מלחמות ה'", ירושלם תרצ"א
רבי עמרם קרח, "סערת תימן", ירושלם תשי"ד
רבי שלום קרח, "אגרת בוכים", בית שמש תשכ"ג
פרופ' יהודה רצהבי, "דרדעים", בתוך "עדות" א, תש"ו
הראב"ד, תשובות ופסקים, מהד' ר"י קאפח, ירושלם תשכ"ד
משנה תורה להרמב"ם, ספר מדע, מהד' ר"י קאפח, ירושלם תשמ"ד
פירוש המשנה להרמב"ם, סדר טהרות, מהד' ר"י קאפח, ירושלם תשכ"ח.

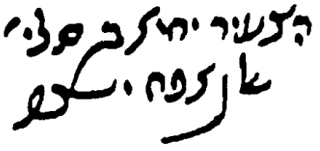

26 שם, עמ' נב.

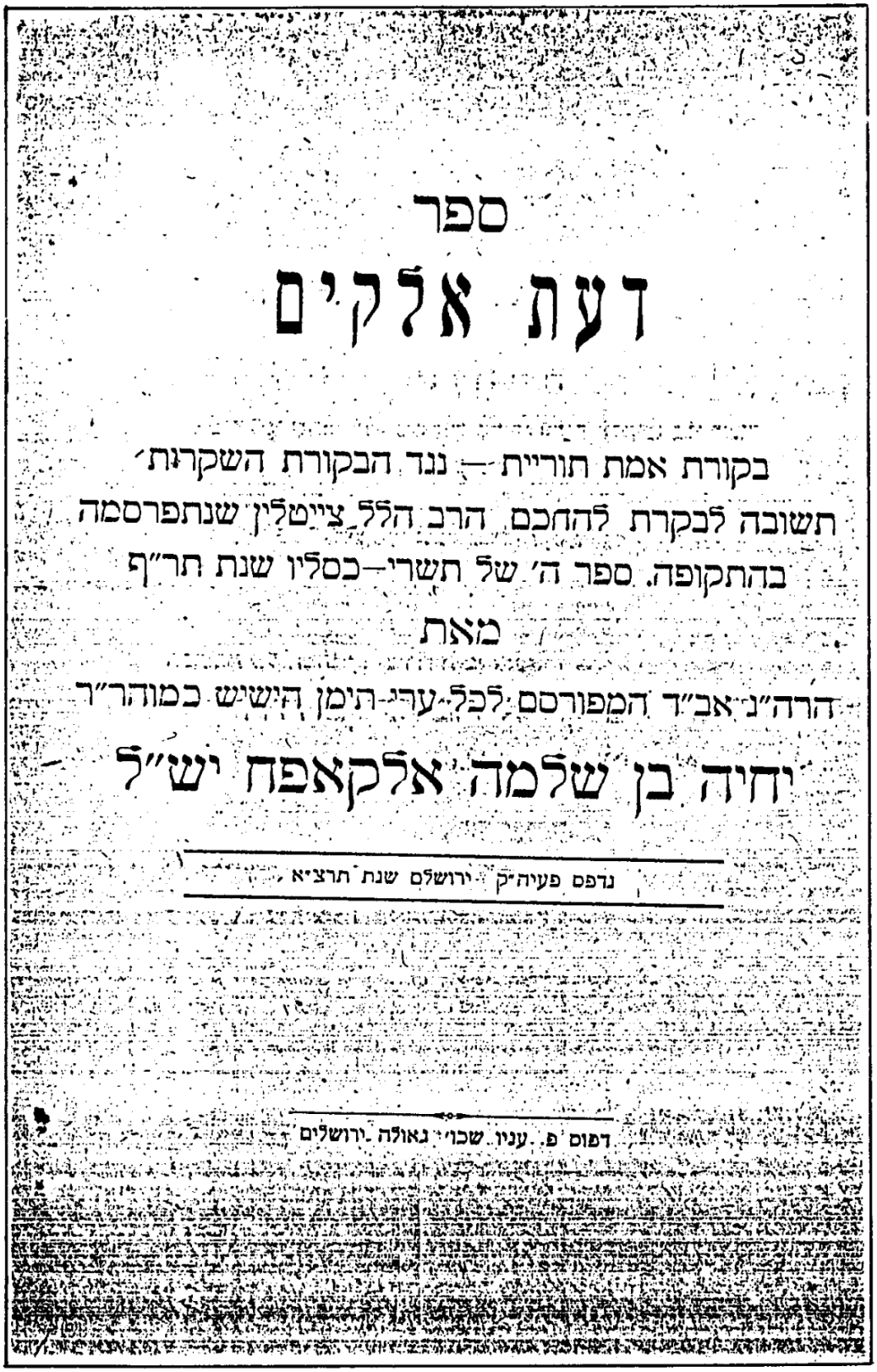

שער מספר "מלחמות השם", חיבורו של רבי יחיא קאפח

רבי יחיא קאפח

חתימתו של רבי יחיא קאפח

ספר

דעת אלקים

בקורת אמת תוריית — נגד הבקורת השקרית
תשובה לבקרת להחכם הרב הלל ציטלין שנתפרסמה
בהתקופה. ספר ה' של תשרי—כסליו שנת תר"ף

מאת

הרה"נ אב"ד המפורסם לכל ערי תימן הישיש כמוהר"ר

יחיה בן שלמה אלקאפח יש"ל

נדפס פעיה"ק ירושלם שנת תרצ"א

דפוס פ. עניו שכונת גאולה ירושלים

שער מספר "דעת אלקים", חיבורו של רבי יחיא קאפח